

**CUVINTE
DESPRE
ȘTEFAN CEL MARE**

CENTRUL DE CERCETARE
ȘI DOCUMENTARE
„ȘTEFAN CEL MARE”
AL SFINTEI MĂNĂSTIRI
PUTNA

**CUVINTE
DESPRE
ȘTEFAN CEL MARE**

Mircea Eliade
Emil Turdeanu
Faust Brădescu

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înalt Prea Sfințitului PIMEN,
Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților

SFÂNTA MĂNĂSTIRE PUTNA
2007

Coperta I: *Ștefan cel Mare*, portret de Costin Petrescu

Coperta IV: Medalia bătută în 1904, la cel de-al patrulea centenar al morții lui Ștefan cel Mare (Muzeul Mănăstirii Putna)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
GHERASIM PUTNEANUL, ierodiacon

Cuvinte despre Ștefan cel Mare / scrise de ierodiaconul Gherasim Putneanul, A.D. Xenopol, Dimitre Onciul; tipărită cu binecuvântarea Î.P.S. Pimen Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților. - Suceava : Mușatinii, 2007-

3 vol.

ISBN 978-973-7627-59-9

Vol. 2 / scrise de Mircea Eliade, Emil Turdeanu, Faust Brădescu, 2007. - ISBN 978-973-7627-61-2

I. Xenopol, Alexandru Dimitrie

II. Onciul, Dimitre

III. Iorga, Nicolae

IV. Eliade, Mircea

V. Turdeanu, Emil

VI. Brădescu, Faust

94(498.3)"14"Ștefan cel Mare

929 Ștefan cel Mare

© Sfânta Mănăstire Putna 2007

Editura Mușatinii

ISBN 978-973-7627-61-2

Grup Mușatinii

tipografie • editură • producție publicitară

SUCEAVA, tel.: 0230 523640

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Acest nou volum de *Cuvinte despre Ștefan cel Mare* reunește – ca și precedentul –, tot trei texte, dar, de data aceasta, scrise de autori contemporani nouă. Ele au câteva lucruri în comun. Toate s-au publicat peste hotare: al lui Mircea Eliade, la Madrid, în 1943, al lui Emil Turdeanu, la Paris, în 1954, iar al lui Faust Brădescu, la Rio de Janeiro, în 1957. Autorii lor au fost reprezentanți străluciți ai culturii românești din exil și toți trei sunt cunoscuți pentru pozițiile lor anticomuniste (primul și ultimul fiind chiar membri ai Mișcării Legionare). Toate trei s-au scris în vremuri de cumpănă, iar ultimele două au nu doar simple aluzii la situația

României și a Europei răsăritene de după al doilea război mondial.

Aceste texte demonstrează că și în perioadele cele mai grele ale veacului al XX-lea, Ștefan cel Mare a fost, pentru români – și mai ales pentru cei deșărați, indiferent de orientarea lor politică – un reper, *unicul reper*, capabil să concentreze toate energiile și să simbolizeze toate speranțele. Astfel, studiile din volumul de față se vădesc a fi într-o continuitate perfectă față de cuvântările rostite la Mănăstirea Putna în alte vremuri grele¹, când tot în Ștefan cel Mare românii căutaseră și găsiseră izvorul de putere și de nădejde.

Textul lui Mircea Eliade reprezintă un capitol din lucrarea *Los Rumanos. Breviario historico*, redactată pe când autorul era atașat de presă în Portugalia și publicată la Madrid (Editorial Stylos, 1943, 96 p.). În România, cartea a fost tipărită, în limba spaniolă, abia în 1992 (Editura Meridiane, București). În același an, au

¹ *Cuvinte despre Ștefan cel Mare*, I, Ierodiaconul Gherasim Putneanul, A. D. Xenopol, Dimitre Onciul, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Putna, 2007.

văzut lumina tiparului prima traducere în limba română (Mircea Eliade, *Românii. Breviar istoric*, traducere după originalul spaniol de Aurica Brădeanu, în idem, *Meșterul Manole. Studii de etnologie și mitologie*, ediție și note de Magda Ursache și Petru Ursache, studiu introductiv de Petru Ursache, Editura Junimea, Iași, 1992), precum și traduceri în engleză (Mircea Eliade, *The Romanians. A Concise History*, traducere de Rodica Mihaela Scafeș, Editura Roza Vânturilor, București, 1992) și franceză (Mircea Eliade, *Les Roumains. Précis historique*, traducere din română de Anne-Marie Codrescu, Editura Roza Vânturilor, București, 1992).

Versiunea inclusă în prezentul volum a fost stabilită prin confruntarea traducerii românești cu originalul spaniol și cu traducerile în engleză și franceză.

Fără să-și propună a aduce contribuții la cunoașterea istoriei românilor, Mircea Eliade a alcătuit o sinteză clară și nepretențioasă, destinată cititorilor străini, într-un moment în care trecutul poporului nostru trebuia făcut cunoscut printr-o propagandă de cea mai bună calitate. În vremea războiului, când cartea lui Mircea Eliade a fost tipărită și difuzată,

marile figuri istorice erau privite ca modele și ca surse de îmbărbătare. Așa se explică și gruparea într-un capitol aparte a personalităților care au ilustrat spiritul de cruciadă din veacul al XV-lea, între care locul cel mai important i-a fost rezervat lui Ștefan cel Mare.

Pentru autor și opera sa, v. Ioan Petru Culianu, *Mircea Eliade*, ediție revăzută și augmentată, traducere de Florin Chirițescu și Dan Petrescu, cu o scrisoare de la Mircea Eliade și o postfață de Sorin Antohi, Editura Nemira, București, 1995; *Mircea Eliade 1907–1986. Biobibliografie*, întocmită de Mircea Handoca, Editura „Jurnalului Literar”, București, 1997.

Studiul lui Emil Turdeanu, *Ștefan cel Mare. 12 aprilie 1457 – 2 iulie 1504 – în fond*, o mică sinteză a domniei lui Ștefan cel Mare, temeinic documentată și redactată într-un stil care o face accesibilă unui public foarte larg –, a fost tipărit la Paris, în 1954, sub auspiciile Fundației Regale Universitare „Carol I”. Volumul, însumând 50 p. și conținând o reproducere a portretului lui Ștefan cel Mare din *Tetraevanghelul Mănăstirii Humor*, se deschide cu un

mesaj al regelui Mihai I, pe care îl redăm în continuare:

„Români ! Sunt, din toată inima, alături de toți românii care prăznuiesc azi amintirea lui Ștefan cel Mare și Sfânt, domnul Moldovei, unul dintre cei mai de seamă fii ai neamului românesc.

Ștefan cel Mare a crezut sincer în atotputernicia și mila lui Dumnezeu și, din tot sufletul, și-a iubit țara și neamul.

Slăvită să fie memoria lui Ștefan cel Mare și Sfânt !

Călăuză veșnică să ne fie nouă, tuturora, pilda sa înălțătoare de credință statornică în Dumnezeu și de nemărginită iubire de țară !

Mihai

Londra, 27 octombrie 1954”.

Urmează un *Cuvânt înainte*:

„S-au împlinit, la 2 iulie 1954, patru sute cincizeci de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare. Se vor împlini, la 12 aprilie 1957, cinci sute de ani de la urcarea sa pe tronul Moldovei.

Amintirea voievodului se ridică la zenitul său istoric în timpul unor aspre încercări pentru poporul român. Idealurile sfinte spre care a tins, cu toată încordarea sufletului și a brațului

său, marele voievod, sunt iarăși sfărâmate: țara știrbită, libertatea înăbușită, credința și datina călcate în picioare.

Dar iată, amintirea strălucitoare a voievodului vine să stăruiască pe cerul vieții românești, ca o stea nestinsă, care ne întărește încrederea și ne luminează calea.

MAJESTATEA SA REGELE MIHAI I, respectuos urmat de Comitetul de direcție al FUNDAȚIEI REGALE UNIVERSITARE „CAROL I”, deschide cu pietate, prin tipăritura de față, ciclul anilor festivi închinați faptelor și pildei lui Ștefan cel Mare. Comitetul de direcție al Fundației își propune ca, în cursul acestor ani, să întrețină, prin conferințe și prin cercetări, flacăra neprihănită a amintirii voievodului și să-i aducă, cu prilejul împlinirii unei jumătăți de mileniu de la urcarea sa pe tronul Moldovei, un prinos de contribuții inedite la cunoașterea personalității sale și a operei sale uriașe.

COMITETUL DE DIRECȚIE AL FUNDAȚIEI REGALE UNIVERSITARE «Carol I»”.

În România, cartea lui Emil Turdeanu se tipărește acum pentru prima oară.

Pentru autor și opera sa, v. Dan Zamfirescu, *Un savant cercetător al literaturii române vechi: Emil Turdeanu*, în idem, *Contribuții la istoria literaturii române vechi*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 262-271; Violeta Barbu, *Emil Turdeanu (10 noiembrie 1911 – 14 ianuarie 2001)*, în „*Studii și Materiale de Istorie Medie*”, XX, 2002, p. 11-14.

Lucrarea lui Faust Brădescu (1914-2000) a fost publicată sub titlul *Étienne le Grand (Stefanus Magnus), 1457-1504. Le dernier des Croisés* (Rio de Janeiro, 1957, 58 p.). Ea este ilustrată cu un desen al peceții celei mari a lui Ștefan cel Mare, precum și cu o reproducere a portretului domnesc din *Tetraevanghelul* de la Humor. Autorul a marcat, prin titluri, doar *Introducerea*, *Prologul* și *Epilogul*; capitolele propriu-zise, fără titlu, au fost numerotate de editorii prezentului volum, cărora li se datorează și traducerea. În România, lucrarea este tipărită acum pentru prima dată.

Neputând identifica această carte în biblioteci din țară, am beneficiat de o copie după exemplarul aflat la biblioteca Institutului Român din Freiburg i. Br., pentru a cărei obținere

mulțumim d-nilor Iancu Bidianu, directorul Institutului, și G. Gane (München). Mulțumim, de asemenea, d-nei Mariana Vlad și d-lui prof. dr. Gheorghe Buzatu pentru înțelegere și ajutor.

Studiul a fost redactat la vremea când autorul - doctor în drept și diplomat al Școlii de Înalte Studii Internaționale (Paris) - se afla în exilul din Brazilia (1946-1971). Observații fine și sugestii neașteptate răsar în paginile de o mare densitate și de o mare tensiune, panegiric și rechizitoriu în același timp. Faptul că aprecierea unor evenimente sau personalități poate fi făcută astăzi, în chip natural, ceva mai nuanțat, nu scade întru nimic valoarea științifică a acestui text și nici tenta acuzatoare, perfect justificată în împrejurările politice de după al doilea război mondial. Oricum, este evident că, în comparație cu ceea ce s-a putut tipări în România la împlinirea a 500 de ani de la urcarea pe tronul Moldovei a lui Ștefan cel Mare, cartea lui Faust Brădescu este o contribuție cu adevărat remarcabilă la înțelegerea acestei domnii. Ea are cu deosebire meritul de a reconstitui cu limpezime complicatul hățiș de mentalități politice și culturale

care au caracterizat Europa occidentală în a doua jumătate a veacului al XV-lea.

Pentru autor și opera sa, v. Gheorghe Buzatu, *Faust Brădescu. Viața și opera*, bibliografia Donației Dr. Faust Brădescu întocmită de Sorin Damean, Silviu B. Moldovan și Cristian Sandache, prefață de prof. univ. dr. Ioan Scurtu, ediție îngrijită de Radu-Dan Vlad, Editura Majadahonda, București, 1998.

Și de această dată, intervențiile editorilor au fost reduse la ceea ce era strict necesar. Cele câteva note, marcate în paranteze drepte, au rostul de a îndrepta mici erori (unele provenind, poate, din greșeli de tipar), de a corecta citate reproduse din memorie și de a indica unele surse documentare.

(M.M.Sz., Șt.S.G.)

MIRCEA ELIADE

**SPIRITUL DE CRUCIADĂ:
IOAN CORVIN ȘI
ȘTEFAN CEL MARE**

Rezistența necurmată a lui Mircea [cel Bătrân - *n. ns.*] nu numai că a salvat existența statului Muntenia, dar, în același timp, a îngăduit și formarea și consolidarea statului românesc al Moldovei, pentru a se apăra de oricare eventual atac turcesc. Marele principe al Moldovei Alexandru cel Bun (1400-1432) a avut prilejul de a organiza țara, în vremea domniei sale lungi și relativ pașnice. El a dus o politică deschis defensivă, pentru a

evita să fie distrus de puternicele sale vecine, Polonia și Ungaria.

Din nefericire, urmașii lui Mircea și ai lui Alexandru nu au știut să păstreze gloria înaintașilor lor. În amândouă Țările Române au început luptele pentru tron. Cum sistemul de succesiune nu era suficient de precis și nici riguros, orice fiu de principe putea să revendice coroana pentru sine, sprijinindu-și pretențiile pe concursul unor *boieri* [1] sau pe ajutorul forțelor străine. Aceste revoluții de palat, aceste intrigi și lupte pentru succesiune au pricinuit multă pagubă celor două principate. În 1451 [2], Moldova plătea un tribut sultanului, doar fiindcă principele se temea pentru soarta tronului său...

Totuși, spiritul de cruciadă dăinuia. Se simte cuprins, într-o anumită măsură, în această acțiune defensivă a românilor în fața Islamului: rând pe rând, cele trei principate române au preluat ofensiva și au susținut lupta împotriva păgânilor. După Muntenia lui Mircea, Transilvania cu Ioan Corvin a fost cea care a preluat ofensiva. Ioan, fiul lui Voicu, un viteaz comandant român, a devenit stăpânul unui domeniu regal la Hunedoara. Ioan Corvin de

Hunedoara, mare voievod al Transilvaniei, a fost acela care, în 1442, a înfrânt două oști turcești, a pătruns cu trupele sale în inima Balcanilor (1443) și a apărat victorios cetatea Belgradului (1456) împotriva lui Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului. Ioan Corvin de Hunedoara a polarizat energiile tuturor românilor din Transilvania: până și din regiunile Maramureșului a primit contingente de țărani români, conduse de comandanți curajoși, precum Simion de Cuhea, Gheorghe Mareș, Mihail al Talului, Bogdan de Zalovo, Dan Susca etc. Ioan Corvin a dobândit o influență uriașă în celelalte două principate române. Principele moldovean Bogdan îi scria, în 1450: „Țara mea și a ta, care sunt o singură țară”. Gloria lui Ioan Corvin s-a răspândit în toată Europa, el fiind singurul principe creștin care opusese rezistență cuceritorului Constantinopolului, Mehmed al II-lea. *Ab unico Christi fortissimo athleta Iohanne voivoda*, „cel mai viteaz atlet al lui Hristos” [3], spune despre el papa Calixt al III-lea. Și papa Pius al II-lea, în una din scrierile sale, menționează naționalitatea română a acestui erou: *non tam Hungaris quam Valachis ex quibus natus erat, gloriam auxit* („a sporit

nu numai gloria ungarilor, ci mai mult pe cea a românilor, poporul său”) [4].

În același an în care a murit Ioan Corvin (1456), s-a urcat pe tronul Munteniei unul dintre cei mai înverșunați adversari ai Islamului, Vlad „Țepeș”, numit așa din cauza modului pe care îl folosea pentru a-și ucide dușmanii: supliciul tragerii în țeapă. În 1462, el a atacat oștile turcești de la Dunăre, le-a nimicit și a semănat atâta groază încât, după mărturia unui contemporan, „se considera fericit acela care se putea întoarce în Anatolia”. Un asemenea afront nu putea rămâne, evident, fără represalii. Sultanul Mehmed al II-lea, care cucerise Constantinopolul, nu putea tolera insulta unui sărman principe român și, în același an, l-a atacat cu o oaste considerabilă (cronicarul bizantin Chalcocondil dă cifra de 250.000, deși, fără îndoială, ea este exagerată). Vlad dispunea numai de 10.000 de oșteni, dar cunoștea așa de bine tactica de guerilă, încât i-a provocat mari pierderi adversarului. Oastea lui Mehmed a început să sufere de lipsa alimentelor, pentru că Vlad ataca neconținut căile de aprovizionare. Sultanul s-a hotărât să-și retragă trupele.

Din nefericire, un frate al lui

Vlad, Radu cel Frumos, a acceptat suveranitatea musulmană și a uzurpat tronul. Cariera unuia dintre cei mai viteji principii români a fost curmată printr-un act de trădare.

Între timp, misiunea de a apăra Creștinătatea a trecut în mâinile principelui Moldovei, Ștefan, numit cel Mare. În adevăr, a fost cel mai mare conducător român cunoscut în istorie. Ștefan a fost, mai mult decât un erou care a dus în timpul lungii sale domnii (1457-1504) vreo patruzeci de războaie, în cea mai mare parte victorioase, un politician foarte prudent și un mare vizionar, care a înțeles mai bine decât toți contemporanii săi misiunea istorică a poporului român. Era încă foarte tânăr când a cucerit tronul tatălui său, uzurpat de altul, dar deja se simțea chemat să îplinească o misiune dificilă și glorioasă: să ia asupra țării sale moștenirea Bizanțului. În fapt, căderea Constantinopolului, la 1453, provocase în lumea creștină o emoție extraordinară. Ortodoxia răsăriteană rămânea fără protector, întrucât grecii, bulgarii și sârbii erau sub jugul turcesc, iar rușii erau încă foarte departe de a conta ca o mare forță politică. Singurii creștini ortodocși care își păstrau autonomia politică erau românii.

Tributari, și aceasta cu intermitențe, față de Poartă, ei își păstrau totuși independența. Principele Ștefan a năzuit să facă mai mult: nu numai să primească în mod pasiv moștenirea Bizanțului, dar și să refacă Imperiul creștin de Răsărit; cu alte cuvinte, să reînceapă cruciada, nu a Constantinopolului, ci a Moldovei.

Voievozii români exercitau deja de multă vreme rolul de apărători ai Creștinătății orientale: ei protejau mănăstirile și bisericile din Peninsula Balcanică, în special din Grecia (celebrele mănăstiri ale Muntelui Athos), susțineau clerul în țările ocupate de turci, adăposteau pe credincioșii refugiați etc. Cultura bizantină, stinsă în focarul său original, renăștea într-o formă mai strălucitoare în Țările Române. Merită amintit că această cultură nu era, în structura ei, exclusiv grecească, ci și, de asemenea, latină.

Ștefan a dorit să renască în țara sa gloria Bizanțului, stinsă de loviturile turcilor. Visa să recucerească Constantinopolul în fruntea unei noi cruciade. Totuși, nu era un visător: înțelegea dificultățile misiunii și-și desfășura planul pe etape. După ce l-a învins pe regele Ungariei și a consolidat granițele dinspre vecinii săi

creștini, Ștefan a suprimat garnizoanele [turcești - *n. ns.*] [5]. Represaliile nu s-au lăsat așteptate. În 1474, o oaste de 120.000 de oameni, sub conducerea unui general celebru, Soliman pașa, a trecut Dunărea pe la Brăila și a început să invadeze Moldova. Ștefan s-a mulțumit să hărțuiască dușmanul, fără să se hotărască a-l ataca. Dar, într-un loc ales dinainte, între mlaștini, la poalele dealului unde astăzi se înalță orașul Vaslui, profitând de ceața deasă, a dat ordinul de atac. Grosul trupelor sale era ascuns în păduri. De cealaltă parte, dincolo de mlaștini, a concentrat un detașament (cu efective greu de apreciat din pricina ceții), care a fost însărcinat să pornească atacul. Turcii, convinși de superioritatea lor, s-au lansat la atac în acea direcție. Atunci, Ștefan, cu trupele cele ascunse, a căzut asupra lor și, prinzându-le ariergarda, le-a dezorganizat retragerea, provocând o mare baie de sânge. Spun cronicile că au murit 40.000 de turci, câteva pașale au căzut prizonieri și nenumărate steaguri au fost capturate. Supraviețuitorii s-au bătut în retragerea spre Dunăre, urmăriți de cavaleria moldavă, decimați de frig și de foame. Urmărirea a durat patru zile, iar prada a fost uriașă.

„Într-o vreme când prestigiul militar al turcilor era imens, când înaintările lor înspăimântau Europa întreagă, răsunetul acestei victorii a trebuit să fie considerabil. De la o zi la alta, Ștefan și moldovenii săi, al căror nume abia era cunoscut până atunci în Occident, deveneau celebri în toată Europa. Micul principat, cu o independență șubredă, învăluit în pădurile de pe coastele Carpaților, devenea, pentru Creștinătate, un stat pe care mai mulți oameni politici începeau să își întemeieze speranțele”¹.

Odată învingător, principele român a poruncit să se facă în toată țara rugăciuni publice, pentru a-i mulțumi lui Dumnezeu, și un post general de patru zile cu pâine și apă. A poruncit, de asemenea, să se ridice o mănăstire, întrucât, credincios cum era, îi atribuia întotdeauna lui Dumnezeu onoarea triumfului [6].

A răsplătit pe cei care se distinseseră în luptă și a poruncit ca unii dintre prizonierii de seamă să fie trași în țeahă în chip solemn. „Cum unii dintre aceștia îi oferiseră, pentru a se răscumpăra, sume enorme, el s-a

¹ [E.] Beau de Loménie, *Naissance de la nation roumaine [De Byzance à Étienne le Grand de Moldavie, Bucarest]*, 1937, p. 162.

mulțumit să le răspundă: «Dacă sunteți așa de bogați, de ce ați venit în țara mea săracă ?»².

Totuși, Ștefan a prevăzut răzbunarea sultanului și s-a grăbit să pregătească apărarea țării împotriva unui nou atac. Știa foarte bine că numai cu trupele moldovene nu putea să reziste. Era necesar să primească ajutoare din toate colțurile Creștinătății, să reînvie spiritul de cruciadă. În acest scop, a trimis tuturor principilor creștini o scrisoare, prin care le comunica recenta sa victorie și, în același timp, le dădea a înțelege necesitatea unei cooperări militare europene. Le spunea că „împăratul turcilor, care în toate zilele se gândește cum ar putea să supună și să anihileze toată Creștinătatea”, trimisese împotriva lui pe Soliman pașa cu o oaste de 120.000 de oameni. „La primirea acestei vești, am înșfăcat sabia și, cu ajutorul lui Dumnezeu cel Atotputernic, m-am aruncat asupra dușmanilor creștinilor, i-am învins, i-am zdrobit și i-am trecut prin ascuțișul sabiei mele, pentru care binecuvântat să fie Dumnezeu, Stăpânul nostru. Aflând aceasta,

² Loménie, *op. cit.*, p. 163.

necredinciosul împărat al turcilor a decis să se răzbune și să vină, în luna mai, el însuși, cu toate trupele sale, împotriva noastră, ca să supună țara noastră, care este poarta Creștinătății și pe care Dumnezeu a păzit-o până astăzi [...]. Dar, dacă această poartă s-ar pierde – Dumnezeu să nu îngăduie aceasta –, toată Creștinătatea va fi expusă unei mari primejdii. Din acest motiv, vă rugăm să ne trimiteți ca ajutor, împotriva dușmanilor Creștinătății, pe căpitanii voștri și aceasta cât mai repede cu putință [...]. În ceea ce ne privește, noi făgăduim, pe credința noastră creștină, să stăm în picioare și să luptăm până la sfârșit pentru religia creștină. La fel trebuie să faceți și voi, pe pământ și pe mare, după ce, cu ajutorul lui Dumnezeu cel Atotputernic, am tăiat mâna dreaptă a dușmanului” [7].

Rar se întâlnește, între documentele epocii, o mărturie așa de clară a conștiinței misiunii istorice și a spiritului de cruciadă, ca această scrisoare, pe care principele român a trimis-o suveranilor Europei. Niciodată nu se va insista îndeajuns asupra conștiinței cu care Ștefan lupta pentru *toată Creștinătatea*, socotind, cu dreptate, că țara românească era o poartă între

două lumi: barbaria și civilizația creștină. „Dacă această poartă s-ar pierde [...], atunci toată Creștinătatea va fi expusă unei mari primejdii”. În secolul următor, din nefericire, s-a împlinit prezicerea principelui român. Astăzi, înțelegem mai bine că spiritul cruciadelor era mort, mort de-a binelea, la sfârșitul secolului al XV-lea. Ștefan a sperat în deșert să reînvie și să refacă Imperiul creștin de Răsărit. Scrisoarea trimisă suveranilor europeni nu a dat nici un rezultat pozitiv. Papa l-a felicitat pentru „sârguința și zelul său întru apărarea credinței creștine și în înfruntarea perfidei secte a turcilor” și i-a dat titlul de „atlet al lui Hristos”, dar s-a scuzat că nu-i putea trimite bani până în anul următor, „din cauza sarcinilor care, pentru moment, apăsau asupra lui” [8]. Și ceea ce i s-a trimis lui Ștefan din alte țări a fost confiscat de regele Ungariei.

Odată trecute momentele de bucurie generală de după răsunătoarea victorie a lui Ștefan, intrigile și ambițiile au început din nou să învrăjbească lumea creștină. Între timp, de partea cealaltă, nu se pierdea vremea: sultanul Mehmed al II-lea în persoană, în fruntea unei mase enorme de oameni, s-a pus în mișcare pentru a-l anihila pe

arogantul principe care avusese curajul să-l jignească. De data aceasta, expediția a început prin atacarea a două cetăți navale: Chilia și Cetatea Albă, care dominau coastele Mării Negre și pentru a căror păstrare a curs, de-a lungul secolelor, atâta sânge românesc. Turcii au asediat în zadar cetățile, fără să le poată lua. Ca urmare, au hotărât să intre în țară. Au întâlnit înaintea lor doar cenușă și ruine. Avansau printr-o țară răvășită, deșartă, ostilă. Ștefan se afla doar cu oastea sa de țărani. Și chiar și acestora a trebuit să le dea drumul, pentru că tătarii invadaseră țara dinspre răsărit și trebuia să-i lase pe oameni să-și apere pământurile. Dispunând de numai 10.000 de oameni, Ștefan a așteptat oastea turcească la Valea Albă, aproape de munți. La 25 [9] iulie 1476, a atacat prin surprindere, sperând să provoace panică printre dușmani; totuși, turcii și-au revenit și au contraatacat, împingând trupele române către păduri. Partida era pierdută dinainte, iar rezistența înverșunată a călăreților lui Ștefan ducea doar la creșterea pierderilor. Principele s-a refugiat în munți cu câteva grupuri mici.

Sultanul avea drumul liber până la Suceava, capitala Moldovei. Orașul a

fost cucerit și incendiat, însă cetatea a rezistat asediului. La fel s-a petrecut cu celelalte două cetăți moldovene, Hotin și Neamț, care au rezistat celor mai furibunde atacuri.

În acest timp, Ștefan rătăcea prin munți, încercând să-și adune din nou forțele. Curând, a reînceput războiul de guerilă; trupele turcești s-au văzut hărțuite, proviziile lor - distruse. Foamea a început să se facă simțită și apoi a venit ciuma, ca să decimeze trupele invadatorului. Fără a fi reușit să frângă rezistența moldovenească, Mehmed a poruncit să bată în retragere. Atunci, țărani și călăreții lui Ștefan au început să urmărească acea masă istovită și decimată, ducând baia de sânge până la granițe. Formidabila oaste a lui Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, era o umbră a ceea ce fusese. Ștefan și-a păstrat tronul, iar Moldova - cetățile, granițele și autonomia.

Dar experiența fusese dură și decisivă. Ștefan a înțeles că spiritul cruciadelor dispăruse cu totul. Într-adevăr, puterile europene au început să trateze cu dușmanul Creștinătății. În 1476, regele Cazimir al Poloniei a ajuns la o înțelegere cu sultanul; venețienii au făcut pace în

1479; Ungaria a încheiat cu turcii, în 1483, un tratat de neagresiune pentru cinci ani. Degeaba i-a scris Ștefan, în 1478, dogelui Veneției, reamintindu-i că promisiunile pe care le făcuse nu se împliniseră, „pentru că principii creștini se luptau între ei, în loc să se unească împotriva păgânului”. Degeaba îi reamintea că, „datorită lui, mulți creștini trăiau în pace de patru ani”; că cele două porturi fortificate, Chilia și Cetatea Albă, erau cele două intrări, deschise încă, pentru toate națiunile creștine, la Marea Neagră, două porturi datorită cărora „Moldova este un meterez pentru Ungaria și pentru Polonia”. Degeaba scria cu disperare: „Dacă senioria voastră nu mă ajută, îmi rămân doar două căi: sau țara mea se va pierde, sau va trebui să mă supun turcilor [...]. Și cu aceasta nu mă voi împăca niciodată. Aș prefera să mor de o sută de mii de ori. În voi îmi pun toate nădejtile” [10].

În 1484, sultanul Baiazid al II-lea, urmașul lui Mehmed al II-lea, a găsit liberă calea împotriva lui Ștefan. A asediat cele două cetăți navale, singurele două puncte fortificate pe care le avea Creștinătatea la Marea Neagră, și a reușit să le cucerească. Pierderea lor a fost teribilă pentru

principele moldovean. El a acceptat până și să se umilească în fața regelui Poloniei, doar pentru a găsi un aliat. Dar în 1486 era din nou singur și ieșea încă o dată victorios la Șcheia. A fost ultima victorie împotriva turcilor. Polonezii, în loc să-l ajute, au semnat un tratat de pace cu sultanul, la Colomeea, în anul 1489. Trei ani mai târziu, viteazul „atlet al lui Hristos”, pierzându-și cetățile navale, s-a văzut obligat să plătească un tribut sultanului [11].

Restul vieții sale, Ștefan l-a închinat încercării de a întări țara la granițele cu vecinii săi creștini. Poseda în Transilvania două mici domenii, Ciceul și Cetatea de Baltă. După un război victorios împotriva Poloniei, care a început cu atacul noului rege polon Ioan Albert, Ștefan a rămas stăpânul unei provincii la nord de Moldova, Pocuția. Însă, dezamăgit în visul său – cruciada împotriva păgânului –, viața acestui mare principe creștin se apropia de sfârșit. I s-a deschis o veche rană, pe care un medic venețian i-a ars-o inutil cu fierul roșu. Ștefan a murit în 1504, la 70 de ani. L-a plâns țara întreagă, ca și cum ar fi înțeles că dispărea cel mai bun principe al său.

[1] În original, *boyardos*.

[2] Moldova a început să plătească tribut în 1456.

[3] Traducerea exactă: „De la unicul, prea puternicul atlet al lui Hristos, Ioan voievod”.

[4] Traducerea exactă: „A sporit nu atât gloria ungarilor, cât pe aceea a românilor, din care era născut”.

[5] Identificarea garnizoanelor lipsește în textul spaniol, dar este subînțeleasă din context. Ea apare în traducerea franceză și în cea engleză.

[6] Nu este cunoscută vreo biserică ridicată în amintirea victoriei de la Vaslui.

[7] Fragmentele din scrisoarea lui Ștefan cel Mare (25 ianuarie 1475) au, în original, următorul cuprins: „Necredinciosul împărat al turcilor a fost de multă vreme și este încă pierzătorul întregii Creștinătăți și în fiecare zi se gândește cum ar putea să supună și să nimicească toată Creștinătatea”; „Auzind și văzând noi acestea, am luat sabia în mână și, cu ajutorul Domnului Dumnezeuului nostru Atotputernic, am mers împotriva dușmanilor Creștinătății, i-am biruit și i-am călcat în picioare și pe toți i-am trecut sub ascuțișul sabiei noastre; pentru care lucru, lăudat să fie Domnul Dumnezeu nostru. Auzind despre aceasta, păgânul împărat al turcilor și-a pus în gând să se răzbune și să vină, în luna lui mai, cu capul său și cu toată puterea sa împotriva noastră, și să supună țara noastră, care e poarta Creștinătății și pe care Dumnezeu a ferit-o până acum. Dar dacă această poartă, care e țara noastră, va fi pierdută – Dumnezeu să ne ferească de așa ceva –, atunci toată Creștinătatea va fi în mare primejdie. De aceea,

ne rugăm de domniile voastre să ne trimiteți pe căpitanii voștri într-ajutor, împotriva dușmanilor Creștinătății, până mai este vreme, fiindcă turcul are acum mulți potrivnici și din toate părțile are de lucru cu oameni ce-i stau împotriva cu sabia în mână. Iar noi, din partea noastră, făgăduim, pe credința noastră creștinească și cu jurământul domniei noastre, că vom sta în picioare și ne vom lupta până la moarte pentru legea creștinească, noi cu capul nostru. Așa trebuie să faceți și voi, pe mare și pe uscat, după ce, cu ajutorul lui Dumnezeu cel Atotputernic, noi i-am tăiat mâna cea dreaptă. Deci, fiți gata, fără întârziere” (*Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în cronică*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 348-349).

[8] Fragmentele citate din scrisoarea papei Sixt al IV-lea (31 martie 1475) au următoarea tălmăcire după original: „Am văzut că ești plin de râvnă întru apărarea credinței creștinești și răpunerea aceluia neam de turci prea fățarnici”; „...feluritele și nu micile sarcini cu a căror sprijinire întru credință am fost împovărați anii trecuți peste puterile noastre [...], din care pricină averile noastre nu ne ajung” (*Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în cronică*, p. 319).

Papa nu l-a numit pe Ștefan cel Mare „atlet al lui Hristos” (*athleta Christi*), ci „atlet al credinței creștine” (*christianae fidei athleta*).

[9] De fapt, la 26 iulie 1476.

[10] Fragmentele citate fac parte din textul soliei expuse la Veneția, la 8 mai 1477, de Ioan Țamblac, unchiul domnului. Ele au următoarele traduceri după original: „Pe alți domni creștini, vecini cu mine, n-am vrut,

într-adevăr, să-i mai încerc, ca să nu mă văd iarăși înșelat. Luminăția voastră știe ce neînțelegeri sunt între dâșii”; „Fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulți creștini au rămas în liniște de patru ani”; „Moldova cu aceste ținuturi [al Chilieii și al Cetății Albe - *n. ns.*] este un zid pentru Ungaria și pentru Polonia”; „Toată nădejdea el și-o pune în domnia voastră și cere ajutor de la domnia voastră și sprijin de la alți creștini. Și dacă Dumnezeu va vrea ca eu să nu fiu ajutat, din două lucruri unul se va întâmpla: ori această țară va pieri desigur, ori voi fi silit de nevoie să mă supun păgânilor. Lucrul acesta, însă, nu-l voi face niciodată, vrând mai bine de o sută de mii de ori moartea, decât aceasta. Și-și pune nădejdea în domnia voastră” (*Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în cronică*, p. 352-354; textul subliniat este în vorbire indirectă).

[11] Reluarea plății tributului către Poartă s-a petrecut, de fapt, în toamna lui 1486. Cu un an înainte, la Colomeea, Ștefan depusese jurământul de vasalitate către regele Poloniei.

EMIL TURDEANU

ȘTEFAN CEL MARE
12 APRILIE 1457 - 2 IULIE 1504

Era în Săptămâna Mare din anul 1457. În cuprinsurile lumii ortodoxe, creștinii se pregăteau să primească sărbătoarea Învierii, cu sufletele strânse de cea mai aspră durere care s-a abătut asupra lor până atunci. Cu patru ani mai înainte, Bizanțul, cetatea de unde veacuri de-a rândul le-a venit lumina credinței și a culturii, căzuse în mâinile musulmanilor. Pe tronul împăratului care a reprezentat odinioară cuvântul și brațul lui Dumnezeu, stăpânea acum un tiran păgân, puternic cum nu se

pomenise un altul până atunci, iar în catedrala Sfintei Sofii, de unde s-au înălțat odinioară cele mai strălucitoare slujbe către Dumnezeu, cântau acum glasurile subțiri ale hogilor turci. Lumea ortodoxă, până la Belgrad și la hotarele Poloniei și ale tătarilor, zăcea sub robia sultanului sau îi plătea tribut.

În același moment, Apusul catolic trecea printr-o neagră îngrijorare. Abia cu opt luni mai înainte, Iancu Huniade, acest român din nobilimea ostășească a Ardealului, în care timp de douăzeci de ani s-a întrupat idealul de cruciată al țărilor de sub oblăduirea spirituală a papei, se stinsese în preajma Belgradului, pe care de curând îl despresurase de turci. Tronul Ungariei se clătina acum în frământări interne, iar din împărățiile și din regatele Apusului nu se ivise încă nici un alt erou al luptei pentru libertate și credință.

În aceste zile de așteptare și de griji, un voievod tânăr se îndrepta, cu un pâlc de vreo 6.000 de oameni, spre tronul Moldovei. Venea din pribegie, cu sufletul întărâtat de o cumplită amintire. Într-o noapte din toamna anului 1451, pe când se afla cu tatăl său, Bogdan voievod, la o nuntă, izbucni asupra lor chiar fratele părintelui său și,

prinzând pe domn fără de veste, îi tăie capul și-i răpi tronul. Voievodul tânăr scăpase ca prin minune cu mama sa și, găsind adăpost în Țara Românească, se întorcea acum să-și caute dreptate și să spele rușinea Moldovei.

Era în Săptămâna Patimilor și a victoriei credinței, reînnoită an de an în cel mai înălțător simbol, al jertfei și al învierii. Voievodul intra în istoria Moldovei însemnat de pe acum de destinul său de luptător pentru dreptate. În două ciocniri a sfărâmat împotrivirea unchiului său, Petru Aron, apoi „la locul ce se numește și acum Direptate - spune cronicarul - s-au adunat toată țara, cu prea sfințitul mitropolit kir Teoctist, și cu ajutorul lui Dumnezeu l-au uns în domnie”. Clopotele Învierii din anul 1457 au vestit moldovenilor, odată cu bucuria sărbătorii creștine, urcarea pe tron a lui Ștefan, fiul lui Bogdan voievod, nepotul lui Alexandru cel Bun, vlăstarul legiuit din neamul Mușatinilor.

Așa se desprinde pentru prima dată, de pe fondul întunecat al istoriei moldovenești și din confuzia evenimentelor europene din acel timp, figura epică a lui Ștefan.

Un tânăr răsărit din dreapta moștenire de sânge a voievozilor de

datină, cu conștiința vie a demnității tronului și a integrității Moldovei. Un tânăr crescut în ecoul luptelor lui Iancu Huniade împotriva turcilor, atent la imperativele politice ale vremii sale și convins de necesitatea unei acțiuni solidare, a întregii lumi creștine, împotriva pericolului musulman. În sfârșit, un tânăr care cutreierase Țara Românească, văzuse ridicându-se figura dârză a lui Vlad Țepeș și care a înțeles limpede că scăparea celor două principate locuite de același popor stă în primul rând în alianța lor politică și militară.

Capitalul de experiență cu care Ștefan se urca pe tronul Moldovei era unic în istoria țării sale. Geniul său politic, eroismul și perseverența cu care-și va urmări planurile, vor fi neîntrecute.

*

Moștenirea trecutului era tulbure și grea. Rânduielile de datină ale Moldovei se irosiseră în douăzeci de ani de lupte anarhice, tronul și dregătoriile se mutaseră dintr-o mână într-alta, după norocul unei lupte sau după izbânda unei trădări, hotarele

țării erau deschise, iar cetățile de pază, câte nu încăpuseră sub steagul vecinilor, erau șubrede și gata să-și deschidă porțile în fața celui dintâi pâlț de oaste străină. Dar inima Moldovei bătea încă în pieptul câtorva boieri legați de amintirea zilelor lui Alexandru cel Bun, iar în întinsul țării sporea, cu rădăcinile înfipite în glia roditoare, o pătură de țărani și de proprietari mărunți, deasă și necutremurată de vremuri. Cu acești bătrâni încercați, la care se adăuga acum falanga boierilor tineri din generația voievodului, și cu această populație măruntă, dornică de a simți cărma țării în mâini zdravene, și-a început Ștefan rosturile gospodăriei sale domnești.

În cel dintâi divan al său, din 1457, apar, în număr aproape egal, boieri din cinurile vechi ale țării și boieri tineri, aleși printre tovarășii copilăriei și ai exilului. În anii următori, sfatul țării e primenit pe de-o parte cu foști dregători ai lui Petru Aron, câștigați de domnia nouă, pe de altă parte cu un mănunchi de boieri tineri, printre care și câteva rude ale domnului. Iertând pe unii, răsplătind pe alții și pedepsind câteodată cu asprime pe cei neastâmpărați, Ștefan a

izbutit, în scurtă vreme, să strângă în jurul său toată boierimea țării, de toate treptele și de toate vârstele. Echipa sa de colaboratori reprezintă unanimitatea păturii conducătoare din acel timp; ea va forma, în zilele grele pentru care se pregătea de pe acum înțeleptul voievod, un scut viu și neclintit în jurul său.

Dar temeiul domniei și al planurilor care nu se arătau încă în ochii lumii, nu stătea numai în acești dregători capabili și credincioși. Din vremuri vechi, Moldova își făurise o clasă de boiernași de țară, proprietari mărunți și harnici în zile de pace, luptători îndârjiți în zile de război. De aveau numai un petec de pământ sau de aveau câteva sate, erau tot boieri, și abia mai târziu, când clasele sociale se vor disocia mai mult în Moldova, ei se vor chema răzeși, spre deosebire de marii proprietari, care vor păstra titlul de boieri. Spre acești moșieri de rând, fără dregătorie și adesea chiar fără titlul de boier, se îndreaptă, încă din primii ani, atenția lui Ștefan. Domnul le întărește moșiile și le apără drepturile. Încurajează micile tranzacții și poartă de grijă ca să nu alunece pământul, prin mijloace silnice, din mâinile celor slabi în mâinile celor mai tari. Cele aproape 500 de hrisoave care s-au publicat până

acum, arată limpede că Ștefan și-a bizuit de la început politica sa agrară pe o împărțire a bunurilor în mâinile unui număr cât mai mare de proprietari mijlocii. Acest echilibru de forțe economice i-a permis să mențină solidaritatea între colaboratorii apropiați și între proprietarii mărunți, din rândurile cărora avea să-și recruteze grosul oștilor în timp de război și din dările cărora își întregea veniturile vistieriei în timp de pace. Cât de departe mergea simțul său de dreptate socială, ne arată următorul document. E vorba de un rob; mai mult încă, de un rob tătar, fugar în Polonia. Domnul îi promite libertatea și-i trimite și hrisov la mână, cu aceste cuvinte: „Să șadă în țara noastră, *slobod și în bună voie și fără nici o silnicie, cum șed și trăiesc în țara noastră toți moldovenii, după dreptul lor moldovenesc*”.

Documentul e din 1470. Suntem la 13 ani după proclamarea de la Direptate. Legea moldovenească se așezase din nou în țară, cu ceea ce ea cuprindea din străbuni: dreptate pentru toți, libertate în cadrul orânduielilor statului, belșug pentru cei mari și pentru cei mici și, mai presus de toate, înțelegere deplină, bazată pe o solidă structură socială, între domn și supuși

de toate credințele.

Dar legea moldovenească mai însemna, în mintea luminatului voievod, și altceva. Era dreptul Moldovei de a-și asigura existența ca stat liber, în hotare puternice și nestingherite de vecini. Era dreptul domnului de a-și cârmui țara după idealurile proprii și după nevoile supușilor, fără amestecul prejudecăților feudale ale regilor vecini și fără amenințarea de a fi lovit, cu oaste străină, de vreun pretendent la tron trimis de peste hotare. La 1457, însă, frontierele Moldovei erau deschise, iar Petru Aron găsisse adăpost la curtea regelui polon. Moldova era o cetate cu toate porțile sfărmate. Chiar din primele zile ale domniei, Ștefan trimite la Cetatea Albă doi pârcălabi, în loc de unul, cum fusese până atunci: cea dintâi poartă a țării e întărită fără întârziere. Ea asigură liniștea spre părțile tătărăști și prosperitatea comerțului cu corăbierii genevezi. În 1463, Ștefan dobândește de la poloni, în schimbul omagiului prestat solilor veniți la curtea sa, cetatea Hotinului, și închide astfel drumul lui Petru Aron, care se vede silit să-și caute bunăvoință la unguri. Iar ungurii aveau și ei un cui în trupul Moldovei: cetatea Chilieii. Ștefan le-o smulge în 1465,

punând și aici pârçălabi de credință. Încă o poartă a Moldovei își trage astfel zăvorul în fața străinilor. Spre apus, veghea cetatea Neamțului. Dar mai vegheau și munții, cu crestele lor aspre, cu codrii nepătrunși, cu ceața lor înșelătoare. Într-o astfel de noapte opacă, din anul 1467, Ștefan cade cu oștenii săi asupra lui Matei Corvinul, la Baia, și-i înfige în spinare o săgeată cu trei vârfuri: răsplată pentru călcarea țării și pentru adăpostul dat lui Petru Aron. Învățătura, întărită de o expediție de pedeapsă în Țara Secuilor, a fost temeinică și a așezat, de atunci, o pace netulburată între Ungaria și Moldova. Spre răsărit, se pierdeau în stepă drumurile tătarilor. Ca să le taie iureșul spre lanurile Moldovei, Ștefan fortifică Orheiul (pe la 1470; Soroca nu se va ridica decât la 1499), legând și mai tare destinele neamului său de aceste ținuturi de apărare a civilizației. În scurtă vreme, brâul de cetăți al Moldovei devenise mai puternic ca oricând. Ceea ce mai rămânea de făcut pentru consolidarea țării au făcut câțiva boieri: în 1469, au atras într-o cursă pe Petru Aron și l-au dat în mâinile domnului, care porunci să i se taie capul.

Primul ciclu din vasta epopee a

lui Ștefan se încheie aici. Început în cumpăna luptelor care au dus la proclamarea de la Direptate, el se termină cu un act de dreptate. Petru Aron plătitise după cuviință fratricidul, uzurparea și intrigile sale la curțile străine. Legea moldovenească, pe care voievodul o amintește cu mândrie în documentul robului tătar, e respectată atât înlăuntrul hotarelor, cât și în afară. Moldova reînviase din propria-i cenușă, mai puternică și mai bogată ca înainte.

*

O umbră, totuși, se întindea peste această pace dobândită cu atâtea eforturi. Petru Aron închinase Moldova turcilor, și Ștefan s-a văzut silit, în anii grei ai consolidării țării, să continue plata tributului. Sarcina bănească nu era mare: 2.000 de galbeni, într-o vreme când în Moldova se încrucișau drumurile de comerț ale ungarilor, ale polonilor, ale tătarilor și ale genovezilor, când moldovenii exportau în toate părțile grâne, vin, miere, ceară, vite, pește și sare, într-o astfel de epocă de prosperitate, 2.000 de galbeni nu apăseau greu asupra țării. Ceea ce apăsa

era rușinea închinării. Era trecutul nedemn moștenit de la același Petru Aron, care pătase tronul Moldovei cu sângele propriului său frate. Era, în sfârșit, violarea acelei legi moldovenești, pe care Ștefan o definește, chiar în acest an de răscruce (1470), cu atâta stăruință: *a trăi slobod și în bună voie și fără nici o silnicie.*

La originea acțiunii lui Ștefan împotriva turcilor se găsește, în primul rând, sentimentul demnității naționale. Dar acest ideal de emancipare a țării, oricât de viu și de popular, nu putea fi realizat cu instrumentele unei politici locale. E meritul lui Ștefan și, desigur, o manifestare excelentă a geniului său politic, de a fi înțeles că acțiunea împotriva turcilor trebuie dusă pe terenul ofensiv, cu sau fără voia regatelor vecine. De o alianță cu ungurii, ocupați cu alte războaie, mai casnice, nu putea fi vorba deocamdată. Polonii trăiau în pace cu turcii. Politica lui Ștefan avea nevoie de un instrument sigur în Țara Românească, unde, după Vlad Țepeș, nici un domn nu mai îndrăzni să ridice capul în fața turcilor.

Conflictul începe mai întâi cu distrugerea arterelor de negoț ale muntenilor pe Dunărea inferioară: Brăila, în 1470, apoi Târgul de Floci, în

1471, sunt prădate și arse. Între timp, agerul domn apucă să spargă și o hoardă de tătari, la Lipinți, robind pe însuși fiul hanului. Avertismentul dat lui Radu cel Frumos era aspru, după legile vremii. Totuși, el n-a înfricoșat pe protejatul sultanului. În martie 1471, Radu năvălește în Moldova, dar e bătut la Soci, în ținutul Bacăului [1], și-și pierde oastea și toate steagurile.

Urmează doi ani de pregătiri și de uneltiri: Radu așteptând ajutorul turcilor, prinși deocamdată într-un alt război, în Asia; Ștefan încercând să neutralizeze pe ungurii geloși de influența pe care căuta să și-o întindă în principatul dunărean. Sunt doi ani în care se înfruntă, dureros, două mentalități: a domnului moldovean, conștient de oportunitatea unei acțiuni fulgerătoare și decisive, și a regelui Mateiaș, preocupat de soarta tronului său și de niște socoteli în legătură cu coroana Boemiei. De-o parte arde flacăra vie a tradiției de lupte a lui Iancu Huniade; de alta, se întinde pânza unei diplomații sterile. Când, în noiembrie 1473, Ștefan năvălește din nou în Țara Românească și intră învingător în cetatea din București, e prea târziu. Căci Mohamed al II-lea terminase cu bine războiul din Asia și,

trimițând pe Radu cu un contingent turcesc, alungă pe voievodul pus de Ștefan, care abia apucase să domnească o lună.

Loviturile se întetesc, de acum, de amândouă părțile. După un iureș al turcilor în Moldova, urmează o nouă incursiune a lui Ștefan în Țara Românească. Laiotă Basarab, omul său, e înscăunat pentru a doua oară. Dar alianța celor două țări nu durează nici acum, căci, în timp ce pe vadul Dunării turcii își împrăspătează neconținut oștile, ungurii se complac în pacea lor nestingherită din dosul munților. În aceste împrejurări, Laiotă se închină sultanului. A doua încercare a lui Ștefan de a fixa marginea întinderii turcești pe Dunăre, e zădărnicită de nepăsarea vecinilor și de realismul fără orizont al aliatului muntean. Abia după această nouă răsturnare a sorților, ungurii înțeleg și acceptă imperativele politicii lui Ștefan. Spre sfârșitul lui septembrie 1474, două armate se îndreaptă, una din Ardeal, alta din Moldova, ca să așeze pe tronul Țării Românești un domn credincios intereselor creștine. O clipă, Ștefan își vede visul din nou împlinit.

Dar în clipa când se părea că se înfiripă iarăși colaborarea de la care

domnul Moldovei aștepta salvarea Țărilor Române, dinspre Dunăre încep să curgă puhoaiile oștilor pe care turcii le îngrămădiseră în Peninsula Balcanică. Izvoarele vremii vorbesc de peste 120.000 de turci, conduși de pașa Soliman Eunucul. Toată mândria unui imperiu ajuns la apogeul puterii sale se revărsa peste câmpiile dunărene în aceste nesfârșite valuri de oști, ce parcă nu veneau să îngenuncheze numai pe voievodul semeț al unei țărișoare răsculate, ci să înfrunte, ca la Nicopole și ca la Varna, o întreagă lume încinsă de războiul sfânt.

Istoria cunoaște, din nefericire, paradoxuri cumplite. Căci, în timp ce învingătorul Bizanțului și-a dat seama de însemnătatea acțiunii lui Ștefan și n-a precupețit nici un mijloc ca s-o înfrunte, lumea creștină a privit cu nedumerire această anacronică reeditare a luptei dintre David și Goliat. În fața puhoiului, Ștefan și-a strâns toate puterile: vreo 33.000 de moldoveni, 5.000 de secui credincioși și falnicul ajutor de 1.800 de soldați ai lui Matei Corvinul. Acesta era zidul viu al apărării. Pământul Moldovei i-a mai dat voievodului zidul milenar al apărării sale: pădurile, ca să ascundă pasul plăieșilor, ceața, ca să învăluie

grosul oștilor, frigul și pustiul satelor arse, ca să mistuie pe năvălitori, mlaștinile, ca să-i înșele și să-i înghită. Cu toate tăriile oștilor și ale pământului la un loc, Ștefan s-a aruncat asupra dușmanilor în părțile Vasluiului, în ziua de 10 ianuarie 1475. Ce s-a petrecut atunci, în rândurile turcilor, ne spune, în două cuvinte, chiar un cronicar al imperiului, Seadedin: „A fost un măcel cumplit și puțin a lipsit ca să nu fie tăiați cu toții. Iar Soliman pașa numai cu mare greutate și-a scăpat viața, prin fugă”.

Urmărirea fugarilor a durat trei zile. Împinși fără încetare în bălțile Siretului, tăiați cu duiumul la vadul Dunării, din mândra oaste a lui Soliman n-au scăpat decât niște cete înspăimântate și fără de vlagă. „Niciodată armatele turcești n-au suferit un dezastru atât de mare”, recunoaște, cu nobilă sinceritate, o rudă a sultanului [2].

Vestea victoriei a străbătut ca un fulger cerul Europei, stârnind pretutindeni laude și admirație. Dar la marginea focului de artificii care se ridica de la curțile creștine, doi oameni scrutau, lucid, destinele zilei de mâine. De-o parte, învingătorul, îngrijorat de izolarea sa în fața primejdiei, de alta,

învinșul, încrezător în imensele resurse ale puterii sale.

Acum începe pentru Ștefan o luptă mai grea decât aceea de la Vaslui: lupta de a reuni curțile europene într-o efortare comună pentru a stăvili înaintarea turcească pe linia Dunării. Apelul acesta la o acțiune europeană împotriva lui Mohamed este, oare, cum se spune de obicei, expresia politicii de rezistență și de defensivă a voievodului moldovean ? Ori el pornește dintr-o concepție mai largă și mai dinamică, moștenită din zilele apropiate ale lui Iancu Huniade și urmărită cu statornicie, în etape bine măsurate, de înțeleptul voievod ? Întrebarea e capitală, căci pe dezlegarea ei se reazimă însăși axa domniei lui Ștefan. Iar răspunsul îl găsim, scris cu sabia, în cele trei campanii ale lui Ștefan pentru a smulge Țara Românească din sfera influenței turcești. Campanii de respingere a dușmanului pe hotarul natural al Dunării, care a fost, din bătrâni, hotar pentru apărare, dar și pentru atacuri mai adânci, de dezorganizare a presiunii turcești, în Peninsula Balcanică. Vijelia de foc a lui Vlad Țepeș pe dreapta Dunării, de la Nicopole până la gurile fluviului, în 1461, răspunde și ea la întrebarea

noastră. Dar răspunsul cel mai clar ni-l dă însuși Ștefan, în apelul adresat papei Sixt al IV-lea, la 28 noiembrie 1474, adică cu 43 de zile înainte de lupta de la Vaslui: „Încredințăm pe Sfinția Voastră că suntem cu totul gata, cu tot sufletul și cu toată puterea pe care ne-a dat-o Dumnezeu, ca să luptăm pentru Creștinătate, cu toate forțele noastre [...]. Rugăm pe Sfinția Voastră ca, împreună cu ceilalți regi și principii prea puternici, să rânduiască în așa chip, ca noi să nu luptăm singuri, ci cu ajutorul acelor principii” [3].

Așa începe dialogul patetic dintre voievodul Moldovei și dintre lumea apuseană. Lărgind concepția sa despre legea moldovenească într-o grandioasă viziune creștină, subordonând imperativul unității politice a celor două țări românești unei vaste acțiuni europene, Ștefan aruncă în conștiința vremii chemarea supremă la cruciată. Apelul care pleacă din cuibul Sucevei spre reprezentantul apostolic al lumii occidentale, e manifestul cel mai viu și mai trainic al unui popor ce-și leagă destinele, pe viață și pe moarte, de lumea civilizată, și care nu cere, în schimbul dăruirii sale, decât un lucru: *să nu lupte singur*.

La Vaslui, Ștefan a luptat aproape singur și a învins ! Spada

voievodului s-a ridicat, asemeni unei Cruci biruitoare, deasupra Semilunii. Victoria a dat luptei acea binecuvântare pe care papa nu apucă s-o trimită, acea largă semnificație pe care regii vecini nu apucară s-o înțeleagă. Cu inimă senină de cruciat, Ștefan le trimite tuturor, după biruință, steaguri smulse de la păgâni, daruri și prizonieri și le scrie, în cuvinte lapidare, ce a făcut el și ce le mai rămâne lor de făcut, ca principii creștini:

„Văzând noi acestea - dictează Ștefan, la 25 ianuarie 1475, buletinul său de victorie - am luat sabia în mână și, cu ajutorul Domnului Dumnezeuului nostru Atotputernic, am mers împotriva dușmanilor Creștinătății, i-am biruit și i-am călcat în picioare, și pe toți i-am trecut sub ascuțișul sabiei noastre”.

Atâta, despre cea mai strălucită biruință creștină a vremii ! Apoi:

„Ne rugăm [...] să vă sculați asupra dușmanilor Creștinătății, *până mai este vreme* [...]. Iară noi, din partea noastră, făgăduim, pe credința noastră creștină și cu jurământul domniei noastre, că vom sta în picioare și ne vom lupta până la moarte pentru legea creștinească, noi cu capul nostru. Așa trebuie să faceți și voi, pe mare și pe

uscat, după ce, cu ajutorul lui Dumnezeu cel Atotputernic, noi i-am tăiat [dușmanului] mâna cea dreaptă”.

Răspunsurile la acest apel înălțător n-au întârziat. Papa, venețienii trimit învingătorului cuvinte frumoase și o caldă îmbărbătare, dar banii strânși pentru cruciata însuflețită de erou îi varsă în mâna binecredinciosului rege Mateiaș. Iar Mateiaș găsi că a venit timpul ca să câștige și el o victorie, măcar cu condeiul, asupra învingătorului său: deci, cere lui Ștefan, mai întâi de toate, ascultare și omagiu de vasalitate. De la Cazimir al Poloniei, rivalul lui Mateiaș, sosește numai răceală și muștrare pentru ruperea unei alianțe de luptă, în care regele n-a sacrificat până acum nici un ostaș al Coroanei.

Adevăratul răspuns, singurul potrivit cu greutatea momentului, Ștefan l-a primit, și de data aceasta, de la dușman. Mai întâi, sub forma unor atacuri menite să taie arterele de comerț ale Moldovei și să-i înăbușe răsufierea spre mare. În iunie 1475, turcii ocupă Caffa. O încercare din aceleași zile de a lua, fără de veste, Chilia și Cetatea Albă, se sfarmă sub rezistența garnizoanei. Dar flota turcească se întoarce în decembrie și

cucerește Mangopul, aruncând doliul asupra doamnei lui Ștefan, Maria, din neamul Paleologilor bizantini, al cărei frate e prins în luptă și dus la Constantinopol pentru a i se tăia capul.

Apoi, Mohamed Cuceritorul porni să facă el însuși seama semețului voievod. Izvoarele spun, cu obișnuita lor exagerare, că aducea pentru această răfuială 150.000 de soldați încercați, o puternică artilerie și un nou voievod, ca să împodobească cu el tronul Moldovei. Pe la începutul verii din anul 1476, puhoiul se apropia de Dunăre. Dinspre răsărit, ca o grindină, se abăteau asupra țării tătarii. În acest timp, la Buda se pregătea cu înfierbântare nunta regelui Mateiaș cu frumoasa Beatrice de Aragon. Contingentele maghiare, cărora papa și orașele italiene își încredințară cu atâta prudență dinarul cruciatei, se mișcau încet și abia socoteau să se unească la Turda, la 25 iulie.

În fața Semilunii, Ștefan se găsea iarăși singur - mai singur ca oricând. Ce putea să însemne, în aceste clipe, titlul de *atlet al lui Hristos* pe care i-l dăduse papa după victoria de lângă Vaslui [4], numai Ștefan o știa în sufletul său... Dar ce ar fi putut să însemne, în aceste clipe, împlinirea idealului său, ne-o spune clar un istoric

polon, Długosz. De aceea, în fruntea evenimentelor care vor urma, se cuvine să înscriem cuvintele acestui martor contemporan și imparțial. Cu cât vor fi mai des repetate, cu atât își vor adânci înțelesul profetic și musturarea legitimă:

„O, bărbat demn de admirat – scrie Długosz după lupta de lângă Vaslui –, întru nimic mai prejos de căpitanii eroici [ai Antichității], de care ne minunăm atâta, care, cel dintâi dintre principii lumii, a câștigat, în zilele noastre, o biruință atât de strălucită împotriva turcilor ! După părerea mea, *el este cel mai vrednic să i se încredințeze conducerea și stăpânirea lumii și mai ales rolul de comandant și de conducător împotriva turcilor*, cu sfatul obștesc, cu înțelegerea și hotărârea creștinilor, pe când ceilalți regi creștini trândăvesc în lene, în desfătări și [își irosesc forțele] în lupte civile”.

Nu e locul să lămurim aici musturarea cu care-și încheie Długosz tabloul politic din vremea sa. Împrejurările în care e prinsă Moldova, în vara anului 1476, vorbesc de la sine.

Ca să sfarme cleștele care amenința să-l înăbușe, Ștefan izbește pe tătari și-i sparge, apoi sloboade pe țărani ca să-și apere vetrele de cetele dușmane risipite după jaf. Cu oștirea

care-i mai rămâne, 10.000-20.000 de oameni, aține calea sultanului și-i hărțuiește avangarda în atacuri fulgerătoare. Disproporția de forțe e însă copleșitoare. În fața unei armate mai numeroase și mai bine înzestrate decât aceea de lângă Vaslui, Ștefan abia dispune de jumătate din oștile cu care a zdrobit pe Soliman. S-ar fi zis că nici munții, nici mlaștinile nu ar fi putut restabili raportul de forțe dintre apărători și dușmani. Și totuși, minunea victoriei s-a împlinit și de această dată. Căci, deși împresurat și lovit în forțul de la Războieni, Ștefan a izbutit să se smulgă cu un mare număr de viteji din înclăștarea dușmanilor și să continue lupta de istovire a potopului de oameni adus de Mohamed Cuceritorul. Providența i-a trimis, la rândul său, ajutorul pe care cruciații pământului nu i l-au dat. O furtună a înghițit corăbiile de aprovizionare ale turcilor, pe mare; o ciumă cumplită s-a întins în oștile lor, pe uscat. În zadar s-au prăvălit valurile năvălitorilor asupra Neamțului, asupra Sucevei, asupra Hotinului: „Cei care se aflau în cetate, nici n-au vrut să stea de vorbă cu noi”, scrie cu mirare istoricul oficial al sultanului. Respinși de sub cetățile apărate de Șendrea, de bătrânul Arbore, răriți de săgețile arcașilor lui

Ștefan, înfometăți, supti de boală, turcii au părăsit țara, lăsând vreo 50.000 de morți și ducând sub coviltirele lor pe pretendentul menit să înlocuiască pe semețul cruciat. Victoria strălucea din nou pe pământul însângerat al Moldovei.

Dar, oricât de mare, această biruință defensivă nu realizează idealul lui Ștefan; oricât de scump plătită, ea nu știrbește viziunea sa politică. Ținta supremă a lui Ștefan e cruciata, iar cruciata sa are ca prim obiectiv liberarea Țării Românești. Profitând de ajutorul unguresc care-i sosise prin pasul Oituzului curând după retragerea turcilor, voievodul pătrunde pentru a patra oară în principatul vecin și, intrând din nou în București, așează pe tron pe Vlad Țepeș. Peste o lună, Țepeș își pierde viața într-o ciocnire cu turcii. Ștefan răspunde cu un nou atac, în martie 1477, și pune pe tron pe fiul lui Țepeș. Dar noul protejat își calcă credința și trece de partea turcilor.

Urmează o perioadă, grea și confuză, în care de amândouă părțile scapără voința aprigă de a nu lăsa adversarului controlul Țării Românești. Un iureș biruitor al lui Ștefan și al ungarilor până la Dunăre, atrage invazia turcilor și a muntenilor în

Moldova. Ștefan o sfarmă în lupta de la Râmnic, la 8 iulie 1481. Când turcii se întorc și-și pun vasalul pe tronul muntean, Ștefan atacă din nou, cucerește cetatea Crăciuna (în martie 1482) și restabilește lucrurile în favoarea sa. Dar noul său protejat, Vlad Călugărul, trece la rându-i de partea turcilor.

Șapte campanii, toate victorioase, care se înșiră între anii 1470 și 1482, n-au putut realiza idealul lui Ștefan de a respinge împărăția turcească pe țărmul drept al Dunării. Nici cele două războaie câștigate cu atâtea sacrificii asupra uriașelor armate turcești, în anii 1475-1476, n-au putut asigura creștinilor o poziție predominantă în bazinul dunărean. Cum se explică înfrângerea politică a atâtor strălucite victorii militare? A fost Ștefan doar un ostaș viteaz, neînfrânt de nimeni, dar lipsit de orizont politic? Dacă lupta pentru libertatea popoarelor și pentru credința în legea divină și umană poate fi socotită, la o răscruce oarecare a istoriei, ca un ideal anacronic și indezirabil, atunci Ștefan a fost, poate, un vizionar străin de epoca sa. Dar dacă această luptă reprezintă - sau trebuie să reprezinte - idealul suprem și permanent al civilizației, rațiunea

primordială a demnității umane, atunci Ștefan a fost, desigur, una din cele mai nobile figuri de cruciat din toate timpurile.

Bătăliile câștigate de Ștefan pe câmpul de luptă le-au pierdut aliații săi în tratative diplomatice. Istoricul polon Długosz, a cărui mărturie apasă greu în înțelegerea acțiunii marelui voievod, scrie, comentând campania lui Mohamed al II-lea în Moldova: „*Nu s-a găsit nimeni să învingă pe un dușman înfrânt*”. În aceleași zile când Ștefan își pune pieptul în fața lui Mohamed la Războieni, regele Cazimir al Poloniei intra într-o alianță secretă cu sultanul.

În anii următori, rețeaua diplomatică se strânge tot mai mult în jurul viteazului domn. În 1479, venețienii încheie pace cu turcii. În 1483, Matei Corvinul semnează și el un armistițiu cu sultanul. Generoasele intenții de cruciată amortiră deodată la hotarele Moldovei, în acea politică de resemnare pe care cancelariile din toate timpurile au camuflat-o sub un nume latin: *statu quo*.

Dar, cum se întâmplă mai întotdeauna, *statu quo* anula doar capacitatea de rezistență a apărătorilor, lăsând dușmanului facultatea de a dezlănțui din nou, la momentul

potrivit, înaintarea sa cotropitoare. Momentul acesta, Baiazid, urmașul lui Mohamed Cuceritorul, nu l-a așteptat decât un an. În iulie 1484, sultanul atacă, cu o armată de peste 100.000 de oameni, pe uscat, și cu o flotă puternică, Chilia și Cetatea Albă. Pentru a treia oară, puterile fără de sfârșit ale imperiului împovărau pământul Moldovei; pentru a doua oară, sultanul însuși lua conducerea unei lungi campanii în nordul Dunării. Cele două cetăți reprezentau, într-adevăr, un țel atât de important ?

În mesajul său de victorie, sultanul anunța cu mândrie cum a ocupat, după opt zile de atac, cetatea „Chilia, care e cheie și poartă a toată Țara Moldovei, și a Ungariei și a țării de la Dunăre”, și cum, după alte două zile de luptă, a cucerit „Cetatea Albă, care e cheie și poartă pentru toată țara Poloniei, pentru Rusia, ținutul tătarilor și toată Marea Neagră”. Definiția sultanului e justă. Cu atât mai justă cu cât - printr-o coincidență care confirmă sensul înalt al viziunii politice a lui Ștefan - ea parafrazează definiția mai veche pe care chiar domnul Moldovei o dăduse despre țara sa, în mesajul adresat papei și principilor creștini după victoria de lângă Vaslui: „Păgânul

sultan – scria Ștefan în 1475 – vrea să se răzbune, venind el însuși împotriva noastră [...], ca să cuprindă – ferească Dumnezeu ! – această poartă a Creștinătății care este țara noastră. Căci dacă această poartă va fi pierdută, toată Creștinătatea va fi în mare primejdie”.

Moldova, poartă a Creștinătății – proclamă Ștefan, conștient de misiunea sa de cruciat al civilizației la hotarul lumii barbare; Chilia și Cetatea Albă, porți ale Europei – repetă sultanul, conștient de importanța strategică și economică a celor două fortărețe. Peste toată palinodia diplomatică a vremii și peste toate planurile șlefuite în calcule și combinații iscusite, se ridică, scrise cu litere de foc, aceleași cuvinte, spuse aproape la fel și de Ștefan și de sultan: *Moldova, poartă a Creștinătății*. Cuvinte lapidare, ce fixează sensul istoriei românești în orice vreme și în fața oricărui cotropitor. Cuvinte fatidice, în același timp: fiindcă nu le-au înțeles în tot rostul lor, ungurii urmau să cadă, abia cu câteva zeci de ani mai târziu, sub pașalâcul de la Buda. Cuvinte de o nestrămutată perenitate, ce nu îngăduie cortine de fier sau de mătase, ci numai respectul demnității naționale într-o largă solidaritate a popoarelor libere și civilizate.

Chilia și Cetatea Albă au fost ocupate prin surprindere, în vara anului 1484, fără ca Ștefan să fi putut interveni în luptă. Regele Mateiaș, dându-și seama că uitase să cuprindă cele două cetăți în armistițiul încheiat cu Poarta, a protestat pe cale diplomatică, apoi a acceptat, după obicei, *statu quo*. Ștefan a tras sabia și a încercat să pătrundă în Cetatea Albă noaptea. Atacul n-a izbutit. Turcii au rămas, timp de patru veacuri, stăpâni neclintiți pe cele două porți ale Moldovei și ale Creștinătății.

După treizeci de ani de lupte pentru libertatea și integritatea țării, Moldova era din nou știrbită. Visul cel mai scump al lui Ștefan se zbătea ca un soim rănit. În zadar încearcă voievodul să-și atragă alianța regelui polon, prestând omagiul de la Colomeea (1485). În zadar respinge în două lupte, la Cătlăbuga (16 noiembrie 1485) și la Șcheia (6 martie 1486), năvălirile turcești care tind să-i smulgă tronul. În 1489, polonii încheie la rândul lor un armistițiu cu Poarta, strângând în jurul eroului lanțul inexorabil al capitulărilor.

Cruciata era moartă. Ea se înecase în acele planuri pe care Mateiaș însuși le numește, vorbind de

promisiunile polonilor și uitând de celelalte, „un râu de vorbe” – de vorbe goale. Pe fruntea voievodului moldovean, ea lăsa o cunună de glorie, însângerată de spini dezamăgirilor. Eroul care îmbrățișase odată în avântul său victorios cea mai nobilă cauză a lumii civilizate, se închide acum în matca țării. Luptă, pentru viața ei; construiește, pentru gloria ei. Idealul mândru: *cruciata*, pe care nu l-au putut realiza armele, învie acum sub forma idealului de afirmare culturală: *Renașterea*.

*

A treia fază din domnia marelui voievod – anii de la 1489 la 1504 – stă cu deosebire sub semnul acestei spornice activități culturale pe care o putem numi, cu o expresie ce-și va lămuri îndată înțelesul, o Renaștere moldovenească pe baze bizantine și cu bogate influențe occidentale.

Răfuielele cu polonii din 1490, victoria legendară din Codrul Cosminului, în 1497, apoi noile hărțuiele cu turcii, încurajate de o altă coalțiție efemeră, înjghebată sub auspiciile papei, sunt acțiuni determinate fie de nevoia de a restabili

prestigiul Moldovei în urma capitulațiilor la care a fost silită, fie de a o apăra de lăcomia străinilor. Idealul libertății creștine, dezamăgit, dar nu înfrânt, se afirmă acum cu aceeași intensitate ca în luptele de odinioară, în operele zidite în slava lui Dumnezeu, a țării și pentru mângâierea voievodului însuși.

Ca să ne dăm mai bine seama de fiorul acestor zile, când Moldova își căuta un alt drum spre Dumnezeu decât acel al cruciatei, să privim o clipă în urmă.

În anii luptei pentru consolidarea țării și a legii moldovenesti, Ștefan n-a apucat să zidească decât două lăcașuri sfinte: o bisericuță la Baia, în amintirea victoriei asupra lui Matei Corvinul, și frumoasa mănăstire de la Putna, sfințită în 1470. În anii cruciatei, voievodul a stat neconținut cu spada în mână, urmărind să închine lui Dumnezeu o operă mai strălucitoare decât aceea de piatră și de zugrăveală: liberarea lumii creștine din cuprinsurile Dunării. Numai de două ori, în acești ani, el porunci meșterilor să-i facă biserici pe locurile frământate de lupte: una le-a cerut-o la Râmnicul Sărat (1474), în țara muntenilor, dorind să dea un semn de credință frățescă

celor ce i s-au împotrivit cu atât de neașteptată îndârjire [5]; alta la Chilia (1482), unde voia să împlânte și în acest fel dovada stăpânirii sale. Dar când idealul cruciatei se prăbușește la marginile Moldovei, când turcii ocupă Chilia și Cetatea Albă și când voievodul își dă seama că în zadar caută ajutorul lui Dumnezeu la curțile regilor creștini, noile așezăminte ale țării încep să crească unul după altul, într-un ritm unic în istoria Moldovei.

Astfel se zidesc, an de an și de multe ori în același timp: Mănăstirea Putna, refăcută după un foc care a mistuit-o în 1484; apoi bisericile de la Pătrăuți și Bădeuți (azi Milișăuți, 1487); Sf. Ilie de lângă Suceava și Mănăstirea Voronețului (1488); biserica din curțile de la Vaslui (1490); Sf. Nicolae din Iași (1491-1493); Sf. Gheorghe din curțile de la Hârlău (1492); biserica amintirilor din copilăria de la Borzești (1493-1494); alte biserici la Dorohoi (1495), la Episcopia din Huși (1495), la Războieni (1496), în amintirea ostașilor căzuți în lupta cu păgânii, la Popăuți (1496), la mănăstirea de la Tazlău (1496-1497), măreața biserică a Mănăstirii Neamțu (1497) și acelea, mai mici, din târgul Piatra (1497-1498), de la Volovăț (1500-1502), din satul Răuseni, unde a fost

ucis Bogdan voievod (1502–septembrie 1504); în sfârșit, cuprinzătoarea mănăstire a Dobrovățului, terminată abia cu două luni înainte de moartea lui Ștefan (1502–1504).

Timpu l a măcinat dovezile care se crede că ar fi legat numele lui Ștefan de alte biserici: la Vad, în Ardeal; la Căpriană, în Basarabia de astăzi; la Cotnari, la Scânteia (jud. Vaslui), la Șcheia (jud. Roman), la Florești (jud. Tutova) și în alte părți ale Moldovei. S-au mistuit, de asemeni, curțile domnești de la Vaslui, de la Hârlău (1487), de la Huși (1491). Dar au rămas tefere, împodobind și ele grădina de lăcașuri sfinte a Moldovei: ctitoria lui Alexandru, fiul voievodului, la Bacău (biserica Adormirii Maicii Domnului, 1491), a lui Șendrea, cumnatul voievodului, la Dolhești de pe Siret (pe la 1480), a logofătului Tăutu, la Bălinești (1499) și aceea a familiei Arbore, la Arborea (1502). Biserica de la Iași a lui Ioan Tăutu, cu hramul Adormirii Maicii Domnului, înălțată în 1493, s-a risipit însă în pulberea anilor [6].

Îmbunătățiri și adaosuri s-au făcut și în alte locuri: la Bistrița, unde s-a construit clopotnița și un paraclis (1498), iar daniile de moșii și de odoare s-au împărțit la Pobrata, la Humor, la

Moldovița.

Nenumărate daruri s-au revărsat asupra mănăstirilor de la Muntele Athos, unde protecția domnului moldovean venea să învioreze o tradiție părăsită prin dispariția basileului bizantin și a monarhilor balcanici. La Mănăstirea Zograf s-a reparat, din binefacerile voievodului, spitalul (1471), s-a ridicat un turn masiv pentru adăpostul corăbiilor (1475), s-a zidit trapezăria (1495) și s-a reparat întreaga mănăstire, s-a zugrăvit katolikonul și s-a adus apă pe jgheaburi de piatră (1500-1501). Tot cu ajutor moldovenesc s-a introdus, în același timp, conducta de apă de la Sfântul Pavel și s-au zidit două fântâni (1500), iar mai înainte s-au primit danii la Constamoni (1493), s-a construit o arsana (1472) și un adăpost (1496) pentru corăbii la Vatoped și s-a refăcut din temelie Mănăstirea Sf. Grigorie (1497, 1500 și 1502), căreia „doamna Maria Assana Paleoloaga”, a doua soție a lui Ștefan, îi dăruise și ea o icoană a Maicii Domnului. Despre toate, stau mărturie și astăzi pisanii grecești împodobite cu bourul Moldovei.

Fiecare biserică a lui Ștefan îndreaptă spre cer un mesaj de durere sau de bucurie, sfințește o amintire

scumpă sau mărturisește o speranță neîmplinită, fiecare ia parte la rugăciunea insistentă a voievodului Moldovei către Dumnezeu darnic în încercări și zgârcit la răsplată. Dar fiecare mai dovedește, în liniile sale zvelte, în armonia sa gingașă, că meșteri iscusiți au stat și au cumpănit formele și măsurile din alte vremuri și din alte părți, și le-au asemănat și potrivit cu poienile, cu văile și cu târgurile moldovenesti. Au împrumutat planul cu trei despărțăminte al bisericilor bizantine și balcanice, dar l-au redus la cadrul cuminte al unei vieți patriarhale. În zilele de praznic mare, biserica toată era un altar pentru preoți, călugări și câțiva aleși, poporul stătea afară și rugăciunea tuturor se confunda cu natura și cu cerul deschis. Au împrumutat acești meșteri de la vecinii sârbi absidele naosului, dând planului general oarecare asemănare cu frunzele de trifoi ale câmpiilor noastre. Au mai împrumutat bolțile bizantine, dar le-au ferit sub acoperișuri înalte și repezi, ca să nu le strivească zăpezile iernilor carpatice. Biserica s-a alungit, ca în arta gotică, și a răsărit mai zveltă cu pereții sprijiniți de contraforturi bine adaptate zidăriei, cu ușa și cu ferestrele arcuite după moda Occidentului, și cu o

turlă sprintenă, susținută de un sistem original de tambururi, nici prea subțire și nici prea înaltă, doar cât să ridice spre cer un rând de ferestre înguste și un brâu de firide, iar deasupra țuguiului, o cruce simplă.

Bisericile acestea, tăiate în linii de giuvaer, zugrăvite pe dinlăuntru cu tonuri calde și voievodale, ca aurul, roșul vișiniu și albastrul bătând în mai multe ape, împodobite pe dinafară cu pietre cioplite și cărămizi smălțuite, cu brâie sculptate și cu firide, sclipind în bătaia soarelui din discurile de teracotă multicoloră înșirate sub streșini - bisericile acestea simple și elegante, zvelte și solide, armonioase în ele însele și în peisajul țării, reprezintă toată tinerețea și tot entuziasmul epocii lui Ștefan. Datorită lor, Ștefan a fost numit de tradiția populară „cel Sfânt”, „cel Bun”, dar niciodată „cel Bătrân”.

Când se ridica un nou altar de rugă, domnul puneă îndată alți meșteri ca să scrie și să împodobească cu frontispicii, cu inițiale zugrăvite și cu miniaturi, *Tetraevanghelul* și celelalte cărți de slujbă. Călugării de la Neamțu au scris primele cărți sfinte ale focarului de cultură ce se aprindea la Putna; cei de la Putna au înzestrat, la rândul lor, marea mănăstire a Dobrovățului. Alți

caligrafi trudeau în mănăstirile mai mici. Dieci și grămățici domnești lucrau la Suceava și la Iași. Din osteneala tuturor, s-au păstrat până azi, după atâtea veacuri de distrugeri, aproape cincizeci de manuscrise. Unele sunt opere ctitoricești, făcute cu grijă și cu cheltuială, altele sunt numai lucrări de bibliotecă, menite să potolească setea de lecturi evlavioase, dar toate aduc o mărturie vie despre cărturarii care au îmbogățit epoca lui Ștefan cu munca lor continuă și cu tainele unei arte transmise din generație în generație.

În fruntea școalelor de cărturărie ale țării stăteau mănăstirile Neamțu și Putna. Prima, e facultatea de teologie, de litere și de drept, a vremii: aici s-au adunat, încă din timpul lui Alexandru cel Bun, cele mai vechi manuscrise și s-a format cea dintâi școală de caligrafi și de miniaturiști. De aici se alimentează tradiția literară a Moldovei, se răspândesc codurile de legi bizantine și tot de aici se ridică mitropoliții. Chiar cel dintâi egumen de la Putna e un nemțean. Alături de această școală a textelor și a exegezei, Mănăstirea Putna reprezintă o adevărată academie de arte frumoase. Miniatura se dezvoltă și aici pe baza modelelor de la Neamțu; dar autorul

faimosului portret care înfățișează pe Ștefan îngenunchat la picioarele Maicii Domnului, nu e străin de arta italiană și știe să redea, cu rară îndemânare, expresia naturală a feței și libertatea mișcărilor. Patrimoniul culturii noastre îi datorează chipul lui Ștefan, așa cum arăta în 1473, adică în ajunul marilor bătălii cu turcii.

Dar gloria cea mai limpede a Mănăstirii Putna, opera ei desăvârșită, e broderia religioasă. Nicăieri, în nici o țară ortodoxă și în nici o epocă, n-a înflorit un mănunchi mai bogat și mai unitar de imagini sfinte brodate pe largi urzeli de mătase, ca în Putna lui Ștefan cel Mare. Patrafire de o neînchipuită varietate, înfățișând pe brațele lor șiruri de profeți, de apostoli și de sfinți, sau scene din drama vieții umane a lui Hristos; epitafe în care îngerii prohodesc, alături de Familia Sfântă și de apostoli, trupul lui Hristos coborât de pe cruce; dar mai ales acel șir unic de stofe liturgice reprezentând *Împărtășirea Apostolilor* (1481, în două exemplare), *Înălțarea* (1484), *Adormirea Maicii Domnului* (1485), *Epitaful* (1490), iarăși *Împărtășirea Apostolilor* (1493), apoi *Bunăvestirea* (fără dată), *Răstignirea* (1500) și, sub urmașul lui Ștefan, *Adormirea Maicii Domnului* (1510), sunt

culmile cele mai înalte la care s-au ridicat artele somptuare în Moldova. Moștenitori ai artei bizantine din a treia sa „epocă de aur” – secolul al XIV-lea –, meșterii de la Putna au dat broderiei toată puterea talentului și toată prospețimea sensibilității lor. Compoziția scenelor e luminoasă și echilibrată, linia fină și avântată, culorile dulci, armonioase; expresia, vie. Grupurile de personaje se desfășoară într-o unitate desăvârșită, fără a strivi farmecul caracteristic unui gest, unei figuri. Un fior de viață se strecoară în adâncul tabloului, însuflețindu-i valoarea umană și înțelesul teologic.

Cea mai de frunte, broderia religioasă a fost și cea mai căutată artă somptuară a epocii lui Ștefan. Pe lângă atelierul de la Putna, se migăleau lucrări de fir și de mătase la Vatra Moldoviței, iar broderii de o frumusețe neprețuită s-au făcut, pentru Mănăstirea Dobrovățul, chiar la curtea domnească.

Curtea domnească ! Ce val puternic de viață zvâcnea în palatul de la Suceava, în timp ce doamna și jupânesele sporeau în iatacuri lucrul gingaș al mâinilor lor ! Neconținute sfaturi de războaie și de alianțe; soli

veniți din statele italiene, din Ungaria, din Polonia, de la marii cneji ai Lituaniei, ai Kievului, ai Moscovei, de la cetățile genoveze, de la sultan, de la hanul tătarilor și chiar de la căpetenia turcomanilor; neguțători încărcăți cu brocarturi venețiene, cu postavuri și cu arme scumpe din orașele germane, cu blănuri rare din răsărit; argintari ardeleni cu vase și odoare de preț; meșteri italieni pricepuți la lucrul cetăților; pârcălabi cu vești de la hotare și de la Ciceu; călugări de la Athos și din arhipelag, poftind să primească daruri și ajutoare pentru mănăstirile lor; prelați și egumeni din țară, așteptând porunci pentru bisericile ce urmau să se zidească; boieri, oșteni și țărani, cu hrisoave proaspete de întărire asupra pământurilor cumpărate sau căpătate ca răsplată pentru slujba credincioasă și, strecurându-se prin forfota acestei vieți, câte un medic străin, preocupat de rana de la picior a voievodului care nu găsea răgaz ca să-și aștepte vindecarea.

Uneori, când izbutea să se smulgă din valul de griji, domnul chema la sfat pe credinciosul său logofăt Ioan Tăutu și, împreună, depănau firul anilor trecuți: ce voievozi – toți străbuni – s-au perindat pe tronul

țării de la Dragoș încoace și ce s-a lucrat cu armele și cu fapta zidurilor în timpul domniei ? Cultul trecutului e o realitate tot atât de vie în sufletul lui Ștefan ca și preocuparea neobosită de prezent. Peste mormintele voievodale măcinate de vreme de la Rădăuți, de la Bistrița, de la Pobrata, de la Neamțu, Ștefan a pus lespezi noi de marmură, dăltuite cu pisanii de pomenire și cu teme decorative împrumutate din desenele stofelor orientale. Cele mai multe sunt din jurul anului 1480.

În același timp, dieci de limbă slavă însemnau rândul evenimentelor, fixând astfel mănunchiul de știri pe baza căruia s-a scris, pe la 1499, chiar sub supravegherea voievodului, *Cronica țării de la descălecatul ei*. Cronică militară, densă, precisă, parcă cioplită ea însăși cu sabia: „În anul 6973 (1465), luna lui ianuarie în 23, joia pe la miezul nopții, intră Ștefan voievod în Chilia și împresură cetatea și petrecu acolo în pace joia, iar vinerea de dimineață lovire și începură a dărâma cetatea Chiliei, și astfel dărâmară toată ziua și se bătură până seara; sâmbătă, se închină cetatea și, cu voia lui Dumnezeu, intră Ștefan în cetate, și rămase acolo 3 zile...”. Peste expunerea aceasta, al cărei stil sobru răsună

întocmai ca tonul mesajului de victorie al lui Ștefan („am mers asupra dușmanilor Creștinătății, i-am învins și i-am călcat în picioare, și pe toți i-am trecut sub ascuțișul sabiei noastre”), școalele de slavonie din mănăstirile Moldovei au turnat untdelemnul frazelor lor molatice, dându-ne versiunile mai întinse sau mai scurte pe care le cunoaștem astăzi. Dar nici unui scriitor din aceste mănăstiri încărcate de binefaceri nu i-a trecut prin minte să însemne, la anul morții voievodului, măcar un rând de durere sau de recunoștință. Cronica epocii e opera vie a lui Ștefan și-și pierde ea însăși viața odată cu acel din al cărui suflet a crescut.

*

Activitatea culturală era în toi în Moldova, când, la 2 iulie 1504, s-a răspândit vestea, temută de mai multă vreme, că domnul s-a stins din viață. Curând s-a strâns la Suceava tot ce avea Moldova mai ales - „țara”, spune cronicarul -, apoi alaiul îndurerat, purtând sicriul domnului printre prapuri bisericești și steaguri cu chipul Sf. Gheorghe zdrobind capul balaurului, s-a îndreptat spre lunca

îndepărtată a Mănăstirii Putna. Și pe când clopotele întipărite cu numele lui Ștefan umpleau valea cu tânguital lor prelung, trupul voievodului a fost coborât sub lespede de marmură mai dinainte înflorată cu sculpturi. „Și atâta jale era, de plângea toți, ca după un părinte al său”, scrie, din amintirea veacurilor, Grigorie Ureche.

Istoria Moldovei s-a prăbușit apoi în alte frământări. Veacurile și-au perindat umbra deasă și rarele lor luminișuri peste țările rezemate de meterezele Carpaților, până la răscrucea de viață și de moarte a zilelor de azi.

Dar din toată frământarea de o jumătate de mileniu a neamului și din tot zbuciumul nostru, crește același dor, același ideal care a luminat și calea celui mai strălucit voievod al românilor:

Să fim iarăși liberi în țara noastră veche, care e poarta Europei. *Câtă vreme această poartă e pierdută, Europa toată va fi în mare primejdie !*

Paris, iulie 1954

BIBLIOGRAFIE

Cuprinde numai lucrările care îmbrățișează aspecte mai largi din domnia lui Ștefan și, dintre acestea, numai pe cele care își păstrează încă valoarea documentară. Lucrările citate conduc ușor la studiile consacrate problemelor restrânse și amănunțelor.

BALȘ, G., *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, in-4°, 331 p. (vol. XVIII din „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”).

BOGDAN, Ioan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, București, 1898, XI+204 p., XIX facsimile.

BOGDAN, Ioan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, 2 vol., București, 1913, XLVI+518 p., XXIII+611 p.

CARTOJAN, N., *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1940, p. 30-38 și 41-42 (expunere clară, cu bibliografie bogată, despre istoriografia din timpul lui Ștefan).

CHIȚIMIA, Ion Const., *Cronica lui Ștefan cel Mare (versiunea germană a lui Schedel)*, publicată de ~, București, 1942 (*Texte de literatură veche românească*, sub îngrijirea lui N. Cartoian, 3).

COSTĂCHESCU, Mihai, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, XII+328 p. (supliment la *Documentele lui Ștefan cel Mare*, de I. Bogdan).

GIURESCU, Const. C., *Istoria românilor*, II, 1, ed. 3, București, 1940, p. 50-114 (cu bibliografie).

GÓRKA, Olgierd, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare (1457-1499)*, București, 1937, 161 p. (Biblioteca „Revistei Istorice Române”, I).

HENRY, Paul, *Les églises de la Moldavie du Nord, dès origines à la fin du XVIe siècle. Architecture et peinture*, Paris, 1930, in-4°, p. 53-133, album, LXVIII pl.

IORGA, N., *Studii istorice asupra Chiliei și a Cetății Albe*, București, 1900, p. 120-177.

IORGA, N., *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904, 314 p. (rezumat de Alex Lapedatu, *Ștefan cel Mare*, București, 1904, 96 p., Biblioteca „Steaua”).

IORGA, N., *Istoria românilor*, IV, *Cavalerii*, București, 1937, p. 120-252; versiune franceză, *Histoire des Roumains*, IV, *Les chevaliers*, București, 1937, p. 147-301.

IORGA, N., *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, I, ed. 2, București, 1929, p. 87-106.

IORGA, N., *Les arts mineurs en Roumanie*, București, 1934-1936, 2 vol., in-4°, 53 p., 205 fig. și XXVI pl. în culori; 27 p., 109 fig. și IV pl. în culori.

IORGA, Nicolas, et Georges BALȘ, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, in-4°, p. 55-92 (Iorga) și 329-341 (Balș).

MILLET, Gabriel, *Broderies religieuses de style byzantin*, 2 fasc., Paris, 1939 et 1947, texte et album, avec 176 planches en phototypie (Bibliothèque de l'École des Hautes Études. Sciences religieuses, t. LV).

PÂRVAN, V., *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, București, 1905, 142 p. (inaccesibilă).

ROSETTI, General Radu R., *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare*, în „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice”, s. III, t. IV, 1925, p. 367-444, t. VI, 1927, p. 1-71.

ȘTEFĂNESCU, I. D., *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*,

depuis les origines jusqu'au XIXe siècle, Paris, 1928, in-4°, XII+338 p., album, XCVI pl. (Orient et Byzance, II).

TAFRALI, O., *Le trésor byzantin et roumain du monastère de Poutna*, Paris, 1925, in-4°, 87 p. și album de LX p.

TURDEANU, Emile, *La broderie religieuse en Roumanie*, I, *Les épitaphioi moldaves aux XVe et XVIe siècles*, în „Cercetări Literare”, IV, 1941, p. 164-214, cu X pl.; II, *Les étoles des XVe et XVIe siècles*, în „Buletinul Institutului Român din Sofia”, I, 1941, p. 5-62, cu VI pl.

TURDEANU, Emil, *Manuscrite slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1943, IV+139 p., XIII pl. (extras din „Cercetări Literare”, V, p. 101-240).

URECHE VORNICUL, Grigorie - Simion DASCĂLUL, *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron vodă (1359-1595)*, ediție de Const. GIURESCU, București, 1916, p. 42-91; reeditată, fără variante, dar cu o bună introducere, de Const. C. GIURESCU, în colecția „Clasicii români comentați” de sub îngrijirea lui N. Cartoian, 1934.

URSU, I., *Ștefan cel Mare*, București, 1928, 465 p. Lucrare fundamentală, excelent documentată în partea sa istorică (bibliografie dezvoltată, p. 439-445).

[1] Este mai degrabă de crezut că Socii se aflau în Țara Românească, în apropierea hotarului cu Moldova, în județul Râmnicul Sărat (Constantin C. Giurescu, *Despre lupta de la Soci*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, IV, 1960, p. 425-430).

[2] Cuvintele (în original, „le zenti turchesche non hà mai habudo la mazor rotta”: N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, București, 1897, p. 84) aparțin sultanei Mara, fiica despotului sârb Gheorghe Brancovici, căsătorită cu sultanul Murad al II-lea și, deci, mamă vitregă a sultanului Mehmed al II-lea.

[3] Scrisoarea către papa Sixt al IV-lea este datată, de fapt, 29 noiembrie 1474. Fragmentul citat are următoarea tălmăcire după original: „... dăm de știre Sanctității Voastre că noi, cu toată puterea noastră, pe care ne-a hărăzit-o nouă Dumnezeu Atotputernicul, suntem pururi pregătiți foarte, cu toată râvna și îndemnul inimii, să ne luptăm pentru Creștinătate, cu toate forțele noastre [...]. Îndemnăm, așadar, pe Sanctitatea Voastră ca, dimpreună cu alți prea puternici regi și principii, deopotrivă să vă dați silința ca să nu fie Creștinătatea năpădită de prea netrebnicii necredincioși, iar noi nu singuri, ci cu ajutorul acelor principii să ne învrednicim a ne război” (*Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în cronică*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 347-348).

[4] Papa nu l-a numit pe Ștefan cel Mare „atlet al lui Hristos” (*athleta Christi*), ci „atlet al credinței creștine” (*christianae fidei athleta*).

[5] Biserica de la Râmnic era stricată în

secolul al XVII-lea; a fost refăcută în 1704 și apoi dărâmată la 1898 (Alex. Lapedatu, *O biserică a lui Ștefan cel Mare în Țara Românească*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, III, 1910, p. 107-109).

[6] Existența la Iași a unei ctitorii a logofătului Ioan Tăutu a fost presupusă de istorici pe baza lecturii incorecte a însemnării dedicatorii a unui manuscris, dăruit, de fapt, Mănăstirii Humorului.

FAUST BRĂDESCU

ȘTEFAN CEL MARE
(*STEFANUS MAGNUS*)
1457 - 1504
ULTIMUL DINTRE CRUCIAȚI

Introducere

In acest an, 1957, poporul român sărbătorește al cincilea centenar de la urcarea pe tronul Moldovei a lui Ștefan al IV-lea [1], din familia Mușatinilor, unul dintre principii săi cei mai glorioși, pe care sensibilitatea populară l-a calificat întotdeauna drept „Mare și Sfânt”.

Personaj aproape necunoscut în

analele, bogate în fapte mari, ale popoarelor occidentale, Ștefan cel Mare al Moldovei a fost, fără nici o umbră de îndoială, una dintre figurile cele mai alese ale acestui veac al XV-lea, bogat, de altminteri, în somități de toate genurile.

Dacă destinul l-ar fi făcut să se nască în familia unor Valois, Tudor, Medicis, Hohenstaufen, Luxemburg sau Habsburg, Occidentul umanist ar fi profitat direct de luciditatea, de simțul politic și de geniul militar ale unuia dintre spiritele cele mai ieșite din comun ale epocii. Istoria universală ar fi fost plină de isprăvile sale și întreaga lume creștină ar fi sărbătorit astăzi jubileul celui care, mai mult decât toți contemporanii lui, înțelesese adevăratul sens al luptei împotriva otomanilor. Astfel, când Ștefan îi scria papei Sixt al IV-lea, în 1474, *intendentes pro Christianitate totis nostris viribus debellare*, nu era o vorbă în vânt, ci o realitate în care el credea și pe care o punea în aplicare. Convins că ceea ce turcii urmăreau era cucerirea Occidentului, adică a Creștinătății, Ștefan cel Mare înțelegea să apere această Creștinătate.

În colțul său de țară europeană, mizerabil așezată la răscrucea tuturor

năvălitorilor, el a luptat vitejește pentru a împiedica înaintarea hoardelor imperialiste otomane. Căci, în epoca lui Ștefan, Europa occidentală nu era deloc, din punct de vedere militar, o forță capabilă să înfrunte, ca un bloc, o amenințare venită dinspre răsărit. Divergențele politice erau așa de numeroase, încât nu se vedea care putere și-ar fi putut asuma rolul de a împăca absolutismele născânde.

În vreme ce se accentua independența regilor occidentali față de împăratul roman [2], îl vedem pe acesta încoronându-se împărat la Roma, ca o sfidare. În același timp, papii se străduiau cu înverșunare să reînsuflească flacăra teocrației. Ceea ce punea, pe eșichierul politic al Occidentului, trei categorii de puteri, cu capacități inegale, dar cu ambiții asemănătoare.

Cu toate acestea, nici împăratul, nici papalitatea nu mai erau în măsură să se impună. Consolidarea crescândă a puterii civile în Franța, în Spania, la Napoli, în Anglia îl izola din ce în ce mai mult pe împărat, obligându-l să păstreze titlul în chip onorific. Încă de pe vremea lui Filip cel Bun, juriștii săi declaraseră că „regele Franței este împărat în regatul său”. În același timp,

împotriva pretențiilor teocratice ale papilor, se ridicau vocile cele mai elocvente ale veacului, pentru a afirma că „misiunea sacerdotului este exclusiv spirituală”. Această evoluție a urmat fără oprire și, în vremea lui Ștefan cel Mare al Moldovei, ea era complet încheiată.

Se pare că Occidentul nu și-a dat niciodată seama de gradul de slăbiciune a organizării sale politice la mijlocul secolului al XV-lea, în ciuda aparențelor unei activități militare debordante și a unui sistem politic dintre cele mai subtile. Armatele cele mai pestrițe și mai neînchipuite străbăteau pământurile unora sau ale altora. Numărul de ciocniri războinice a fost așa de mare, încât fiecare oraș important poate să povestească istoria mai multor zeci dintre ele. Dar nici una dintre aceste ciocniri nu se raporta la problema esențială a lumii de atunci. Ca foarte adesea în istoria umanității, scufundat în mijlocul unei societăți în plină metamorfoză, adevăratul pericol era ignorat.

Din parte-i, Ștefan cel Mare nu l-a ignorat. Ba chiar din contra, l-a sesizat în cele mai mici consecințe ale sale și a făcut tot ce-i era în putere pentru a-l face înțeles altora, prin

cuvânt și prin arme.

Posteritatea, totuși, această posteritate care îi datorează norocul, nu s-a arătat prea recunoscătoare față de el. Și, cu toate acestea, ea ar fi trebuit să se prosterneze cu umilință în fața acestui prinț al Creștinătății, care, prin sacrificiul său și prin acela al luptătorilor săi, a contribuit, în secolul al XV-lea, ca lumea modernă să fie ceea ce este !

Dacă el ar fi condus o cavalcadă zgomotoasă, spectaculoasă, ca nu contează care dintre cuceritorii sângeroși și efemeri ai stepelor, fără îndoială că interesul istoricilor ar fi fost mai ușor trezit. În vreme ce o luptă de cincizeci de ani, tenace, eroică, conștientă, pentru a apăra cauza unei lumi iubite și respectate, pare lipsită de orice valoare...

Este remarcabil că multe dintre aceste figuri eroice și excepționale ale trecutului își dorm somnul de veci sub piatra apăsătoare a uitării, aruncată cu indiferență prin secole de mâna chiar a aceluia care ar fi trebuit tocmai să le păstreze amintirea.

Ironie a sortii ?

Imagine lamentabilă a unei lumi imperfecte ?...

Această broșură nu vrea decât să

ridice un colț al lepezii grele care acoperă istoria celui mai tenace apărător al lumii europene în zorii timpurilor moderne.

Adevărul, gloria și recunoștința care îi sunt datorate îi vor reveni de la sine mai târziu...

Prolog

Rezistența pe care luptătorii musulmani, în fanatica lor țâșnire imperialistă, au întâlnit-o în Balcani, a fost așa de mare, că le-au trebuit aproape două veacuri înainte de a-și întinde definitiv suzeranitatea până dincolo de Carpați.

De la 1352 până la căderea Ungariei, în 1526, la Mohács, înaintarea otomană a fost, se poate spune, constantă. Dar de o lentoare care a sfărâmat sentimentele profunde și indefinibile de cucerire, de invincibilitate și de mesianism ale poporului turc. Tensiunea și efortul impuse otomanilor în acest răstimp au fost de asemenea natură, încât, odată ajunși sub zidurile Vienei, în 1529, ei nu au mai găsit în ei înșiși forța spirituală

capabilă să-i ducă la victorie.

Să ne imaginăm ce s-ar fi întâmplat dacă, în locul trupelor lui Soliman – evaluate spiritual –, Viena ar fi fost asediată de ienicerii lui Murad, ai lui Baiazid I sau ai lui Mehmed al II-lea Cuceritorul !... Astăzi, Occidentul ar fi adoptat poate fesul și Coranul, Renașterea ar fi fost frântă în plină evoluție și toată civilizația europeană ar fi urmat un alt curs...

Totuși, oprirea turcilor la Viena nu ar fi fost niciodată posibilă fără faptele eroice ale acestor popoare balcanice și dunărene, popoare încă primitive, departe de a rivaliza în cultură și în armament cu Occidentul umanist al Renașterii, dar pline de un patriotism arzător și profund pătrunse de misiunea lor în apărarea Creștinătății. Sacrificiile moldovenilor lui Ștefan cel Mare și, înaintea lor, ale ungarilor și transilvănenilor lui Ioan Corvin, ale muntenilor lui Mircea și ale sârbilor lui Lazăr au salvat Occidentul, indiferent la pericolul otoman și slăbit de disputele sale teritoriale.

E ușor de spus că armatele austriece sunt acelea care i-au oprit pe turci la Viena, că oprirea definitivă a otomanilor este, deci, opera Occidentului. Se uită că impetuoșitatea

otomană era slăbită, că descompunerea imperiului turc începuse deja, lentă, dar implacabilă. Acei Lazăr, acei Mircea, acei Skanderbeg, acei Corvin, acei Vlad, acei Ștefan înfruntaseră colosul mahomedan în epoca celei mai mari virulențe expansive ale sale, sub Baiazid I, Mehmed al II-lea Cuceritorul și Baiazid al II-lea. Marele Soliman (domnește 1520–1566) era deja de o altă plămadă: „magnific”, dar nu „crud”, precum predecesorul său imediat, Selim; nici „fulger” ca Baiazid I, nici „cuceritor” ca Mehmed al II-lea. Nu mai era vorba de elanul impetuos al unor războinici neîmblânziți, ci de efortul de stabilizare politică a unei puteri militare ajunse deja la zenitul său. Maturitatea lor de concepție îi împiedica pe sultani să atace de acum încolo Occidentul cu furia hoardelor barbare, furie caracteristică luptătorilor lor un secol mai devreme, când prea puțin le păsa de ceea ce lăseau în urmă. Pentru sultani, începând cu Soliman, pământurile cucerite sau supuse constituie o avere și un pericol în același timp. Nu se pot pierde fără a resimți profund absența lor, în structura socială și în organizarea militară a imperiului. E cu atât mai periculos de a le avea ca dușmane în

flancuri. A consolida, deci, aceste posesiuni și a avansa cu precauție spre alte ținte pare a constitui linia de conduită modernă.

Astfel, puterea otomană nu s-a zdrobit deloc la contactul său cu lumea occidentală. Ea era deja uzată, obosită, micșorată de neîncetatele războaie purtate împotriva națiunilor creștine din spațiul dunărean, națiuni care, chiar supuse suzeranității sultanului, găseau încă energia pentru a se ridica și a zdruncina autoritatea puterii dominante.

Decimând nenumărate oști otomane, vreme de aproape două veacuri, aceste principate balcanice și dunărene opriseră înaintarea turcească spre Occident. Dar succesul cel mai remarcabil al acestor „grăniceri” [3] (apărători ai marginilor) a fost slăbirea avântului cuceritor, cu bază mistică, al primilor invadatori, distrugerea acestui *animus dominandi* care îi împinsese până acolo.

I

Când, spre mijlocul veacului al XIV-lea, primii umaniști începeau să

traseze un drum nou pentru civilizația occidentală, oștile otomane pătrundeau în partea europeană a Imperiului Bizantin al Paleologilor. În 1362, Adrianopolul, cucerit, devine capitala lui Murad I.

Pentru îndepărtatul Occident, această pătrundere a învingătorilor abbassizilor în teritoriile Imperiului de Răsărit apărea ca o chestiune locală, interesând exclusiv împărăția Bizanțului. Aceasta, deși puternic slăbită de o longevitate care ținea de miracol, se bucura încă de un prestigiu redutabil. Diplomația sa, cea mai bună din epocă, știa să îndepărteze cu ușurință pericolele fatale, lăsând totuși dușmanilor imperiului răgazul de a-l dezmembra puțin câte puțin. Așa se face că acest imperiu-mumie a supraviețuit încă un secol.

În ciuda eforturilor unui Manuel al II-lea (1350-1425) și ale unui Ioan al VIII-lea (domnește 1425-1448), Imperiul Bizantin al acestui ultim secol nu a fost niciodată un factor decisiv - esențial sau măcar important - în lupta pe care principatele balcanice au dus-o împotriva invadatorilor. Fiind pe moarte, el nu a câștigat niciodată o victorie răsunătoare asupra turcilor, în afară de rezistența între zidurile

Constantinopolului, până când aceste ziduri s-au năruit sub iureșul ienicerilor lui Mehmed al II-lea.

Turcii, de altminteri, nerăbdători să formeze un vast imperiu musulman, mândri de a purta credința islamică spre ținuturi noi, și-au îndreptat eforturile spre imensele teritorii balcanice, care păreau mai vulnerabile. Trebuiau învinse aceste popoare slab organizate, pentru a pătrunde cel mai curând posibil în spațiul bogat, fabulos, al Occidentului, spre aceste națiuni pe care ei le înfruntaseră deja în timpul cruciadelor. Neconținut victorioși până atunci, ei nu luau în seamă rezistența mai slabă a micilor națiuni creștine din Balcani. Se înșelau amarnic în această privință, căci rezistența pe care au întâlnit-o acolo vreme de mai mult de un secol și jumătate – în condiții, de altfel, precare pentru apărătorii creștini –, a fost crâncenă. Elanul lor fanatic a fost egalat, și uneori depășit, de convingerea de a fi însărcinați cu o misiune sacră, care anima cele mai mari figuri creștine ale acestei lupte fără milă. Din cauza acestor obstacole permanente, care păreau câteodată spulberate, dar care reapăreau întotdeauna în vitejia unui alt popor sau în persoana unui nou conducător,

otomanii au fost reținuți, întârziați, împiedicați să-și urmeze glorioasa lor cavalcadă într-o cadență de cucerire.

Sacrificiile suportate de apărătorii ordinii creștine a Europei nu vor fi niciodată cunoscute în întregime. Totuși, aceste sacrificii ar fi meritat recunoștința europeană, căci este un paralelism incontestabil între săvârșirea lor eroică la hotarele Balcanilor și înflorirea glorioasă a umanismului occidental. Acesta, la fel ca și magnifica Renaștere, nu ar fi avut niciodată loc fără această opoziție înverșunată a națiunilor din sud-estul european.

Indiscutabil, dacă se privește istoria pe mai multe secole, înaintarea otomană a fost constantă până în secolul al XVI-lea, în vremea lui Soliman Magnificul. Dar cu câte opriri, înfrângeri, reculuri !... Or, tocmai acești contratimpuri sunt cei care trebuie luați în considerare, ca să se poată aprecia la justa sa valoare contribuția sârbilor, a albanezilor, a ungarilor și a românilor la apărarea Creștinătății, a Europei și a civilizației sale.

De la 1352, data aproximativă a intrării lor în Europa, până la Mohács (1526), când Ungaria a căzut definitiv sub jugul lor, otomanii au avut de înfruntat o serie neîntreruptă de lupte

care nu s-au încheiat toate în favoarea lor. Pe măsură ce avansau, reducând la starea de vasalitate națiunile care li se ridicau în cale, alte națiuni apăreau, gata de luptă și de sacrificiu. Din această pricină, începuturile favorabile au fost urmate de o extremă lentoare a cuceririi și a pătrunderii, care, analizată retrospectiv, ne face să judecăm evenimentele veacurilor al XIV-lea și al XV-lea sub un unghi nou. Căci această lentoare nu se datorează deloc vreunor defecte de organizare politică ori militară, sau unei lipse insurmontabile de elan combativ al Imperiului Otoman. Cauza nu-i este interioară, ea e în legătură directă cu această rezistență crâncenă, conștientă, a națiunilor întâlnite în calea lor, care nu numai că i-au împiedicat să avanseze rapid către Occident, dar le-au pricinuit o pagubă ireparabilă: ele au sfărâmat elanul inițial, caracteristic oricărei mișcări imperialiste. Astfel, vreme de un secol și jumătate, s-au sleit atât substanța umană, adică militară, a turcilor, cât și sentimentul mesianic al suportului lor psihic.

În acest duel secular, în care două lumi spirituale diferite se înfruntau fără menajamente și fără încetare, românii au fost prezenți

aproape fără întrerupere. Fără a vorbi de macedonenii din munți care, în mod normal, făceau parte din oștile unui Dușan sau ale unui Lazăr, țari ai sârbilor, sau ale unui Șișman, țar al bulgarilor, frații lor din Muntenia au trimis continuu contingente pentru a-i ajuta pe unii sau pe ceilalți în luptele lor împotriva otomanilor. Ceea ce demonstra înțelepciune și simț politic, căci Muntenia nu era încă amenințată direct.

Astfel, în momentul în care Occidentul, indiferent la amenințarea islamică, se dezinteresa total de ceea ce se petrecea în Balcani, principii români Alexandru Basarab și Mircea înțeleseseră deja marea amenințare care se profila la orizont și, din spirit de solidaritate creștină și din înțelepciune politică, se angajau într-o luptă care încă nu-i privea direct. Acești principii înțeleseseră importanța unei politici de perspectivă, care impune uneori prudența, dar cel mai adesea curajul de a acționa la timp. Ei își dăduseră seama că, întrucât mai devreme sau mai târziu, trebuiau să se afle în confruntare cu otomanii, era mai înțelept de a reacționa imediat, de a-l ajuta pe cel care se găsea deja angajat în luptă, pentru a ține pericolul cât mai departe

posibil de hotarele lor. A aștepta ca pericolul să fie la porțile tale pentru a reacționa, înseamnă aproape întotdeauna a te condamna la înfrângere. Epoca noastră este o ilustrare fidelă a acestei nesocotințe...

Făclia acestei cruciade spontane și eficace, deși sângeroasă, s-a aflat la început, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în mâinile sârbilor și ale muntenilor lui Mircea. Victoriile și înfrângerile s-au succedat vreme de peste 40 de ani, până când au sucombat sub numărul și asalturile repetate ale marilor sultani Murad I și Baiazid I Fulgerul.

Totuși, lupta armată nu a fost singura armă întrebuințată de Mircea. Deși condamnat să plătească tribut, el s-a amestecat în luptele interne ale Imperiului Otoman, folosindu-și calitățile diplomatice, pentru a-și salva țara. Abia în 1412 se supune definitiv turcilor.

Dar făclia avea să fie reluată curând de un Skanderbeg, erou albanez, și de generalul român din Transilvania, Ioan Corvin de Huniade, care au constituit, în prima jumătate a secolului al XV-lea, meterezul rezistenței creștine. Victoriile și înfrângerile s-au succedat ca mai

înainte. Doar națiunile opozante erau altele.

Românii, totuși, au fost întotdeauna angajați, căci cea mai mare parte a oștilor comandate de Ioan Corvin erau alcătuite din transilvăneni. În cursul ultimului deceniu al acestei prime jumătăți de secol, mai ales, au avut loc adevărate măceluri. Sultanul Murad al II-lea voia cu orice preț să pătrundă în inima Europei centrale. Curajul și capacitatea militară a unui Ioan Corvin l-au împiedicat. La moartea acestui glorios general (1456), marele cuceritor Mehmed al II-lea ar fi putut avea calea liberă, dacă făclia stinsă de furtuna otomană nu ar fi fost reaprinsă de Vlad Țepeș, principele Munteniei, și purtată victorios până la începutul secolului al XVI-lea de Ștefan cel Mare, principele Moldovei.

Astfel, toate aceste națiuni au luat parte la marele duel, împreună sau pe rând, sacrificându-și fără tocmeală sângele și viitorul. În cele din urmă, au sucombat toate, supuse precarei *pax ottomanica*. Cu toate acestea, cei 150 de ani de lupte crâncene impuse turcilor slăbiseră imperiul într-o asemenea măsură, încât Occidentul nu mai avea a se teme de nimic din partea urmașilor lui Soliman Magnificul.

Destinul lui Ștefan al Moldovei a fost să domnească în epoca a doi dintre cei mai mari sultani pe care i-a cunoscut imperiul turc: Mehmed al II-lea și Baiazid al II-lea. La căderea Imperiului de Răsărit, în 1453, flacăra cuceritoare a poporului turc a prins o nouă strălucire cu acești doi sultani.

Bizanțul nu mai exista. O lume prestigioasă de cultură și de civilizație își plecase genunchiul în fața Semilunii. Toată gloria acestei cuceriri s-a răsfrânt asupra sultanului și a oștilor sale. Prestigiul ienicerilor răsuna lugubru în urechile popoarelor vecine cu imperiul. Mesianismul islamic se deștepta în spiritul acestui popor bătăios, împingându-l spre alte cuceriri. Un anume atavism nomad funcționa desigur în această tendință neostoită de a înainta, dar nu trebuie subestimată nici ambiția sultanilor, care nu priveau viața altfel decât ca un șir de războaie menite să le asigure bogății, sclavi, glorie.

După căderea Constantinopolului și moartea lui Ioan Corvin, calea părea liberă pentru noi reușite. Lumea occidentală, care se emoționase puțin la dispariția ultimului împărat bizantin, își reluase viața particulară, indiferentă și mărginită la problemele sale strict

locale. Se mulțumise să-i primească pe ultimii savanți bizantini scăpați din Constantinopol; să amenințe cu o cruciadă de pedeapsă această lume islamică, viguroasă și violentă, care îndrăznea să tulbure umanismul în plină maturitate; să promită un ajutor efectiv tuturor celor care s-ar opune oștilor sultanului. Promisiune, de altminteri, platonice !...

Imaginația, precum și interesul Occidentului erau întoarse spre alte orizonturi. Importanța scăzută pe care o acorda pericolului otoman era evidentă. Indiferența era vecină cu nepăsarea, pentru a nu spune cu inconstiența.

Dacă nu ar fi apărut, în principatele dunărene, tocmai în acest moment, două dintre personajele cele mai curioase ale veacului, pentru a înfrunța și a opri colosul otoman în noua lui ofensivă, Europa occidentală ar fi putut cunoaște cuvântul „pașalâc” sau cel puțin ororile războaielor fără milă, de care astfel a fost cruțată. Vlad al Munteniei, după ce a distrus de mai multe ori oștile pașalelor trimise de Sublima Poartă pentru a-l „pedepsi” și după ce a devastat cetățile turcești din Balcani, a provocat, în 1462, o înfrângere zdrobitoare oștilor otomane comandate de Mehmed al II-lea în

persoană. Nu trecuseră nici măcar zece ani de la cucerirea Constantinopolului de același sultan.

Totuși, marea figură a acestei perioade tulburătoare rămâne Ștefan al Moldovei. Fără tenacitatea sa, fără convingerea sa că, luptând împotriva turcilor, apăra Europa și Creștinătatea, Occidentul nu ar fi avut răgazul necesar pentru consolidarea marilor unități naționale, puternice și organizate. Aruncându-se direct asupra națiunilor occidentale ale vremii, în loc să bată pasul pe loc 50 de ani, pentru a elimina acest pericol moldav, otomanii s-ar fi ciocnit de o lume cu totul incapabilă să le opună un dig de nestrăpuns.

Se pare că turcii nu au avut niciodată în vedere o concentrare a puterii lor militare spre nord-vest, adică spre Occident, lăsând deoparte principatele române. Rațiunea era dublă: aceste principate erau întotdeauna gata să lupte, de îndată ce o coaliție se forma împotriva „necredincioșilor mahomedani” și apoi bogățiile agricole ale acestor ținuturi obsedau fără încetare spiritul unor oameni ca ei, obișnuiți cu prădăciunile. Această înverșunare de a le cuceri înainte de a se extinde spre apus i-a făcut pe unii scriitori occidentali să

creadă că otomanii se temeau de catolicism, atacând, în consecință, numai națiunile ortodoxe. Absurd ! A fost o simplă coincidență că națiunile din Balcani erau, toate, ortodoxe. Odată eliminate aceste națiuni, Ungaria și Austria, catolice, nu au fost câtuși de puțin cruțate.

Cazul Veneției este diferit, căci aceasta, posedând o flotă puternică și puncte de sprijin în toată Mediterana răsăriteană, putea deveni supărătoare. A o menaja devenea, pentru Sublima Poartă, un punct de bază al diplomației sale. Încă din 1416 această flotă îi învinsese pe turci la Galipoli. Faptul s-a repetat în 1499, când flota venețiană a distrus flota turcă la Dardanele. Otomanii nu au fost niciodată un popor de marinari. Puterea lor triumfa pe uscat. Cavaleria ienicerilor era socotită inegalabilă și grija acordată armatei nu avea egal printre celelalte puteri ale vremii. A învinge o asemenea forță ținea de miracol. Trebuia toată șiretenia unui Vlad Țepeș sau geniul militar al unui Ștefan cel Mare pentru a face țândări mașina de război otomană. Și meritul acestor învingători este cu atât mai mare cu cât ei au trebuit să înfrunte colosul islamic singuri, cu forțele lor slabe sau prost echipate, într-un

moment în care puterea otomană atinsese apogeul și, foarte adesea, fiind ei înșiși atacați pe la spate de cei care ar fi trebuit să le fie aliați.

Ștefan cel Mare a reușit acest tur de forță grație capacităților sale de războinic și de om de stat. Independența sa neîncrezătoare, întotdeauna ostilă otomanilor, i-a ținut pe loc, până la începutul secolului al XVI-lea, pe ienicerii lui Mehmed al II-lea și ai lui Baiazid al II-lea, care a pierdut astfel ocaziile cele mai bune de a cuceri Europa. Se pare, totuși, că tocmai turcii au fost aceia care i-au înțeles cel mai bine calitățile și capacitățile.

Singurii care nu au înțeles nimic din șansa de a avea un Ștefan drept contrafort al citadelei europene au fost, firește, principii creștini. Ștefan cel Mare a resimțit această ingratitude, dar, cât despre asta, nu a abandonat misiunea pe care și-o asumase. Eforturile sale de conciliere și de coalizare a creștinilor nu au avut nici o urmare și, foarte adesea, el a fost obligat să se lupte împotriva regilor Poloniei sau Ungariei, care îi amenințau independența. Și, de altminteri, i-a învins întotdeauna. În cei 47 de ani de domnie, Ștefan cel Mare a purtat 36 de

războaie și nu a pierdut decât două. Ceea ce arată că, dacă i s-ar fi dat ajutorul necesar, soarta Europei răsăritene ar fi putut fi, cu siguranță, diferită. Dar cine să fi fost capabil să înțeleagă justetea raționamentelor acestui principe moldav ?

Serenissima cetate a Veneției, care, prin al său „embasciatore” permanent pe lângă Ștefan, căuta doar să-l mențină într-o tensiune politică permanentă, fără să-i acorde nici un ajutor efectiv, și care se pregătea să semneze acorduri comerciale cu Sublima Poartă ? Ceilalți principii și regi italieni, care se devorau între ei ? Îndepărtata Franță, care abia se refăcea după Războiul de 100 de ani ? Burgundia, care avea să dispară de pe harta Europei tocmai la vremea când soarta Moldovei se juca pe câmpiile de la Racova (1475) și în pădurea de la Războieni (1476) ? Papa Sixt al IV-lea, care, deși îl numise *atleta Christi* [4] (titlu absolut platonic, aproape echivalent cu o decorație de clasa a III-a din zilele noastre), nu a înțeles nimic din grandoarea concepției politice și din dragostea pentru Hristos a acestui moldovean „schismatic” ? Regii Matias Corvin al Ungariei, Cazimir sau Ioan Albert ai Poloniei, care, deși amenințați

direct în cazul unei victorii otomane asupra lui Ștefan, nu au făcut decât să se certe pentru a ști cine ar avea dreptul de suzeranitate asupra Țării Moldovei ?

Trebuie să te plasezi în ambianța epocii pentru a înțelege personalitatea proeminentă a lui Ștefan, această personalitate credincioasă fără bigotism, patriotă fără emfază, înflăcărată fără răutate, clarvăzătoare fără exagerare, pătrunsă de misiunea sa terestră și realistă în același timp, diplomată și războinică. Doar un om de plămada sa putea rezista loviturilor soartei, amenințării turcești, neînțelegerii lumii creștine, poftelor nemăsurate ale vecinilor.

El a știut să-și organizeze Moldova în așa chip încât, la cel mai mic semn de pericol, 20.000 de pedestri și 20.000 de călăreți se puteau aduna în oricare punct al țării în câteva zile, fără ca aceasta să aducă vreun prejudiciu muncilor câmpului. Patruzeci de mii de oșteni naționali la această vreme reprezentau o oaste de temut și, dacă Ștefan ar fi avut aceeași mentalitate ca vecinii săi sau ca regii occidentali, el ar fi constituit, poate, elementul ordonator, catalizator, al Creștinătății.

Ceea ce i-a lipsit este ambiția imperialistă. El s-a apărat, nu s-a gândit

niciodată să cucerească țări îndepărtate, să formeze un imperiu. În raport cu mentalitatea curentă a epocii, acesta a fost, desigur, un neajuns. El nu a încercat nici măcar să unească în mâinile sale soarta Moldovei și cea a Munteniei. Și ar fi putut ușor să o facă...

II

Pentru a face să se înțeleagă bine importanța politică a unui Ștefan cel Mare în Europa agitată și neliniștită a mijlocului de veac XV, nu avem decât să cităm cuvintele unui mare contemporan, Aeneas Sylvius Piccolomini (viitorul papă Pius al II-lea, 1458-1464), care, în 1454, se exprima în acești termeni cu privire la situația europeană: „Prefer să tac și aș vrea ca părerea mea să se dovedească în întregime falsă; aș dori să trec drept un mincinos mai degrabă decât un profet adevărat... Căci nu am nici o speranță de a vedea realizându-se ceea ce doresc; **nu ajung să mă conving că ar fi ceva bun de sperat...** Creștinătatea nu mai are un conducător căruia toți să vrea să i se supună. **Nici drepturile papei, nici**

cele ale împăratului nu sunt recunoscute. Nu este nici respect, nici ascultare; papa și împăratul sunt pentru noi imagini deșarte și titluri fără realitate. Fiecare oraș-stat are regele său și sunt tot atâția principii cât și case”¹.

În acest fragment de scrisoare, viitorul papă recunoaște situația jalnică a celor două forțe politice și morale ale perioadelor precedente: papalitatea și imperiul, care, din cauza slăbiciunii lor și a anarhiei generale, se găseau în imposibilitatea de a impune cea mai mică disciplină internațională.

În fața rivalităților monarhilor domnitori și a perspectivelor sumbre care se deschideau odată cu războaiele din Italia, împăratul și papa se vedeau obligați să intervină, nicidecum ca autorități pacificatoare, ci ca părți concurente. Ceea ce avea să încurce și mai mult situația politică a unei epoci extraordinar de complicate. Fără a mai vorbi de rivalitățile seculare, pe care principatele italiene, în frunte cu Veneția, le alimentau unele împotriva altora.

Astfel, resursele de bogăție și de vitalitate de care dispunea Occidentul

¹ Pius II, *Opera omnia*, Basel, 1571, p. 656.

se topeau văzând cu ochii în intrigi și în războaie care erau departe de a stabili superioritatea definitivă a vreunuia dintre adversari. Alfons al V-lea al Portugaliei (domnește 1449–1481) își întorsese deja privirile spre alte orizonturi, trimițându-și caravelele în necunoscut, dincolo de coasta Guineii. În 1488, portughezii au atins deja Capul Bunei Speranțe. În Spania, Ferdinand și Isabela, regii catolici (domnește 1468–1516), chiar intervenind în certurile din Italia, purtau războiul neobosit, dar epuizant, împotriva califatului de Granada, vârful apusean al Islamului, înfipt într-o țară eminentemente creștină.

Franța, la rândul său, sub domniile lui Carol al VII-lea (1422–1461), Ludovic al XI-lea (1461–1483) și Carol al VIII-lea (1483–1498) era zguduită de o serie de războaie și de revolte, care o puneau într-o situație destul de instabilă. Războiul împotriva englezilor ruinase tezaurul regal; Burgundia a uneltit până la moartea lui Carol Temerarul, în 1477; aventura lui Carol al VIII-lea în Italia, pentru a lua Napoli, după o serie de revoluții sângeroase în jumătatea de secol care se scursese, slăbise regatul încă și mai mult.

Anglia, în insula ei, se istovea în Războiul celor Două Roze, în timp ce împăratul Frederic al III-lea al Germaniei (domnește 1448–1493) se silea, în timpul lungii sale domnii, să facă a prevala un drept și o autoritate pe care nimeni nu voia să le mai respecte.

La Florența, Cosimo și Lorenzo de Medicis instalau, prin intrigi și finanțe, o nouă dinastie, inaugurând acele conflicte fără de sfârșit care aveau să se prelungească până la mijlocul veacului al XVI-lea. Papalitatea, detașată de misiunea ei spirituală, rivaliza din toate punctele de vedere cu intriganții și cuceritorii vremii.

Totuși, se poate spune că între toate aceste puteri angajate unele împotriva altora și ale căror victorii și înfrângeri se succedau rând pe rând, exista un anumit echilibru, căci instituția armatei permanente abia se schița. În mod normal, monarhii se bazau pe fidelitatea vasalilor și pe voința de a se bate a trupelor de mercenari, a căror povară financiară era din ce în ce mai grea pentru toți. Elvețienii, germanii și *condottierii* italieni își făcuseră, din aceasta, o adevărată meserie. Totuși, a se lupta însemna, pentru ei, a se alia la cauza unui personaj ambițios sau a se război

pentru revendicările unei case regale sau princiare. Chiar pentru a-și apăra propriul teritoriu, anumite principate sau orașe-state se vedeau imperios obligate să facă apel la trupe de mercenari, pentru a-și întări propriile mijloace de apărare. Fără a uita papalitatea, care nu folosea decât soldați plătiți.

Acest sistem era departe de a fi satisfăcător. Nobila misiune a războinicului devenise un simplu negoț cu spada. Și, ceea ce era culmea, multe dintre aceste trupe plătite se înțelegeau adesea între ele ca să nu mai dea lupta și își împărțeau solda între ele, spre paguba celor pe care ar fi trebuit să-i slujească.

În aceste condiții, ce spirit de sacrificiu se putea aștepta din partea lor ? Ce spirit cavaleresc, ce patriotism, ce conștiință a unui pericol otoman apropiindu-se dinspre răsărit, ce dorință a unei cruciade pentru a stăvili această amenințare ?

În ciuda avântului literelor și artelor - și poate tocmai din cauza aceasta -, epoca umanistă a Renașterii se caracterizează printr-o slabă putere combativă. Pare paradoxal ! Totuși, nenumăratele războaie, internaționale sau interne, au avut o slabă influență

politică și nu s-au încheiat niciodată cu zdrobirea totală a vreunui dintre inamici. Nu sunt războaie ale unor „desesperados”, care își pun toată nădejdea în cumpăna destinului, ci simple „reglări de conturi”, care pot fi amânate, la nevoie, pentru anul următor, dacă augurii nu se arată promițători imediat. Spiritul războinic, care domină epoca în Occident, nu are nimic de cuceritor, nu are nimic din dedicarea în serviciul unei cauze. Este vorba pur și simplu de un **spirit de ronțăială** a teritoriului vecin, de întărire a unei autorități locale și efemere. Singura acțiune din această perioadă, demnă de a fi considerată combativă, în sens moral și cu viziune politică superioară, este cruciada regilor catolici ai Spaniei împotriva maurilor din Granada, care s-a isprăvit în 1492 prin victoria Crucii asupra Semilunii.

Acest suflu unitar, care, sub egida morală a Bisericii sau sub egida politică a imperiului, dominase Occidentul timp de mai multe secole, nu mai exista. Patimile și particularismele naționale, care se afirmă din ce în ce mai mult, răvășiseră profund spiritele. Să adăugăm la aceste atitudini politice tendințele revoluționare ale culturii și

ale criticii umaniste și vom avea tabloul fidel a ceea ce era Europa apuseană în zorii vremurilor moderne. O țesătură de intrigi, o încâlceală de revoluții și de războaie, un descurajant dezacord politic, un declin vizibil al puterii pontificale, acompaniate de un formidabil avânt intelectual, de o înflorire artistică originală și unică și de o schimbare radicală în mentalitatea economică. Dezgustul pentru primele dintre aceste caracteristici, tot atât cât și entuziasmul pentru celelalte introduceau o expresie diferită în viața socială a națiunilor și în maniera de a gândi și de a acționa a indivizilor.

Se poate afirma, de aceea, că marea epocă a umaniștilor, cea care se întinde tocmai de la căderea Constantinopolului (1453) până la Reformă (1517) este caracterizată prin trei fapte semnificative:

- puternică armătură culturală,
- slabă protecție spirituală,
- deficitară rezistență colectivă.

În aceste condiții, ce s-ar fi întâmplat cu națiunile occidentale dacă ele ar fi trebuit să primească direct șocul lui Mehmed al II-lea Cuceritorul, conducând aceleași trupe care distruseseră oștile ultimului împărat bizantin ? Cuvintele lui Aeneas Sylvius

Piccolomini - „... nu este nici respect, nici ascultare” - ne dau răspunsul precis și indiscutabil. Occidentul s-ar fi prăbușit sub lovitura irezistibilă a musulmanilor.

Aici trebuie subliniată ingratitudea acestui Occident umanist în plină transformare spirituală, dar profund slăbit politic, care nu a apreciat niciodată importanța luptei duse de sârbi, de munteni, de unguri, de transilvăneni și de moldoveni împotriva turcilor. I-a lăsat să moară sau să cadă sub dominația islamică, fără reacție și fără remușcări, cu aceeași indiferență cu care asistase la căderea Imperiului Bizantin.

Aici trebuie subliniată, de asemenea, ingratitudea Occidentului modern, care continuă să ignore rolul jucat de principii ortodocși din Balcani în apărarea Creștinătății și ocrotirea națiunilor occidentale. El uită că la umbra sacrificiilor lor continue a putut crea o Renaștere, o civilizație, o nouă mistică de apărare, noi forțe politice de luptă. El uită că aceste citadele creștine din răsărit, primind victorios, vreme de mai multe decenii, asalturile ienicerilor, i-au dat răgazul să profite de victoria finală și să-și însușească în chip exclusiv gloria.

Vitejia și disprețul față de moarte ale acestor principate marginale au salvat, de fapt, Occidentul. Au făcut-o cu modestie, cu conștiința liniștită a celor care-și cunosc misiunea.

Nimic nu ilustrează mai bine acest nobil sentiment decât episodul petrecut în vremea luptei de la Nicopole (1396), când se găseau față în față oștile lui Baiazid I și coaliția creștină formată din trupe românești, sârbești, ungurești, faimoșii cavaleri ai ducelui Burgundiei și ai altor principii occidentali.

Mircea, principele Munteniei, a propus ca pedestrașii români să intre primii în contact cu trupele lui Baiazid, din cauza cunoștințelor lor mai directe asupra chipului de a lupta al oștilor împărătești. El socotea necesar să se păstreze elita cavaleriei occidentale, mai bine înarmată și mai numeroasă, pentru șocul final împotriva trupelor de ieniceri. Ducele Burgundiei a găsit aproape insultătoare propunerea micului „domnitor” [5] român. Onoarea primelor luări de contact trebuia să revină cavalerilor occidentali ! Cu modestie, Mircea a lăsat această „onoare” florii cavaleriei occidentale, care s-a văzut masacrată în condiții rușinoase și a oferit victoria lui Baiazid.

Cu modestie, Mircea a trecut îndărăt Dunărea în țara lui și, încrezător în steaua sa, a așteptat răzbunarea sultanului, care nu s-a lăsat așteptată multă vreme. În 1398, oștile otomane au venit să-l pedepsească pe român și să ducă steagul verde al Profetului până la Carpați. Tot cu modestie, Mircea i-a provocat o înfrângere cumplită la Rovine, el singur, fără ajutorul strălucitoarelor armuri cavaleresti și fără a se făli cu aceasta.

Câți occidentali au înțeles, la vremea aceea, că victoria acestui modest principe muntean oprise avansarea turcească spre apus pentru mai bine de 20 de ani ? Și că aceste două decenii semnificau tot atâția ani de liniște relativă, dar efectivă, pentru ei, de dezvoltare intelectuală și artistică pentru Occident, de civilizație ?...

Același rol a fost jucat de Ioan Corvin de Huniade, celebrul general român din Transilvania, care, în slujba regelui Ungariei, a întreprins mai multe campanii împotriva musulmanilor în prima jumătate a secolului al XV-lea. Și când, în 1456, el și-a găsit moartea luptându-se cu aceiași turci la Belgrad, apărarea Creștinătății a trecut în mâinile unui alt principe român, Vlad Țepeș, care a răspândit teroarea în

lumea islamică. Cunoscut mai ales prin ororile sale – căci acestea sunt mai spectaculoase pentru cititor –, el nu a slujit mai puțin cauza europeană. Metodele sale sadice îl pot califica drept monstru; totuși, niciodată cinstea nu a fost mai mare în țara lui și niciodată teama nu a dominat mai mult lumea cuceritoare a musulmanilor, împiedicând-o literalmente, pentru câțva timp, să-și reia asaltul asupra Creștinătății și avansarea spre Occident. Se socotește că în domnia sa, scurtă, de altminteri, a tras în țeară nu mai puțin de 20.000 de persoane.

III

În evoluția umanității, orice epocă istorică prezintă o particularitate sau un ansamblu de caracteristici ale spiritului dominant. Este rezultatul inevitabil al unui șir de condiții spirituale, economice sau politice interne, ale căror origini pot urca foarte departe în trecut, sau ale unui ori mai multor evenimente întâmplătoare, neașteptate, care marchează mentalitatea generală cu o anumită

amprentă. Neamul omenesc a înregistrat un număr nesfârșit de asemenea epoci, dintre care multe poartă pecetea decadenței sau a violenței și unele pe aceea a grandorii.

Nici una, totuși, nu o egalează în contraste pe aceea care, în secolul al XV-lea, a luat numele de epoca umaniștilor, cu corolarul său: Renașterea. Căci, din toate punctele de vedere: cultural, filosofic, artistic, politic, religios, economic sau militar, ea poate fi calificată ca o epocă remarcabilă. Remarcabilă atât prin finețea spiritului sau a artei pure, cât și prin cruzimea moravurilor; atât prin cutezanța cuceritoare a oamenilor săi de arme sau prin actele de curaj ale navigatorilor săi, cât și prin rapacitatea politicianilor săi; atât prin numărul extraordinar de spirite superioare, renovatoare ale mentalității medievale, cât și prin anchiloza fatală, deși de înțeles, a unei Biserici cu prerogative perimate; atât prin cristalizarea unui spirit nou, rădăcină a spiritului nostru modern, cât și prin modestia celor care s-au sacrificat la marginile Europei, pentru ca civilizația occidentală să poată înflori pe îndelete.

Contrastele se accentuează dacă remarcăm că trăsăturile caracteristice

sunt nu doar multiple, ci independente și uneori chiar antinomice. Decadența papalității, de exemplu, nu este deloc urmarea necesară a unui umanism ascendent. Ea urcă foarte departe, în epoca lui Inocențiu al III-lea (1198-1216), care, inaugurând politica sa teocratică, puneja jaloanele unei despiritualizări progresive a Bisericii, sursă ulterioară a decadenței și a descompunerii sale în fața atacurilor Reformei. Cu toate acestea, germinarea ideilor reformatoare ar fi putut să nu se desăvârșească într-un chip așa de brusc, fără umanismul care a precedat-o, pătruns de cercetarea liberă și de interpretarea independentă. Reformatorii anteriori, precum englezul Wicleff și cehul Hus nu reușiseră să zdruncine edificiul Bisericii catolice. În vremea lor, spiritele erau încă departe de a accepta cu ușurință o reformă. Era necesar un secol de umanism intens pentru ca teologii - chiar fără să se gândească la o reformă radicală - să îndrăznească a interpreta dogmele sau să acuze direct Sfântul Scaun. Un Savonarola, un Pico de la Mirandola nu pot fi considerați ca reformatori, ci ca inteligențe vii ale epocii.

Înflorirea umanismului, cu filosofia sa morală, al cărei țel suprem

era de a atinge, de a realiza un tip de umanitate mai bună, mai conformă cu natura umană, nu putea să nu-i influențeze pe teologi și chiar pe mistici. Conștiința umană, în căutare de perfecțiune și de siguranță, găsea, în doctrinele umaniștilor, o conformitate mai înaltă cu aspirațiile sale decât cu strâmta și anacronica concepție tradițională a lui „crede și supune-te”. Aceste suflete averse de adevăr nu se mai declarau satisfăcute. Cultura clasică – mai ales platoniciană – deschidea orizonturi noi. Contactul cu cultura Antichității arăta, acestor spirite deschise și pătrunzătoare, starea contradictorie în care se găsea și se complăcea Biserica. Studiile umaniste puneau la dispoziția lor mijloacele de educație care le lipsiseră și, în același timp, le insuflau curajul de a încerca emanciparea. Când, în 1517, Luther a intrat în scenă, terenul era deja curățat.

Lumea umanistă a secolului al XV-lea, mișcare de anvergură europeană, dominase definitiv intelectualitatea epocii. Puternic întemeiată pe studiul aprofundat al textelor clasice, încrezătoare în puterea ei de discernământ, în libertatea ei de interpretare, în optimismul său incorigibil, ea tindea, spre sfârșitul

secolului, către o complexă sinteză tripartită: religioasă, economică și politică.

De la Petrarca (1304–1374), considerat primul umanist al Renașterii, până la Erasmus din Rotterdam (1466–1536), considerat cel mai mare umanist al epocii, lumea europeană suferise o adevărată revoluție. Vechile așezăminte politice ale Creștinătății prezentau simptome de dezagregare internă. Puternica autoritate ecleziastică, ce, în 1077, îl obligase pe împăratul Germaniei, Henric al IV-lea, să vină să se umilească la Canossa și care, vreme de trei secole, dirijase cruciadele și jucase rolul necontestat de arbitru al monarhilor, se vedea incapabilă de a împiedica cel mai mic război între principii recalcitranți, asupra cărora bulele de excomunicare nu mai aveau nici un efect. Amestecul papilor în viața politică, abuzurile de toate felurile din partea clerului răpeau Sfântului Scaun orice autoritate suprastatală. Reproșurile la adresa poziției greșite a Bisericii occidentale, reproșuri destul de timide, de altminteri, până la începutul secolului al XV-lea, aveau să ia o întorsătură din ce în ce mai precisă și chiar violentă odată cu înflorirea educației umaniste.

Mulți oameni ai Bisericii primeau o formație spirituală conformă mișcării umaniste, după care orizontul intelectual și spiritual devenea aproape nesfârșit...

Umanismul primitiv, cel care merge până la mijlocul secolului al XV-lea, este colorat de această exaltare revoluționară, de această dorință de a răvăși totul, de a cunoaște totul, de a interpreta totul, specifice epocilor de tranziție. Intelectualismul său caracteristic nu putea să nu impresioneze marea majoritate a cărturarilor epocii. A căuta o reformă salvatoare în ordinea studiilor și a artelor constituia marea problemă. Umanismul tocmai deschidea calea acestei cercetări. Din acest motiv, numele care se detașează, în epoca umaniștilor, reprezintă toate tendințele, toate ramurile activității umane. Sunt poeți și scriitori, precum Petrarca și Ariosto, Rabelais și Tasso; filosofi, precum Thomas Moore și Erasmus; oameni de știință, precum Copernic; meșteșugari, precum Guttenberg; politicieni, precum cei din familiile Borgia și Medicis; scriitori politici, precum Machiavelli; artiști plastici, mai ales, precum Leonardo da Vinci, Dürer, Donatello, Fra Angelico, Giorgione,

Tițian, Rafael, Michelangelo; cardinali și papi, precum Bembo și Pius al II-lea; călugări, precum Hus, Savonarola, Luther...

Era vorba, cu adevărat, de o renaștere a spiritului uman, a modului său de a gândi, a modului său de a se exprima. Geniul uman, multă vreme închis în regulile rigide ale scolasticii și sub autoritatea dominatoare a Bisericii, se vedea liberat de obstacolele care îl împiedicau să înflorească. A doua parte a secolului al XV-lea a fost o veritabilă pepinieră de oameni noi, ale căror creații rupeau tiparele tradiționale. Numărul lor este considerabil și valoarea lor, în ordinea creației artistice și intelectuale, depășește tot ceea ce dăduseră împreună secolele precedente.

Cu pătrunderea masivă a umanismului în lumea neitaliană, spre 1450, efectele Renașterii se răspândesc în toată Europa occidentală. Sămânța bună nu rămâne stearpă și face să încolțească umanisme locale, provocând o transfigurare completă a moravurilor și a culturilor existente. Renașterea italiană devine Renașterea occidentală. Dar este vorba doar de o renaștere intelectuală și nicidecum politică, ce urmează căi diferite.

Paralel cu această transformare intelectuală, lumea Renașterii se vede confruntată cu o schimbare radicală a vieții economice. Forma capitalistă a economiei își face apariția, schimbând complet înfățișarea relațiilor internaționale. Comerțul capătă o importanță necunoscută până atunci; banca devine o putere, nu numai economică, ci și politică. Dorința de a distruge supremația venețiană în comerțul cu mirodenii îi împinge pe portughezi să caute un alt drum spre Indii, ceea ce pune în mișcare curentul către marea deschisă și duce la marile descoperiri de la sfârșitul secolului al XV-lea.

Un motiv în plus pentru ca spiritul principilor să rămână indiferent la pericolul care se apropia dinspre Balcani și să fie în totalitate îndreptat spre întreprinderile colonialiste și cuceririle teritoriale.

Avântul umanist agită spiritele occidentalilor, profund dar și multilateral. Economia, finanțele, industria, politica se găsesc zdruncinate din temelii, angajate pe căi necunoscute și promițătoare. Făptura umană – savant, negustor sau monarh – este dezlănțuită. Individualismul excesiv, ca orice nouă concepție de viață la

începuturile sale, duce la excese și la egoismul cel mai înverșunat.

De aceea, politica statelor occidentale în epoca lui Ștefan cel Mare se caracterizează printr-o rivalitate feroce, consecință a mulțimii statelor și a apariției naționalismelor în termeni de posesiune teritorială, limbă și comunitate de origine aparte. Unitatea marilor națiuni începe să se cristalizeze aproape în același timp. Creștinătatea, ca element suprastatal, de raliere politică și de unitate culturală, nu mai are puterea de a se impune. Rolul său scade în planul moral, ea caută o compensație în planul temporal, ceea ce sfârșește prin a o pune în dezacord cu propriile sale principii etice și prin a ușura înflorirea umaniștilor reformatori.

Statul, chintesență politică a unei națiuni și a unei civilizații, devine atotputernic. Regele, șef al statului, își întărește autoritatea, împingând-o până la limita extremă a absolutismului monarhic cel mai odios. De unde această tendință nenorocită de a confunda interesele statului cu interesele sale particulare. Prestigiul personal are, în ochii săi, mai multă valoare decât o armată întreagă, aruncată într-o luptă considerată dinainte pierdută. Toată politica

externă a unui monarh al secolului al XV-lea constă în a demonstra că el este capabil să facă un război, cu sau fără motiv. Și ceea ce nu-și poate însuși prin război, își procură prin clauze matrimoniale, inserate în toate tratatele epocii.

Totuși, toate aceste isprăvi războinice costă bani, sume uriașe de bani. Armatele sunt formate, în cea mai mare parte, din mercenari. Pentru a le menține, trebuie aur. Grija principală a monarhilor este de a-și procura acest aur, care le poate asigura un mod de viață somptuos și poate acoperi cheltuielile conflictelor lor fără sfârșit. Schimburile comerciale, care se dezvoltă serios spre sfârșitul secolului al XV-lea, se resimt și ele de lipsa prețiosului metal. Prospekțiunile se înmulțesc și această nevoie sporită de aur este cea care l-a împins pe Columb spre pământurile necunoscute.

Se vede, deci, că situația politică a națiunilor occidentale se află în relație directă cu transformarea fundamentală a vieții economice în general. Dezvoltarea băncii și a industriei, creșterea schimburilor comerciale intensifică raporturile între națiuni și transformă fundamentul tradițional al relațiilor internaționale. Monarhii dau

atenție importanței economiei. Puțin câte puțin, ei o apropie de noțiunea de prestigiu, pentru ca, împreună, să servească interesele... STATULUI !... Veneția oferise un bun exemplu și prosperitatea sa, datorată comerțului organizat, îi dădea posibilitatea să-și apere imperiul mediteranean și, de asemenea, să dispute suveranilor occidentali preponderența continentală.

Astfel, pentru a-și asigura noi piețe sigure, monarhii absoluți ai veacului al XV-lea nu văd nimic mai bun decât să le cucerească. Aceasta le asigură dublul avantaj al satisfacției politice și al avantajului material. De aceea, epoca abundă în revendicări și în pătrunderi pe teritoriile altora. Nici o națiune, totuși, nu poate revendica supremația politică. Fiecare trece prin perioade de glorie și de strâmtoare într-un ritm uneori așa de accelerat, încât te întrebi dacă este superioritatea sa cea care câștigă sau pur și simplu prea marea slăbiciune a adversarului. Astfel, Carol al VII-lea îi bate pe englezi, dar îi este imposibil să-i respingă definitiv dincolo de Canal. Bretania este încă liberă, iar Burgundia încă nu l-a pierdut pe „Temerarul” său. În Spania, Aragonul și Castilia și-au unit coroanele, dar, până la începutul

secolului al XVI-lea, Ferdinand are o autoritate scăzută asupra castilienilor, în ciuda victoriei din 1492, prin care a distrus ultimele vestigii ale califatului în Spania. În Italia, situația este încă și mai rea. Nici un stat – nici chiar statul papal sau cel al Veneției – nu este în stare să revendice această supremație. Eforturile unor Medicis sau Sforza sunt la fel de neputincioase. Jocul este prea meschin și apelul la ajutorul străin nu face decât să agraveze situația critică. Italia devine, prin aceasta, un fel de teritoriu de expansiune a altor puteri. Ceea ce o salvează sunt rivalitatea și slăbiciunea chiar a acelor care o tratează ca pe o pradă.

În secolul al XV-lea, ca și astăzi, occidentalii duceau o politică mioapă, conduși de ambiții locale, considerând inexistent restul Europei. Totuși, dacă, din punct de vedere spiritual, destinul lumii europene s-a jucat în Occident, prin înflorirea umanismului și a Renașterii, noi afirmăm că aceasta a fost posibilă pentru că **destinul militar al aceleiași Europe a fost asigurat de victoriile și de rezistența înverșunată a europenilor sud-estici.** Fără patriotismul și bărbăția acestor principate excentrice în raport cu centrul de gravitație civilizatoare al

epocii, Occidentul s-ar fi aflat în confruntare cu turcii, într-o vreme când era incapabil să reziste. De la ultima cruciadă, coeziunea națiunilor occidentale a mers în descreștere și rivalitățile lor în creștere. Ele ar fi putut, poate, să se regrupeze din nou sub amenințarea pericolului comun, să reziste turcilor și să-i învingă, dar i-ar fi avut în permanență la porțile lor, în flancuri, amenințători, apăsători, redutabili. Preocuparea principală n-ar mai fi fost literale, filosofia, arta, științele, ci, prozaic, grija de a respinge fără încetare asalturile fără încetare reînnoite ale musulmanilor. „Quattrocento” italian nu ar fi avut niciodată loc, am fi asistat la o Renaștere hibridă, amestec inform de orientalism și de geniu european ori s-ar fi căzut într-un haos mortal.

IV

La urcarea lui Ștefan pe tronul Moldovei, în 1457, situația politică a Europei se prezintă după cum urmează.

În Franța, Carol al VII-lea, victorios asupra englezilor, dar epuizat

și sărăcit de ultimii douăzeci de ani de luptă în Războiul de 100 de ani (1337–1453), se silește să redreseze finanțele ruinate și să-i alunge pe englezi din Calais, ultima lor redută pe continent.

Anglia se zbate în cearta interminabilă și absurdă a celor Două Roze (1455–1485), care absoarbe total politica țării și slăbește în chip periculos nobilimea. Regele Henric al VI-lea (domnește 1422–1471) este incapabil să facă față consecințelor dezastruoase ale războiului cu Franța și ale revoltei care răvășește țara întreagă.

În Peninsula Iberică, în afara regatului Portugaliei, unde domnea Alfons al V-lea (1449–1481) și ale cărui interese erau net extraeuropene, nu exista încă un regat destul de puternic pentru a fi numit Spania. Aragonul, Castilia, Navarra, Leonul și califatul de Cordoba își împărțeau imensa peninsulă, trăind într-o dispută continuă. Abia în 1468, doisprezece ani după urcarea lui Ștefan pe tronul Moldovei, căsătoria lui Ferdinand de Aragon și a Isabelei de Castilia deschide marea perioadă a gloriei spaniole (1468–1516).

Împăratul Germaniei, Frederic al III-lea (domnește 1448–1493), în ciuda titlului și a pretențiilor sale, este un

monarh destul de slab, a cărui influență se macină tot mai mult.

Astfel, spre 1457, în Occidentul european, puterile cele mai respectabile și cele mai respectate, despre care astăzi nici nu mai este vorba, sunt în număr de două: Burgundia, care avea să dispară douăzeci de ani mai târziu de pe eșichierul european, și Veneția, putere maritimă, comercială și imperială în același timp, a cărei politică trebuia să constituie un exemplu pentru celelalte națiuni, vreme de mai multe decenii.

Spre răsărit, Ungaria tocmai îl accepta ca rege pe Matias Corvin (domnește 1457-1490), fiul lui Ioan Corvin, pe care ambițiile sale teritoriale aveau să-l pună în conflict cu Ștefan cel Mare, în loc să-l apropie de acesta și să formeze împreună un dig de neștrăpuns împotriva turcilor.

Polonia, la rândul ei, în domnia lui Cazimir (1445-1492), probează aceeași neînțelegere față de principele moldav, pe care prea adesea îl pune în dificultate în eroica-i apărare împotriva iureșului otoman.

În ceea ce privește Rusia de azi, moscoviții erau încă departe, pe cale de a-și făuri statul lor expansionist și agresor. Relațiile lor cu Occidentul se

făceau mai degrabă prin intermediul Hansei germanice, care își întinsese piețele până la Novgorod. Lituania, în schimb, constituia un imperiu puternic sub dinastia Jagellonilor. În plus, tătarii rătăceau dincolo de granița răsăriteană a Nistrului, unde mai multe cetăți marcau deja întinderea Țării Moldovei.

Spre miazăzi, muntenii, chiar dacă deja vasali ai turcilor, luptau din vreme în vreme împotriva lor, de fiecare dată când soarta le trimitea un principe bun. Tocmai acesta era cazul la urcarea lui Ștefan pe tron. Muntenia se afla în mâinile de fier ale lui Vlad Țepeș (domnește 1456-1462), care l-a ajutat pe Ștefan să-și recupereze în Moldova drepturile uzurpate de Petru Aron, asasinul tatălui său, Bogdan.

La urcarea lui pe tron, Moldova se găsea în mari dificultăți. Problemele erau multiple și poziția sa geografică precară. Vecinii săi creștini o râvneau. Tătarii o invadeau. Turcii o amenințau. Pretendenții autohtoni o minau și o slăbeau.

Ștefan s-a putut sprijini doar pe ajutoarele date de Vlad al Munteniei, pe drepturile sale legitime și pe marea sa capacitate politică. Dacă, la începutul domniei, el a dovedit o anumită neîndemânare, luptând împotriva

aceluiși Vlad, mai apoi nu și-a dezmințit niciodată capacitatea politică, geniul militar și conștiința misiunii de îndeplinit în numele Creștinătății.

El primește ca moștenire o Moldovă care trebuie să se apere din toate părțile, atât împotriva asalturilor otomanilor, cât și împotriva poftelor creștinilor, ceea ce este de-a dreptul tragic într-o epocă în care vechiul spirit de cruciadă și de solidaritate creștină ar fi trebuit să se facă simțit mai mult ca niciodată. Din nefericire, acest spirit era, în mod clar, în declin. Acalmia relativă care domnea în Spania, în privința musulmanilor din Cordoba, relațiile comerciale legate de cetățile-state Veneția, Genova etc. cu autoritățile turcești din regiunile Mării Negre, „coexistența pașnică” stabilită în Africa, în insulele Mediteranei și aiurea, între forțele creștine și cele otomane, minaseră complet conștiința unui pericol la porțile Europei. Nici măcar luarea Constantinopolului nu fusese în stare să pună în mișcare sentimentele de solidaritate creștină, așa de puternice în alte vremuri.

În momentul în care Islamul, prin avântul fanatic al otomanilor, săpa mormântul istoric al Imperiului Bizantin și se pregătea să desfășoare

steagul verde asupra Creștinătății orientale, modificările politico-sociale și spiritual-culturale care frământau Occidentul rupeau definitiv vechiul elan mistic al noilor națiuni. Se producea o schimbare de mentalitate. Puternica legătură a religiei care, din convingere sinceră sau din simplă teamă, le cimentase de-a lungul secolelor, era deja sfărâmată din punct de vedere spiritual. Națiunile luau cunoștință de ele însele și de posibilitățile lor. Această cunoaștere nu le provoca să lupte pentru cauze al căror epicentru se afla în ținuturi prea îndepărtate. Națiunile occidentale depășiseră stadiul concepției religioase a statului. Ele intrau în acela al concepției pur civile și al conflictelor net politice. Într-un cuvânt, ele căpătau conștiința egoismelor lor naționale.

Căderea Constantinopolului și exodul „intelighenției” bizantine spre Italia produsese, la început, un puternic curent antimusulman, care masca cu greu sentimentul de teamă, de neliniște chiar, în fața prăbușirii definitive a acestui contrafort răsăritean, considerat în același timp depozitar al culturii antice. Discuții au avut loc; decizii, efemere de altminteri, s-au luat. Chemările la cruciadă au răsunat cam

peste tot. Cu toate acestea, Occidentul luase deja noua sa formă, cea care avea să-l caracterizeze în viitor, de a privi lucrurile fie cu indiferență, fie prin prisma specific politică a intereselor particulare, a echilibrelor de forțe, a ambițiilor sau a egoismelor naționale. Doreau, desigur, să se lupte, dar nu pentru vagi noțiuni de solidaritate creștină, pentru un imperiu depărtat și inaccesibil sau pentru popoare socotite barbare, deci puțin interesante. Aici, aproape, la îndemână, erau atâtea lucruri mai interesante, mai necesare, mai ispititoare !... Și apoi pericolul era așa departe...

Atmosfera de neliniște s-a împrăștiat rapid. Lumea umaniștilor, îmbogățită prin sosirea unor puternice personalități ale culturii bizantine, scăpate din masacrul de la Constantinopol, făurea deja spiritul celei mai glorioase perioade a Renașterii. Epocile de mare cultură nu sunt, la drept vorbind, propice războiului, dar ele preced sau urmează o epocă de mari frământări. Faptul că epoca umanistă a Renașterii și-a avut războaiele sale din Italia și altele nu schimbă cu nimic ideea, întrucât în nici un moment nu a fost vorba de o mare răsturnare ca aceea provocată de luarea

Constantinopolului. Ai impresia, mai degrabă, că nenumăratele conflicte din această epocă sunt tocmai urmările, pe un alt plan, ale marelui vârtej intelectual și spiritual care a frământat spiritele și a caracterizat această perioadă istorică.

Prin întoarcerea la sursele culturii clasice latine, prin adaosul de înțelepciune și de știință venit din Bizanț, prin adoptarea tendințelor platoniciene ale vechii Grecii, Occidentul umanist ajunge să schimbe axa spirituală a lumii sale. Omul, eliberat de chingile scolasticii medievale, își lărgeste orizontul. Își face apariția un modernism revoluționar, ale cărui repercusiuni nu sunt numai de ordin cultural. Toate ramurile de activitate și de manifestare ale omului se resimt și rezultatul acestor repercusiuni duce societatea direct la Reformă, la absolutismul regal, la forma individualistă și capitalistă a economiei. Firește, se dezvoltă o nouă scară de valori, în timp ce relațiile internaționale se pliază sau se conformează unor reguli diferite. Diplomația nu mai este un mijloc de contact; ea devine o adevărată armă, un organism permanent în arsenalul raporturilor interstatale.

Din punct de vedere politic, centrul de gravitație se deplasează radical. Balanța nu mai înclină de partea concepției unei *respublica christiana*, în care se putea spera să se vadă realizându-se un fel de unificare europeană sau, cel puțin, un fel de unificare în spirit a tuturor națiunilor europene, ceea ce ar fi salvat sentimentele de solidaritate și de comunitate creștină. Astfel, pericolul musulman ar fi însemnat ceva, indiferent de locul unde s-ar fi făcut simțit. În timp ce, sub influența constantă a noilor concepții, centrul de gravitate se deplasează spre sfera mai strâmtă, dar cu cât mai egoistă, a națiunii. Ecumenicitatea religioasă, care reușise să pună în mișcare atâtea cruciade, se vede înlocuită, pe măsură ce sporește puterea monarhică, de ura și rivalitatea între națiunile creștine însele, mai degrabă decât prin înțelegerea și ajutorul reciproc împotriva pericolului extern comun, care le amenință deopotrivă, deși ele nu se află, toate, în același timp, în pericol iminent. Izolarea națiunilor, rivalitățile lor, ambițiile lor fac din Occident un mozaic de forțe politice risipite, gata nu să se ajute, ci să se devoreze între ele. Dacă, din întâmplare, turcii ar fi atacat

posesiunile venețiene de pe coasta dalmată, puterile occidentale s-ar fi aruncat, fără îndoială, asupra teritoriilor italiene ale Veneției, pentru a nu pierde ocazia. Este o simplă supoziție, dar ea caracterizează atmosfera epocii.

„Domnitorii” [6] români din secolul al XV-lea au experimentat foarte adesea, pe propria lor piele, înțelegerea pe dos din partea celorlalți principii creștini, în lupta lor împotriva otomanilor. În loc să se coalizeze pentru a înfrunta pericolul, ei îi atacau pe la spate sau ajutau vreun pretendent care li se părea mai docil, în intenția de a-l supune suzeranității lor. Nu o dată, principii români au fost obligați să-i înfrunte, în același timp, pe otomani și pe regii creștini. Se poate susține că acesta era spiritul epocii și că atitudinea regilor creștini exprima politica vremii, îmbibată încă de obiceiuri medievale, supusă încă regulilor vasalității, ale omagiului și ale tributului. Este un argument meschin, căci, în aceste condiții, ar fi trebuit să existe și câteva vagi urme ale acelui spirit cavaleresc, la mare cinste în Evul Mediu, ale acestui spirit de cruciadă, ale acestui instinct de conservare. Pentru ei, mai ales, pericolul nu era așa de departe ca

pentru națiunile occidentale. Aproape că el dădea târcoale la graniță și înfrângerile de la Nicopole și de la Varna nu erau încă șterse în negura trecutului. Și totuși, ajutorul pe care principii români îl așteptau de la ei a fost aproape întotdeauna platonice sau, în chip notoriu, insuficient. Tot ce se poate spune de bine în favoarea lor este că nu realizau pe de-a-ntregul nici pericolul care îi amenința, nici misiunea care le revenea.

În fața unui tablou politic așa de trist al Europei din secolul al XV-lea, figura morală, politică și militară a unui Ștefan cel Mare al Moldovei se înveșmântează în aureola geniului. Cei 50 de ani de domnie țin aproape de miracol.

V

Ștefan cel Mare reunea, în persoana sa, aptitudini administrative, militare și politice, care ar fi făcut gloria nemuritoare a oricărui rege occidental. Puțini oameni din vremea sa puteau etala atâtea calități superioare și încă mai puțini puteau dovedi un spirit

așa de clarvăzător, combinat cu un curaj personal neîmblânzit, totul armonizându-se admirabil cu dragostea sa pentru Creștinătate și pentru propria națiune.

Spre deosebire de monarhii occidentali, *Stefanus Magnus* interpreta altfel situația internațională a epocii și dorea să acționeze în consecință. În lumina unei perspective de 500 de ani și privind ansamblul politic al momentului, se constată în ce măsură vederile și concepțiile sale erau cele mai logice și mai conforme cu adevăratele necesități ale Europei de atunci. Astfel, pericolul otoman a fost surprins de Ștefan în toată amploarea, chiar înainte ca el să fie direct amenințat. De aceea, nu l-a așteptat. S-a pregătit împotriva acestui pericol, condus de o intuiție sigură, care apare mai degrabă ca o consecință a unei reflectări aprofundate asupra fenomenului turc și a urmărilor sale în timp.

El simțea că lupta împotriva acestor invadatori neînfricați trebuia să îmbrace un cu totul alt aspect decât eforturile romantice cheltuite de cruciați pentru eliberarea Locurilor Sfinte. De data aceasta, pericolul amenința Creștinătatea, atât în prestigiul său de forță spirituală, cât și

în existența sa materială, în sânul popoarelor creștine. În această luptă angajată de mai mult de un veac, Creștinătatea nu mai era elementul activ; ea era constrânsă să se apere. Pătrunderea otomană în aria creștină era o probă evidentă. Presiunea constantă, violentă și repetată agrava în același timp situația creștinilor ca națiuni. Instituțiile lor tradiționale, independența lor se aflau la cheremul unei slăbiciuni militare; militară, pentru că Islamul avea avantajul de a dispune de elanul și de fanatismul oștilor otomane. Cuceririle care se succedau aveau un dublu aspect: **spiritual**, prin cultura și religia islamică, ce se impuneau în locul creștinismului în derută; **politic**, prin înstăpânirea asupra teritoriilor anexate, ale cărei consecințe nu erau mai puțin tragice.

Spre norocul său și al întregii Europe, Ștefan cel Mare al Moldovei înțeleșese perfect acest dublu aspect al prezenței turcești în Peninsula Balcanică și pericolul pe care aceasta îl reprezenta pentru națiunile încă libere, independente, dar vizate direct și cu toată certitudinea.

El înțelegea că pozițiile teritoriale ocupate de Imperiul Otoman, puterea militară efectivă, de care acest

imperiu dispunea și prestigiul care îi înconjura faptele recente asigurau acestui imperiu tentacular o putere expansionistă foarte greu de combătut. Dinamismul său imperialist, cu bază mistică, avansa spre o Europă ale cărei așezăminte spirituale se găseau complet zdruncinate. Spiritualitatea occidentală înclina mai degrabă spre intelectualism și spre naționalism decât spre misticism. Preocupările esențiale ale Occidentului se încadrau într-o ordine total diferită de aceea cunoscută în Evul Mediu. Problemele, îndepărtate de sfera unei puteri teocratice omnipotente, provocau o multitudine de opinii și de tendințe. Hrănite de ambiții și de interese particulare fiecărei națiuni, aceste tendințe generau o stare de spirit generală de dezagregare. Slăbiciunea Occidentului nu era, poate, de ordin militar, dar era cu siguranță de ordin spiritual.

Pare paradoxal ! În momentul în care spiritul își ia avântul cel mai însemnat în istoria modernă, se întrevede o profundă cădere a spiritualului. Acest paradox nu este decât aparent. În realitate, este vorba de două aspecte ale unuia și aceluiași termen: spiritul uman se avântă spre culmi necunoscute până atunci, dar, în

același timp, el se „anarhizează”, căci, eliberat de vechile obstacole, înțelege să urmeze căi pe gustul său. Ceea ce se câștiga în „produse” ale spiritului individual se pierdea dinspre partea spiritului, văzut în funcțiunea sa comunitară. Solidaritatea spirituală a lumii creștine, care trebuia să se cristalizeze într-o *respublica christiana* se năruise, producând această debilitate psihologică a întregului Occident. Mercantilismul Veneției sau al Hansei teutonice atinsese un asemenea punct, încât le era greu să analizeze evenimentele politice sub un alt unghi decât acela al intereselor comerciale. Duplicitatea Veneției a fost, de altminteri, de așa manieră încât, chiar îndemnându-l pe viteazul principe moldav să-și poarte războaiele împotriva turcilor, ea nu roșea să negocieze tratate comerciale cu aceiași turci.

Națiunile occidentale, deși surprinse de virulența acestui Imperiu Otoman, construit pe ruinele bizantine și care viza din ce în ce mai mult apusul, încă nu păreau convinse de pericolul care le pândea sau, poate, tocmai își pierduseră definitiv această convingere... Absorbite de certurile și egoismele lor, ele se prefăceau că ignoră

sacrificiile impuse tinerelor state de la marginile răsăritene ale Europei. Pericolul otoman era, probabil, încă prea departe, în spiritele lor, ca să se transforme în neliniște arzătoare.

Totuși, această neînțelegere devine stranie, când, părăsind îndepărtatul Occident, obsedat de alte probleme, ne apropiem de regiunea zbuciumată de această agitație permanentă și constatăm o indiferență aproape egală din partea țărilor direct amenințate. Nici Cazimir al IV-lea al Poloniei, nici Matias Corvin al Ungariei, în ciuda înțelepciunii cu care și-au condus în general treburile statelor lor, nu au înțeles niciodată că marea problemă a timpului lor era tocmai **expansionismul otoman**, expansionism care, de un secol, nu încetase să avanseze cu perseverență. Încă un salt și propriile lor frontiere aveau să se prăbușească. Cu toate acestea, atrași de miraje boeme sau austriece de creștere teritorială și plini de ambiții de natură feudală, ei s-au plasat adesea, în politica lor internațională, pe un plan contrar intereselor propriilor lor țări și ale Creștinătății. Șansa lor a fost fermitatea, curajul și geniul politic al acestui principe moldav, căruia, deopotrivă, îi

râvneau țara și îi invidiau gloria.

Spre deosebire de toată această lume orgolioasă și fadă, incapabilă să discearnă esențialul de secundar, Ștefan cel Mare sesizase perfect situația epocii sale și măsurase întinderea pericolului care pândea Europa în sudul Dunării. În plus, el vedea, fără nici o umbră de îndoială, precaritatea poziției sale geografice în raport cu politica dusă de monarhii care îl înconjurau. Amenințat din toate părțile de puteri redutabile, nu-i rămâneau prea multe posibilități de ales. Spre răsărit, frontiera sa basarabeană era asaltată de tătari, care vor rămâne, în istorie, aliații de totdeauna ai turcilor. La mieznoapte și la apus cântăreau greu pretențiile de suzeranitate ale regilor Poloniei și Ungariei. Dar marele pericol l-a întrevăzut spre miazăzi, acolo unde, fără să fi fost direct vizat pentru moment, se profila umbra de doliu a Semilunii otomane.

A distinge între toate aceste pericole, efective și prezente, pe cel mai de temut pentru viitor, deși cel mai puțin vădit deocamdată pentru el, demonstra, la acest principe al Moldovei, caracteristici ieșite din comun, o subtilitate și un simț politic inexistente la alți monarhi

contemporani. De altminteri, de-a lungul vieții, el s-a îndârjit să facă popoarele Europei să înțeleagă unde se găsea pericolul și să le îndemne spre o coaliție, care nu numai să-i pedepsească, dar care să-i și izgonească pe otomani din Europa. Eforturi inutile, de altfel, într-o lume incapabilă să înțeleagă altceva decât propriile sale interese imediate.

Dar Ștefan avea conștiința poziției sale politice la porțile Europei și a importanței luptei sale împotriva otomanilor. De aceea, chiar dacă se lupta împotriva celorlalte națiuni creștine, care se sileau periodic să-i răpească principatul, toate grijile lui, toate eforturile lui au fost desfășurate pentru a-i împiedica pe otomani să pună mâna pe pământul moldovenesc. Războaiele sale, conform obiceiurilor vremii, au fost întotdeauna sângeroase, nemiloase. Dar cele împotriva turcilor au fost literalmente fără cruțare. În aceste războaie, trebuia să învingă, căci o singură înfrângere serioasă ar fi fost suficientă ca să se prăbușească pentru totdeauna onoarea și independența țării și, prin aceasta, tot acest tezaur inestimabil al legii strămoșești, cu alte cuvinte, credința creștină.

Pentru a înțelege măreția

credinței lor creștine și importanța religioasă pe care moldovenii lui Ștefan o acordau luptelor lor înverșunate împotriva otomanilor, nu avem decât să ne reamintim prima mare victorie pe care ei au repurtat-o împotriva lui Hadâm Soliman (Soliman pașa Eunucul) în 1475.

După zdrobirea totală a oștilor otomane, Ștefan și luptătorii lui nu s-au lansat în libațiuni generoase și în banchete pantagruelice. Din contra. Convinși că primul lor gând trebuie să fie pentru forțele supranaturale care îi ajutaseră să-i învingă pe „păgâni”, ei au petrecut patru zile în rugăciuni, hrănindu-se numai cu pâine și cu apă. Conform obiceiului său, Ștefan avea să construiască o biserică pe chiar locul unde avusese loc înfruntarea ucigătoare [7].

Era atitudinea unui popor și a unui conducător conștienți de importanța victoriei lor pentru lumea creștină. Instinctiv, acești moldoveni aspri simțeau că era vorba de o victorie ieșită din comun - victoria spiritului creștin pe care ei îl încarnau în această provincie carpatică -, mai importantă decât aceea marcată de cadavrele ienicerilor lui Mehmed al II-lea.

Postul lor și rugăciunile lor

constituiau încoronarea glorioasă a unei datorii îndeplinite. Ei posedau încă această puritate de concepție creștină și acest suflet de cruciați, care dispărușeră definitiv din lumea occidentală. Ei credeau încă într-un *animus christiani*, forță de înțelegere și de fraternizare în numele lui Hristos.

Iată de ce aceste manifestări mistice nu aveau loc decât atunci când ei luptau împotriva turcilor și a tătarilor. Niciodată când erau obligați să împrăștie oștile vreunui principe creștin.

Pentru a ajunge, totuși, să câștige 34 de războaie în 47 de ani de domnie și să nu piardă decât două, trebuia să fie nu numai un militar excepțional, dar și un administrator și un politician dintre cei mai înzestrați. Ștefan cel Mare a făcut întru aceasta dovada din toate punctele de vedere.

Poziția țării sale la o răscruce de regate puternice, pretențiile lor constante de a o reduce la o simplă provincie sau, cel puțin, de a-i impune o suzeranitate arogantă, îl forțau să se organizeze altfel decât vecinii săi și să recurgă la procedee care să-i poată garanta libertatea de acțiune necesară la momentul oportun.

Stefanus Magnus înțelegea perfect poziția țării sale. Nu era nici o îndoială.

Trebuia să se supună unuia dintre puternicele regate vecine sau să lupte împotriva lor. Prețul supraviețuirii pentru poporul român a fost întotdeauna un șir neîntrerupt de sacrificii și de lupte împotriva vecinilor săi. Ideea unei unități politice a tuturor ramurilor poporului român a câștigat spiritele mult mai târziu. La vremea marelui principe moldav, această idee nu era nici măcar schițată. Fiecare ramură își trăia destinul său aparte, urmând, uneori, interese total păgubitoare celorlalți frați de sânge. Atitudine, de altminteri, foarte frecventă în epocă, nu numai în Țările Române, ci în toate țările lumii. Naționalismul întemeiat pe comunitatea de origine și de limbă era încă la începuturile sale. Ceea ce, totuși, nu lipsea erau patriotismul și puterea de sacrificiu. Atunci când apărea un conducător energic, capabil, nobilii și poporul știau să-l asculte și să-l urmeze ca un singur om.

A fost, neîndoielnic, cazul lui Ștefan cel Mare. Chipul în care el a știut să se impună i-a asigurat o domnie fără ciocniri în interior și o ascultare fără murmure din partea supușilor săi. Moldova a fost, în timpul domniei sale, un adevărat **stat militarist**, ceea ce nu

are nimic de-a face cu un stat imperialist. Îl putem numi *militarist* pentru că era organizat într-un scop războinic, dar un scop net defensiv. Ceea ce a fost, de altminteri, neajunsul său.

Și-a organizat mai întâi oastea pe două principii care se adaptau perfect la situația socială a poporului său, la geografia țării sale și la mentalitatea defensivă a concepției sale: **rapiditate de adunare și mobilitate de acțiune.**

Pentru primul principiu a stabilit un raport direct între starea țăranului liber și obligația de a presta serviciul militar. Orice țăran liber era, în același timp, un soldat, a cărui obligație era de a răspunde *prezent* la fiecare chemare venită de la „domnitor” [8], cu propriile sale arme și hrana necesară pentru o campanie. Ceea ce îi asigura o oaste permanentă de 40.000 - 50.000 de oameni, gata înarmați și înzestrați cu alimente. În plus, îi avea pe cei 10.000 de membri ai mării și micii nobilimi, care constituiau oastea de elită, călăreții. Această oaste, organizată dinainte de orașe, de târguri, de sate, ajungea la locul prevăzut în rânduri strânse, gata să intre imediat în acțiune. Întotdeauna pregătiți pentru război, conștienți de responsabilitatea lor față

de principele lor și față de familiile lor, acești țărani-soldați abandonau fără să crâcnească plugul în mâinile femeilor, pentru a-și apuca tolbele cu săgeți.

Rapiditatea cu care se realiza această schimbare devenise proverbială. Astfel, în timpul unei campanii împotriva turcilor, conduși de Mehmed al II-lea în persoană (1476) și în timpul căreia Ștefan a fost obligat să lupte doar cu cei 10.000 de călăreți ai nobilimii sale, oastea lui a fost împrăștiată de cea a otomanilor, de 15 ori mai numeroasă. Ștefan nu s-a descurajat. S-a refugiat în munți și a dat porunca de adunare soldaților-țărani. În două săptămâni, noua oaste era gata. I-a atacat din nou pe turci, le-a provocat o usturătoare înfrângere și i-a urmărit până la trecerea lor peste Dunăre. Sistemul dăduse dovada eficienței sale.

Ceea ce s-a spus explică, de asemenea, importanța celui de-al doilea principiu, cel al mobilității de acțiune. Ar fi fost o adevărată sinucidere să înfrunte colosalele oști turcești într-un spațiu propice marilor mișcări de trupe. Tactica lui Ștefan era de a prefera locurile unde primau elementele individ și inteligență. Apoi, atacurile de flanc, rapide și scurte, întreprinse de „cete” [9] (grupe) ușoare, care semănau

panica în rândul trupelor obișnuite să lupte în formații, reduceau elanul combativ al dușmanilor, ca și numărul luptătorilor lor. Atacul frontal nu avea loc decât în momentul și în locul dinainte alese de Ștefan cel Mare. De altminteri, însăși maniera de a ataca se conforma principiului mobilității. Se precipitau la atac. Momentul părea decisiv. Și, în mijlocul unei lupte, la un semn, aceste trupe dispăreau. Zece minute mai târziu, apărea un nou val, impetuos, arzător, ucigaș. Și așa mai departe, până la victorie.

Înțelept, de o înțelepciune militară rară în epoca sa, Ștefan știa să-și adapteze scopurile la mijloace. Nu-și sacrifică niciodată oștenii inutil. De aceea, nu ataca decât dacă avea convingerea fermă că va învinge. În caz contrar, se retrăgea, arzând totul în urma lui, până când socotea momentul potrivit. Numai cu tătarii se bătea după obiceiul stepelor, în câmp deschis, pentru că și unii și ceilalți aveau o manieră asemănătoare de a lupta. Nu mai era vorba de mobilitate, ci de curaj și de forță fizică. Geniul său militar era, totuși, superior aceluia al tuturor adversarilor săi și el i-a învins sub toate formele. A știut să se adapteze la necesități și să folosească mijloacele

potrivite ca să-i aducă victoria. Nu gloria militară o căuta, ci zdrobirea dușmanului. Cu modestie – cu această modestie caracteristic românească –, el atribuia faptele sale de arme bunăvoinței divine, în onoarea căreia a construit peste 40 de biserici.

Ce distanță între personalitatea și chipul său de a privi lucrurile și atmosfera afectată care domnea în Occidentul umanist, predispus spre grandilocvență, spre proiecte zgomotoase și efemere, spre războaie îndelung pregătite și definitiv pierdute... Dacă luptătorii occidentali, în armuri grele, s-ar fi văzut de azi pe mâine obligați să se măsoare cu ienicerii lui Mehmed al II-lea, într-o luptă în maniera epocii, rânduți după titlul de noblețe și nicidecum după utilitatea și capacitatea fiecărei grupe, acești mândri și viteji războinici din Germania, din Elveția, din Franța ar fi avut ocazia să cunoască puterea otomană în momentul gloriei sale. Or, în câmp deschis, ienicerii nu cunoșteau rivali. Atât prin elanul mistic, cât și prin număr, ei semănau cu un uragan. Trebuia această tactică mobilă a lui Ștefan al Moldovei pentru a-i pune în derută. Ar fi fost foarte greu să se realizeze o adaptare rapidă și eficace a

grelelor armate occidentale, organizate pe alte principii de atac și de apărare, care contau mai degrabă pe ponderea masei combatante decât pe elementul surpriză și pe suplețe.

Omul care, în îndepărtata Moldovă, ținea în șah pe otomani, lupta indiscutabil și miraculos pentru toate națiunile creștine ale Occidentului, pentru toate aceste națiuni care îl ignorau și care se războiau între ele pentru inutilități notorii.

Dar, fiecăruia dreptul său !
Unora, sacrificiile, celorlalți, gloria...

VI

Ștefan cel Mare avea simțul lucrurilor posibile. El nu înțelegea să angajeze resursele țării sale și, cu atât mai puțin, sângele luptătorilor săi în întreprinderi riscante. Voia să-și vadă poporul supraviețuind tuturor dezamăgirilor posibile, și nu să-l facă să se aventureze inutil dincolo de frontierele sale. Incursiunile în Polonia, în Transilvania sau în Muntenia au avut, aproape întotdeauna, un caracter de pedeapsă sau, câteodată, pentru a-și

asigura frontiere strategice mai bune în vederea unei apărări ulterioare împotriva unui pericol mai mare. Niciodată pentru a-și apropria un teritoriu limitrof. Dacă acest spirit cuceritor l-ar fi dominat, Ștefan ar fi putut pune stăpânire cu ușurință pe întinderile care se găseau dincolo de Nistru, până la Bug, aflate în plin proces de colonizare moldovenească și care formau un fel de „no man's land” la cheremul tătarilor. Din nefericire pentru viitorul statului său, a lăsat să se piardă această admirabilă ocazie de a-și fortifica țara și de a-i stabili frontiera răsăriteană până acolo unde se întindea românitatea epocii.

Războaiele nu aveau nimic spectaculos pentru el, într-atât încât să-l orbească și să-l facă să-și piardă capul. De aceea, niciodată Ștefan nu i-a atacat sau nu i-a urmărit pe turci dincolo de Dunăre, în Imperiul Otoman propriu-zis. El putea să-i învingă în propria țară, întrucât aici avea totul de partea lui: ascultarea țăranilor-oșteni, cunoașterea terenului, alegerea momentului decisiv. Pe când dincolo de Dunăre...

Știa bine că îi era imposibil să-i alunge, el singur, pe otomani din Europa. Să se aventureze pe calea

Constantinopolului fără ajutorul tuturor celorlalte națiuni creștine, ar fi însemnat să joace viitorul națiunii pe o carte pe care nu o avea în mâini.

Totuși, se gândise la aceasta. Dar, sub forma unei coaliții creștine, o coaliție generală, care, prin importanța forțelor sale, să fie în stare să-i alunge definitiv pe turci dincolo de Bosfor. Iată de ce se poate afirma că el avea simțul măsurii și al posibilului.

În acest scop, chiar luptând vitejește pentru a împiedica prăbușirea principatului său sub dominația otomană, el n-a încetat niciodată să-i facă pe ceilalți să înțeleagă necesitatea urgentă a unei asemenea acțiuni colective. Își dădea seama că o victorie asupra oștilor sultanului – oricât de răsunătoare ar fi fost – nu l-ar fi obligat câtuși de puțin pe acesta să părăsească pentru totdeauna Balcanii. Trebuia alungat.

De aceea, de-a lungul vieții sale, Ștefan cel Mare al Moldovei s-a silit să-i facă pe principii vremii, puternici, dar mediocri politicieni, să înțeleagă necesitatea de a se uni cu toții, sau, cel puțin, de a-l ajuta să creeze o oaste puternică, în stare să răstoarne, în folosul națiunilor creștine, echilibrul precar al forțelor de față.

Vreme de douăzeci de ani, Ștefan trimite soli, scrisori, circulare către apus, către aceste puternice regate occidentale, care creaseră o adevărată tradiție în apărarea Creștinătății și pe care le considera singurele capabile să furnizeze și să echipeze oștile necesare. Marele principe, impresionat de prestigiul secular al acestor țări depărtate și fabuloase, le privea cu un ochi prea respectuos și admirativ. În partea aceea se aflau papa, Veneția, Imperiul, Burgundia, Franța... Le privea, din păcate, dintr-un punct de vedere care, de multă vreme, ținea, din păcate, de domeniul trecutului.

El era departe de a putea înțelege mârșăvia, egoismul, invidia care domneau în acest magnific Occident, în acest secol magnific ! De aceea, nu a încetat niciodată să-i ceară să se arate la înălțimea trecutului său. Punct în care a fost fără încetare decepționat.

La propunerile lui, aproape constante, începând din 1474, s-a răspuns constant prin promisiuni, ca și cum ar fi fost vorba de un ajutor pe care Ștefan îl cerea doar în favoarea lui. Or, pentru apărarea sa personală, el a știut întotdeauna să se organizeze în așa chip, încât nu a avut să se teamă

de nimic.

Dar el vedea departe. Înțelegea că o ligă antiotomană trebuia să aibă un țel mult mai înalt, mai important decât apărarea propriului său principat. Imperiul Otoman nu era pentru el un regat oarecare, precum nenumăratele regate care-și împărțeau pământul Europei și cu care se putea trata sau lupta, pentru că ele erau conduse de aceleași principii ale unei aceleiași civilizații creștine și de o mentalitate similară. Imperiul Otoman era elementul perturbator, forța brută și imperialistă, care voia, cu orice preț, să pună mâna pe teritoriile vecinilor, ca și pe spiritele lor. Nu era un dușman, era cel mai rău dușman, întrucât era de altă rasă, de altă religie, de altă mentalitate. El vedea că răul care avea să urmeze putea să zdruncine fundamentele înseși ale spiritualității europene. De unde insistența sa pe lângă cei care puteau să sufere mai apoi. De unde eforturile sale supraomenești de a împiedica prăbușirea Moldovei. Știa bine, totuși, că mica lui țară nu putea să reziste la nesfârșit. Astfel, după ce i-a învins pe turci la Racova (1475), faptă de arme considerată de istoricii epocii drept extraordinară, Ștefan cel Mare și-a reînnoit apelul pe lângă principii

creștini pentru a se coaliza și „a tăia mâna dreaptă a păgânului”.

După victorie, el trimite principilor occidentali o scrisoare, explicând situația creată prin victoria sa, pericolul pe care îl reprezenta mânia împărătească, pentru el mai întâi și apoi pentru Creștinătate, și le cere să-l ajute cât mai repede în lupta sa deschisă împotriva otomanilor.

Un pasaj din acest document, citat de N. Iorga, arată convingerea lui Ștefan de a lupta pentru Creștinătate: „când am văzut oastea cea mare, am plecat cu cinste, cu trupurile noastre și cu armele noastre împotriva lor; și cu ajutorul lui Dumnezeu Atotputernicul l-am învins pe acest dușman al poporului nostru și al întregii Creștinătăți și l-am distrus și l-am călcat în picioare...” [10].

Aceste demersuri rămân fără ecou. De pretutindeni, îi sosesc cuvinte de încurajare, dar nici un ajutor efectiv. Promisiuni, dar nu confirmarea categorică a unei intervenții în cazul unui nou conflict.

Occidentul avusese prea multe decepții, prea multe înfrângeri în contactele sale cu otomanii, pentru a mai crede într-o posibilitate de a se apăra împotriva impetuoșității lor.

Turcii li se păreau invincibili, mai ales când trebuiau să se lupte cu ei în țările îndepărtate ale răsăritului european. A merge să-i înfrunte pe necredincioși pentru a salva un minuscul stat moldav, douăzeci de ani după căderea Constantinopolului, i se părea acestui Occident în plină transformare spirituală, dovada unui gust morbid pentru sinucidere. Nimeni nu ignora faptul că imperiul turcesc se afla la apogeul forței și al imperialismului său. Era mult mai înțelept și mai sănătos să se țină deoparte de acest gen de conflict, chiar dacă un viteaz principe moldav pusese în derută oștile otomane și se arăta gata să facă orice sacrificiu pentru a opri înaintarea islamică. Occidentul abandonase de multă vreme ideea de a respinge dincolo de frontierele europene gigantica mașină otomană. Organismele sale se încrustaseră prea bine în trupul continentului.

Era vorba, mai degrabă, de lașitate decât de înțelepciune. Dar cine ar fi îndrăznit să acuze Occidentul, când tocmai el era acela care scria istoria epocii ! Celelalte popoare, luptători neobosiți în numele lui Hristos, nu făceau decât să moară pentru a astupa breșele, reînnoite fără

oprire de iureșul islamic. Ce glorie pot câștiga, în istoria umanității, morții și eroii care nu aparțin unei națiuni de prim ordin ?!... Actele lor de curaj par să nu aparțină istoriei, chiar atunci când sacrificiul lor este făcut spre binele tuturor...

În aceste condiții, nu este de mirare că dezvățurile „borgiene”, insolența vreunui mic nobil, în ceartă permanentă cu vecinul său, la fel de insignifiant, sau aventurile ridicol limitate ale vreunui „condottiere” calabrez sau napolitan să fi căpătat o importanță excesivă în viața Occidentului, să fi fost socotite mai interesante și să fi provocat infinit mai multe comentarii decât domnia strălucitoare a lui Ștefan cel Mare al Moldovei, în ciuda glorioaselor sale victorii asupra turcilor, aceiași turci de care Occidentul avea o teamă bolnăvicioasă.

Departate de focarul principal al amenințării musulmane, acest Occident umanist trăia, din punct de vedere politic, într-un cerc din ce în ce mai închis, din care se dorea eliminat orice gând despre pericolul otoman. Se vedea deja în acest imperiu al lui Mehmed al II-lea o simplă putere europeană, indiscutabil în plină expansiune, dar

care nu făcea nimic mai mult decât ceea ce făceau națiunile occidentale ele însele, adică să cucerească tot ceea ce nu-i putea rezista. Că această manieră de a interpreta situația le-ar fi putut fi fatală, pe măsură ce imperialismul otoman lichida națiunile care se interpuneau, aceasta nu pare să fi neliniștit deloc lumea umanistă. Occidentul pierduse luciditatea necesară pentru a judeca politica otomană sub unghiul adevăratelor sale concepții. Acolo unde lumea europeană avea de-a face cu un avânt mistic, Occidentul se prefăcea că distinge un simplu concurs de împrejurări trecătoare, pentru moment favorabile lumii islamice. Laicizarea politicii națiunilor occidentale impunea o interpretare diferită a activității otomane în Europa. Dispariția spiritului de cruciadă făcea să se vadă în această putere nu un pericol pentru spiritul creștin, ci un concurent politic și economic. Și, cu un concurent de valoare egală se poate face un compromis, divergențele religioase trecând în plan secund.

Tentativa papei Pius al II-lea la Ancona, în 1464, de a organiza o adevărată cruciadă, a fost ultimul efort occidental în sensul prevăzut de

tradiția catolică. Cu eșecul de la Ancona, Occidentul, atât cel politic, cât și cel religios, intră într-o fază de relații total diferite în privința turcilor. Se caută o apropiere diplomatică și economică. Marele turc nu mai este dușmanul exclusiv și abominabil decât pentru cei care au contacte directe cu el. Cea mai mare parte a națiunilor se străduiesc, din contra, să-și atragă simpatia acestui puternic imperiu. Pe scurt, Occidentul rămâne indiferent la soarta rezervată națiunilor care se află în aria de expansiune otomană.

Pentru occidentalii de atunci, ca și pentru cei de azi, Europa nu mergea dincolo de Viena, câteodată până la Budapesta. Tot ceea ce trăia, gândea, simțea și se sacrifica dincolo de aceste limite constituia lumea unor „paria” sacrificabili ai Creștinătății. Dacă reușeau să se apere împotriva dușmanilor lor, cu atât mai bine pentru ei; dacă nu, cu atât mai rău...

Mentalitatea nu s-a schimbat deloc de atunci încolo !...

În orgoliul lor nemăsurat și în egoismul lor caracteristic, acești occidentali nu înțelegeau că, dacă ei se puteau bucura de realizările unei culturi cu fundamente creștine și puteau să ducă dezvoltarea ei pe

culmile cele mai înalte, era grație rezistenței neîmblânzite și mândre a acestor națiuni disprețuite, aruncate dincolo de frontierele familiei europene.

Ștefan cel Mare nu înțelegea, totuși, să renunțe cu ușurință la dreptul de a trăi independent. El pricepea bine reticențele și chiar slăbiciunile și lașitățile acelor care nu primeau direct loviturile musulmanilor, dar credea că exemplul său și chemările sale ar fi în stare să impresioneze într-o zi aceste slăbiciuni și aceste lașități. Speranță cu totul deșartă... Puterile epocii bâjbâiau dezorientate în mijlocul proiectelor lor ambițioase, surde la chemările venite de la gurile Dunării.

Ducii burgunzi pândeau titlul de rege și, în acest scop, toată atenția lor se concentra asupra consolidării posesiunilor lor și asupra apropierii interesate de împăratul Frederic al III-lea. Armatele lor, cele mai puternice din Occident, se fărâmițau în sterile lupte de prestigiu împotriva francezilor și a elvețienilor.

În Italia, papa Sixt al IV-lea, care, în chip normal, ar fi trebuit să fie omul cel mai interesat de o cruciadă, nu avea deloc fibra unui Pius al II-lea. Îi lipsea acest elan mistic care făcuse gloria multora dintre predecesorii săi. Prea

prins de intrigile și politica regatului său pământesc, el a lăsat să-i scape cele mai bune ocazii de a realiza unitatea spirituală a Creștinătății pe baza unei responsabilități comune.

Cât despre Veneția, cea de-a doua mare putere a vremii, ea nu vedea deloc necesitatea de a duce un război fără milă împotriva necredincioșilor. Interesele sale coloniale, comerțul cu Orientul și cetățile din Marea Neagră o îndreptau mai degrabă spre aranjamente cu acest imperiu, care controla drumurile prosperității sale. După mai mulți ani de dispute cu turcii, Veneția sfârșise prin a semna un tratat cu ei, un tratat care îi asigura libertatea de navigație și un porto-franco la Constantinopol. Mercantilismul său preleva asupra obligațiilor morale în fața problemei esențiale a vremii.

Mult mai aproape de văpaie, Ungaria simțea desigur marea amenințare care apăsa asupra frontierei sale meridionale, amenințare cu care se luptase de-a lungul anilor marele general Ioan Corvin. Dar fiul său, Matias Corvin, odată devenit rege al țării, a vrut să se occidentalizeze, nu numai în cultură și în maniere, dar și în politică. El s-a obișnuit să acorde mai multă importanță unor vechi obiceiuri

medievale, extrem de înrădăcinate în țările occidentale, decât unor necesități urgente, esențiale, pentru viitorul țării sale. Astfel, el a făcut să treacă înainte de orice, în relațiile cu Ștefan cel Mare și în ciuda problemei otomane care l-ar fi vizat direct fără viteaza prezență a moldoveanului, chestiunea unei amăgitoare și ridicole suzeranități a persoanei sale asupra Moldovei. El ar fi vrut ca faptele de arme ale lui Ștefan să fie considerate, de Europa, ca reușitele unui oarecare *capitaneus*, vasal al regelui Ungariei. Era evident exagerat în raport cu Ștefan cel Mare, care îi era superior din toate punctele de vedere.

După ce a încercat, vreme de mulți ani, să obțină o înțelegere și un ajutor efectiv din partea occidentalilor, el l-a trimis ca ambasador la Veneția pe propriul său unchi, Ioan Țamblac, ca să expună personal Marelui Consiliu situația care se crease pe malurile Dunării, din cauza defectiunii națiunilor puternice ale Occidentului. Rezultatul a fost la fel de nul ca și mai înainte. Veneția nu voia să se angajeze; interesele sale comerciale o antrenau spre alte combinații politice.

Este adevărat că Ștefan ieșea întotdeauna învingător din războaiele sale cu turcii și că ar fi putut foarte bine

să nu ceară ajutor acestor „bigi” [11] ai epocii, dar viziunea sa politică îl avertiza constant că aceasta trebuia să aibă un sfârșit, căci dezechilibrul forțelor era prea mare și asalturile invadatorilor repetate prea des și regulat. Insistențele pe lângă Veneția, papa și alți principii ai Europei purtau pecetea chibzuirii și nu a disperării.

De aceea, când și-a dat seama de inutilitatea apelurilor îndreptate spre monarhii din apus, el s-a întors plin de speranță spre cei din răsărit, mai amenințați de iureșul otoman, deci mai susceptibili să-l înțeleagă și să-l urmeze. Solii săi s-au repezit spre curțile lui Ioan Albert, regele Poloniei, lui Alexandru, ducele Lituaniei, lui Ivan al III-lea Vasilievici, cneazul Moscovei, chiar a lui Mengli Ghirai, hanul Crimeii, pentru a le expune planul „domnitorului” [12] moldav și a-i convinge de utilitatea și de urgența unei Ligi orientale antiotomane.

Din nefericire, în această parte, ca și aiurea, acest politician lucid al veacului al XV-lea s-a lovit de sordidele neînțelegeri dintre principii domnitori. Fiecare avea de reproșat ceva unuia sau altuia dintre cei care trebuiau să compună Liga. Eforturile au fost zadarnice. Nu numai că nu a reușit să-i

coalizeze, dar, în plus, a avut de purtat un război împotriva regelui Poloniei (1497), pe care l-a zdrobit la Dumbrava Roșie în Bucovina.

Această a doua perioadă a activității sale politice internaționale nu i-a adus decât dezamăgiri. În cele din urmă, decepționat și dezgustat de toți cei care aveau să sufere în curând consecințele mentalității lor obtuze și ale politicii lor mediocre, el s-a întors, la sfârșitul veacului, spre Ungaria, pe care a considerat-o aliatul ideal și a semnat un tratat de alianță cu regele Vladislav, succesorul mai puțin mândru și mai puțin ambițios al lui Matias Corvin.

Acest tratat avea, pentru Ștefan, un dublu avantaj: de a-i asigura un partener puternic în opoziția sa înverșunată împotriva turcilor; dar și de a păstra linia tradițională a strategiei sale politice. Țară mică, cu resurse umane limitate, înconjurată de puternice regate războinice, Moldova nu-și putea permite să se afle în dispută cu toți în același timp. Ștefan a încarnat tocmai acest spirit de înțelepciune politică, ce obligă țările mici să-și asigure prietenia dușmanilor dușmanului lor și să nu aibă niciodată mai mult decât un rival. În ciuda războaielor sale neîncetate, în ciuda

poftelor nemăsurate care se acumulasă în jurul țării sale, extraordinarul principe moldav a reușit acest tur de forță. L-a reușit pentru că era o ființă excepțională. Știa să se impună cu sabia, la fel ca și prin diplomația lui subtilă, prevăzătoare și justă. Din păcate, cei care au înțeles marea sa valoare umană, politică și războinică au fost mai ales turcii, dușmanii săi de neîmpăcat.

Când ei și-au dat seama că acest principe era în stare să-i învingă și, prin faptele sale, să atragă atenția lumii, au schimbat tactica în privința lui. Au amânat cucerirea Moldovei, mulțumindu-se să ocupe, la 1484, două cetăți puternice, Chilia, pe Dunăre, și Cetatea Albă, la Marea Neagră, la gurile Nistrului. Astfel, până la sfârșitul vieții sale, Ștefan nu a mai fost amenințat serios de turci, ceea ce nu l-a împiedicat niciodată să-i considere adevărații dușmani ai țării sale și ai lumii creștine.

Eforturile lui de a forma o Ligă antiotomană orientală, care să poată ralia națiunile creștine limitrofe imperiului turc, deși el nu a mai fost amenințat, demonstrează lărgimea de spirit a concepției sale politice. Pentru el, a apăra lumea creștină, această lume

în care credea, era la fel de important precum a lupta pentru pământul strămoșilor săi. În legătură cu aceasta nu putea să fie dublă interpretare, compromis, slăbiciuni. Adevărata luptă a lumii europene trebuia să fie unică, pentru că era un singur inamic adevărat: imperialismul otoman.

Nu a fost înțeles de contemporani, ceea ce nu l-a împiedicat să lupte fără răgaz, fără resentiment și fără îngâmfare. A fost astfel, în chip conștient, scutul Europei vreme de cinci lustre, ridicând un dig insurmontabil între două lumi ireconciliabile, într-un moment decisiv al istoriei lor: epoca cea mai războinică și cea mai mândră a lumii otomane când, în elanul său cuceritor, ea ar fi putut să zdrobească Occidentul; epoca cea mai delicată, de asemenea, pentru că este cea mai bogată în substanță spirituală, intelectuală și artistică, a lumii apusene, când se făureau fundamentele lumii moderne.

Aici, în prezența sa viguroasă, conștientă, eroică, între aceste două lumi în plină transformare rezidă importanța și măreția acestui român al veacului al XV-lea. Așezat de soartă între un imperialism în expansiune și o societate profund intelectualizată, dar

lipsită de coeziune politică, Ștefan cel Mare a jucat rolul periculos al unui zid de carne și de credință care a oprit revărsarea distructivă a unuia și a permis dezvoltarea magnifică a celuilalt.

El a fost veriga vizibilă a unui șir neîntrerupt de sacrificii, pe care destinul le-a atribuit poporului român ca apărător permanent al Europei la porțile soarelui-răsare.

Prin vitejia sa, prin dragostea sa pentru Creștinătate, prin sacrificiile sale pentru salvarea acestei Creștinătăți, Ștefan cel Mare al Moldovei poate fi considerat **ultimul dintre cruciați**.

Epilog

Cinci secole s-au scurs deja de la glorioasa epopee a lui Ștefan cel Mare al Moldovei. Apărarea sa neînfrântă împotriva înaintării imperialismului otoman poate fi considerată acum, cu trecerea timpului, ca providențială. Grație ei, acest imperialism a putut fi oprit douăzeci și cinci de ani după moartea marelui moldovean, sub zidurile Vienei, aproape fără nici un

efort din partea apărătorilor austrieci. Sacrificiile oștenilor lui Ștefan pe câmpurile de luptă nu fuseseră deșarte, cel puțin pentru o parte a Europei, aceea unde înflorea umanismul și Renașterea. Căci, în spatele digului de piepturi ale acestor români, acestor unguri, acestor sârbi, acestor albanezi, Occidentul s-a putut dedica altor misiuni, mai înalte decât cele cerute de lupta continuă pentru supraviețuire. Dacă, pe de o parte, s-a atins frumosul prin artă și cultură, pe de altă parte s-a atins sublimul prin devotament și sacrificiu. Unul îl compensează pe celălalt...

Trecutul nu este numai istorie; el este, de asemenea, înțelepciune. Este un avertisment pentru viața națiunilor, o carte plină de învățăminte pentru cei care vor să-l înțeleagă.

Este adevărat, teribilul dușman de ieri își re trăiește astăzi gloriile trecute în amintirea tandră și mândră a unuia dintre popoarele moderne cele mai democratice: poporul turc. Conștient de misiunea sa în lumea modernă, el constituie, el însuși, un meterez defensiv la porțile răsăritene ale Europei, gata să lupte pentru libertatea sa și să se sacrifice pentru libertatea celorlalți. Integrat în familia

națiunilor civilizate, sălbaticul popor turc de altădată a devenit un luptător înverșunat împotriva imperialismului și a barbariei.

Totuși, să nu uităm că i-au trebuit secole pentru a depăși limitele strânte și profund înrădăcinate ale unei mentalități, secole care au provocat mizeria și dezonoarea a nenumărate națiuni.

Dacă popoarele occidentale ale secolului al XV-lea ar fi înțeles adevărata situație care se crea, în partea răsăriteană a Europei, prin infiltrarea imperialismului otoman, dacă ele ar fi putut întrevădea consecințele care aveau să decurgă de aici, dacă ele ar fi avut, cel puțin, curajul de a lua o hotărâre bărbătească, atunci când un Mircea, un Corvin, un Vlad sau un Ștefan le dădeau exemplul și certitudinea că încă mai exista o speranță, ar fi fost cruțate de decepțiile pe care le-au avut mai târziu în această parte a continentului.

Istoria se repetă !

Dacă nu în formă, cel puțin în fond, în acest ansamblu de circumstanțe care creează „cazul”.

În zilele noastre, cinci sute de ani după imperialismul otoman, Europa trăiește în țesătura vâscoasă a unui

„caz” asemănător, deși manifestat sub forme noi: **imperialismul comunist al rușilor.**

Aceeași parte a Europei, care a fost întotdeauna câmpul de bătălii și contrafortul rezistenței europene, se zbate cu disperare în plasa de oțel a unui imperialism de o sută de ori mai de temut decât imperialismul otoman. Religie, instituții, tradiții, ființă umană, brutalizate, strivite, reduse la simple expresii informale și fără conținut, zac sub tirania unei puteri expansioniste și nemiloase. În setea sa inumană de putere, Rusia comunistă reduce toate națiunile sub puterea sa la ruine fizice și spirituale. Linia sa de conduită este sclavia, umilința și moartea.

Căderea acestor națiuni europene sub dominația roșie nu a fost, totuși, opera întâmplării. Ele au luptat, conștiente de pericolul sovietic, de-a lungul anilor. Ele s-au sacrificat cu aceeași modestie ca și strămoșii lor, în speranța că națiunile occidentale vor înțelege în sfârșit și le vor veni în ajutor. Așteptare disperată și inutilă !...

Ca și acum 500 de ani, națiunile occidentale s-au grăbit să întindă mâna celui mai rău dușman al viitorului lor, în speranța înșelătoare de a câștiga câțiva ani de liniște umilită, instabilă și

fără scăpare. Somniferul „coexistenței pașnice”, magistral administrat de Kremlin, nu a făcut decât să arunce în inerție viitoarele victime ale comunismului. Totuși, dacă acceptarea coexistenței a fost o lașitate, abandonarea celor douăsprezece națiuni europene în ghearele ucigătoare ale Rusiei sovietice nu merită decât un singur calificativ: acela de crimă. Iar crimele, istoria însăși nu este în stare să le acopere. Ele rămân ca o pată roșie pe trecutul unui popor și generațiile viitoare îi resimt adesea apăsarea.

A unsprezecea oră a sunat deja. Timpul implacabil trece imperturbabil spre capătul său. Imperialismul roșu avansează și el neobosit spre sfârșitul care îi este destinat. Numeroase națiuni gem și se zbat în strânsoarea lui fatală. Libertatea, scumpă tuturor, moare încet...

Umbra de doliu a unei redutabile Semiluni a veacului al XV-lea nu este decât un surâs de copil în fața umbrei purpurii a secerii și a ciocanului...

Occidentul, același Occident care, acum 500 de ani, se făcea că nu aude chemările și îndemnurile unui Ștefan al Moldovei, se vede astăzi față în față cu un dușman mortal.

Intermediarii eroici, acei „paria” sacrificabili, și-au îndeplinit deja datoria. Abnegația lor pentru cauza comună s-a sfârșit, totuși, printr-un holocaust. Ei nu mai sunt acolo pentru a forma digul de carne și de credință care altădată dăduse Occidentului răgazul de care avea nevoie pentru a putea să înfrunte glorios pericolul.

În zilele noastre, imperialismul comunist are alte metode de atac și alte mijloace de distrugere decât imperialismul otoman. Mistica sa nu-și înfige rădăcinile în profunzimile religiei, dar este deopotrivă de redutabilă, întrucât se sprijină pe sentimentele primare ale speței umane: ura și invidia.

Occidentul se află astăzi într-un mare impas. Pericolul comunist îl atinge de aproape. Este la frontierele sale, este în interiorul propriilor sale frontiere, prezent, ipocrit, activ, ținându-l într-o tensiune pe care nu a cunoscut-o niciodată mai înainte.

Tot ceea ce Occidentul, în deruta sa morală, putea să renege, să vândă, să abandoneze, a fost deja înghițit în conglomeratul imperialismului rusesc. Încolțit, el nu mai are nimic de dat monstrului insațiabil decât propriul trup.

Astfel, rândul său se apropie inevitabil. O știe sau, amețit de propria sa grandoare, refuză să întrevadă adevărul ?...

Și totuși, tresăririle de disperare ale popoarelor oprimate de ferocea tiranie roșie ar trebui să fie un avertisment, cu atât mai teribil cu cât el poartă responsabilitatea istorică.

Nu vrem să credem că orbirea este atât de generală și inconștiența atât de profundă în această lume occidentală - pe care oprimații o numesc lumea libertății -, încât să aștepte impasibilă revărsarea blindatelor rusești pentru a pricepe că soarta sa și cea a Europei întregi a fost pecetluită cu lașitatea și cu egoismul său. Ar fi atunci prea târziu și lamentările ar lua înfățișarea unor ridicole și inutile ieremiade...

Niciodată conjunctura politică și spirituală nu a fost mai favorabilă unei reabilitări a Occidentului în fața lumii și în fața propriei sale conștiințe. Toate nelegiuirile, toate lașitățile, îndepărtate sau recente, de care s-a făcut vinovat față de partea răsăriteană a Europei ar putea fi răscumpărate printr-un unic gest de curaj, de solidaritate continentală, de dăruire de sine.

Acum, este rândul său să facă

sacrificii.

Să le facă cel puțin cu aceeași mărinimie ca aceia care l-au apărat altădată.

Fie ca cruciada lui Ștefan cel Mare, purtată împotriva imperialismului otoman în secolul al XV-lea, pentru a ocroti lumea occidentală, să devină astăzi, împotriva acestui imperialism modern, mai viclean și mai periculos, care amenință umanitatea întreagă, o viguroasă și combativă **cruciadă anticomunistă**.

Încă este vreme !...

[1] Conform succesiunii și a cronologiei acceptate în general, Ștefan cel Mare este al treilea domn al Moldovei care a purtat acest nume.

[2] Este vorba de conducătorul Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană (Imperiul Romano-German).

[3] În românește în textul francez.

[4] Papa nu l-a numit pe Ștefan cel Mare „atlet al lui Hristos” (*athleta Christi*), ci „atlet al credinței creștine” (*christianae fidei athleta*).

[5] În românește în textul francez.

[6] În românește în textul francez.

[7] Nu este cunoscută vreo biserică ridicată în amintirea victoriei de la Vaslui.

[8] În românește în textul francez.

[9] În românește în textul francez.

[10] Probabil citat din memorie. Pasajul exact este următorul: „Auzind și văzând noi acestea, am luat sabia în mână și, cu ajutorul Domnului Dumnezeuului nostru Atotputernic, am mers împotriva dușmanilor Creștinătății, i-am biruit și i-am călcat în picioare și pe toți i-am trecut sub ascuțișul sabiei noastre, pentru care lucru, lăudat să fie Domnul Dumnezeuul nostru” (*Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în cronică*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 348).

[11] Așa în original.

[12] În românește în textul francez.

SUMAR

Notă asupra ediției	5
Mircea Eliade, <i>Spiritul de cruciadă:</i> <i>Ioan Corvin și Ștefan cel Mare</i>	14
Emil Turdeanu, <i>Ștefan cel Mare,</i> <i>12 aprilie 1457 – 2 iulie 1504</i>	32
Faust Brădescu, <i>Ștefan cel Mare</i> <i>(Stefanus Magnus), 1457–1504.</i> <i>Ultimul dintre cruciați</i>	79
Sumar	175

